НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ
АГРАРНИХ НАУК УКРАЇНИ

ЧЕРКАСЬКИЙ ІНСТИТУТ
АГРОПРОМИСЛОВОГО
ВИРОБНИЦТВА

М.І. Бащенко, О.Ф. Гончар, А.А. Білушенко.

БІОРІЗНОМАНІТТЯ ЕКОМЕРЕЖІ ЧЕРКАЩИНИ ТА ОПТИМІЗАЦІЯ СПІВВІДНОШЕННЯ УГІДЬ

Черкаси-2010

УДК 502.7.502.4
ББК 28088
Б 65

М.І. Бащенко, О.Ф. Гончар, А.А. Білушенко Біорізноманіття екомережі Черкащини та оптимізація співвідношення угідь : Монографія. - Черкаси: Черкаський інститут АПВ, 2010. – 185 с.

У книзі викладено літературні дані, та наведено власні дослідження з питань екосистеми ключових, сполучних та відновних структурних елементів екологічної мережі охарактеризовано біорізноманіття регіону та міжнародне співробітництво в галузі його збереження, тенденції зміни біорізноманіття та визначення шляхів пом'якшення загрози впливу. Розроблені рекомендації стосовно оптимізації співвідношення площ природних та господарських угідь екомережі.

Для науковців, викладачів, аспірантів та студентів біологічного профілю, спеціалістів, а також керівників сільськогосподарських підприємств та лісгоспів.

Розглянуті, схвалені та рекомендовані до видання на засіданні вченої ради Черкаського інституту агропромислового виробництва НААНУ протокол № 10 від 15 жовтня 2010 р.

Рецензенти:
В. В. Лавров – доктор сільськогосподарських наук, старший науковий співробітник, завідувач відділом економіки природокористування та сталого розвитку сільських територій Інституту агроекології і економіки природокористування НААНУ.
М. М. Ільєнко - доктор біологічних наук, професор кафедри зоології Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка.

УДК 502.7.502.4

© Черкаська дослідна станція звірівництва та мисливствознавства ЧІАПВ УААН, 2010
ISBN

ЗМІСТ

Перелік термінів та скорочень.....7

Вступ.....11

РОЗДІЛ 1 Загальна характеристика земельних угідь Черкаської області.....14

РОЗДІЛ 2 Екосистеми ключових структурних елементів екологічної мережі.....21
2. 1. Лісовий масив «Черкаський бір».....29
2.2. Лісовий масив «Холодний яр».....37

РОЗДІЛ 3 Екосистеми сполучних структурних елементів екологічної екомережі.....42
3.1. Сполучні території національного рівня.....49
3.2. Сполучні території регіонального рівня.....53
3.3. Сполучні території місцевого рівня.....76

РОЗДІЛ 4. Екосистеми відновлювальних структурних елементів екологічної мережі.....83

РОЗДІЛ 5. Біорізноманіття регіону та міжнародне співробітництво в галузі його збереження.....99
5.1. Флора регіону 99
5.2. Фауна регіону та її господарське значення.....107
5.2.1. Біологія основних промислових видів риб Черкаської облаТі.....115
5.2.2. Теріофауна області 124
5.2.3. Мисливська теріофауна та її господарське значення 128
5.2.4. Мисливська орнітофауна.....133
5.2.3 Рукокрилі та їх роль в агроценозах.....135

5. 3. Міжнародне співробітництво в галузі збереження біорізноманіття……141
5.4. Вплив на стан біорізноманіття основних негативних факторів……143
5.5. Тенденції зміни біорізноманіття та визначення шляхів пом'якшення загроз негативного впливу……149
5. 6. Шляхи пом'якшення загроз негативного впливу на біорізноманіття……150

Рекомендації……154

Список літератури……160

Додатки……168

ПЕРЕЛІК ТЕРМІНІВ ТА СКОРОЧЕНЬ

ВФОП – всесвітній фонд охорони природи.
ДП – дендрологічний парк.
ЗкЗД – заказник загальнодержавного значення.
ЗкМ – заказник місцевого значення.
ЛЕП – лінії електропередач.
НПП – національний природний парк.
ПЗФ – природно-заповідний фонд.
ПЗ – природний заповідник.
ПпМ – природний парк місцевого значення.
РЛП – регіональний ландшафтний парк.
РСЕМ – регіональна схема екологічної мережі.
ТПВ – тверді побутові відходи.

Агроценоз – штучно створений і регульований людиною біоценоз, що характеризується високою продуктивністю (врожайністю) одного або кількох видів (сортів) рослин чи порід тварин.

Антропогенні фактори — комплекси змін, внесених в природу господарською діяльністю людини, що впливають на органічний світ, зокрема тварин та рослини. Цей вплив може бути прямим і непрямим, позитивним і негативним. Так, розорювання степів призвело до зникнення дрохв, диких коней, тарпанів та ін. видів, оскільки зникли типові місцеперебування цих тварин.

Антропогенне забруднення – забруднення, спричинене біологічним існуванням та господарською діяльністю людей, включаючи їх прямий та непрямий вплив на інтенсивність забруднення навколишнього природного середовища.

Антропогенне навантаження – ступінь прямого та непрямого впливу господарської діяльності людини на природу в цілому або на її окремі складові (ландшафт, види організмів тощо).

Ареал — область географічного поширення конкретного виду тварин або рослин.

Біорізноманіття – це міра відносного різноманіття серед сукупності живих організмів, що входять до деякої екосистеми.

Біота — сукупність усіх живих організмів, які населяють будь-яку велику територію.

Біотоп — територія суші або водойми з однорідними умовами існування, зайнята певним біоценозом. Наприклад, біотоп популяції козулі в сосновому лісі Середнього Придніпров`я.

Біоценоз – будь-яка сукупність взаємоповязаних популяцій мікроорганізмів, рослин, тварин, що населяють певну територію чи біотоп. Це система, що функціонує як єдине ціле завдяки взаємоповязаним метаболічним перетворенням.

Водна ерозія – змив грунту і підстиляючих пород потоками, талими і дощовими водами.

Деградація грунту – процес, що призводить до втрати грунтом родючості під впливом водної та вітрової ерозії, засолення, підтоплення, заболочення та ін.

Еволюція — історичний незворотний процес прогресивного розвитку органічного світу шляхом поступового пристосування живих систем, у тому числі й рослин та тварин до безперервно динамічних умов існування. Основними факторами еволюції є спадковість, мінливість, природний добір та боротьба за існування. Елементарною одиницею еволюції є популяція, на рівні якої починається перебудова спадкової основи груп організмів та здійснюються перші етапи видоутворення.

Екологія — розділ біології, наука про закономірності взаємовідносин популяцій тварин і рослин та оточуючого середовища.

Екосистема — сукупність живих організмів, пов'язаних між собою трофічними зв'язками, і неживих компонентів їх середовища, які залучаються ними в процеси взаємообміну речовин та енергії. Є водні (річка, озеро, море та ін.) і наземні (ліс, луки, болото тощо) екосистеми.

Ерозія грунту – руйнування грунтового покриву внаслідок денудаційних процесів, що призводять до повного або часткового знищення грунту.

Заповідник – територія, чи акваторія в межах якої охороняються природні об'єкти, що становлять особливу екологічну, генетичну, наукову чи культурну цінність.

Зооценоз — сукупність тісно взаємопов'язаних видів тварин, яка склалась на відповідному просторі. З.— компонент біогеоценозу.

Ландшафт – природний географічний комплекс, який визначається як загальний вид місцевості, пейзажу.

Моніторинг – комплексна система спостережень й контролю за змінами стану навколишнього природного середовища під впливом антропогенних факторів.

Навколишнє природне середовище – складовий елемент відтворення матеріальних цінностей, який водночас виконує функцію життєвого простору і природних ресурсів. У цьому середовищі існує людина, яка, задовольняючи свої потреби, істотно впливає на стан життєвого простору.

Пасовища — вид сільськогосподарських угідь, ділянка землі, рослинність якої використовують для випасу худоби. Пасовища є також мисливськими угіддями, зокрема на них зустрічаються заєць-русак, сіра куріпка та ін.

Природно-заповідний фонд — заповідники, біосферні заповідники, національні парки, резервати, пам'ятки природи (з площею до 2 га), заказники, ландшафтні парки, охоронні природні об'єкти штучного походження.

Природні ресурси — компоненти природи, що використовуються або можуть бути використані для задоволення потреб суспільства. Сюди належать: водні і земельні ресурси, повітря, гірські породи, корисні копалини, сонячна енергія, рослинний і тваринний світ.

Рекреаційна зона – частина простору навколишнього природного середовища, призначеного для відпочинку і туризму.

Резерват — охоронна природна територія з режимом, близьким до заказника, де головним об'єктом охорони є один з елементів природного комплексу.

Рекреаційна територія — територія, яка використовується для оздоровлення, масового відпочинку, туризму та екскурсій. Розрізняють короткочасні і тривалі рекреаційні території. Сюди належать національні парки, окремі лісові урочища тощо.

Рекультивація — система заходів по відновленню господарської цінності і комплексному поліпшенню земель, порушених у процесі впливу антропогенних факторів. Розрізняють два етапи рекультивації: технічний (вирівнювання, нанесення грунту) та біологічний (роботи по відновленню біоценозів).

Релікти — рідкісні рослини або тварини, що існують на обмеженій території і збереглися з минулих геологічних епох, в яких вони були досить поширені. До реліктів в Україні відносять хохулю звичайну, перев'язку.

Трофічні рівні — сукупність організмів, які об'єднані типом живлення. Перший трофічний рівень займають автотрофні організми (переважно зелені рослини) — продуценти; другий — консументи першого порядку (що живляться рослинами) і хижаки, що поїдають рослиноїдних тварин; третій — консументи другого порядку, хижаки; четвертий — консументи третього порядку. На кожному трофічному рівні спожита їжа асимілюється не повністю, оскільки значна її частина втрачається на обмін. Тому продукція організмів наступного трофічного рівня завжди менша від продукції попереднього (в середньому в 10 раз). Графічно можна зобразити трофічні рівні екологічною пірамідою по трьох-числових показниках: чисельність організмів, біомаса, енергія.

Фітоценоз — сукупність або угруповання рослинних організмів на відносно однорідній ділянці, що перебувають у взаємодії між собою, з тваринами і навколишнім середовищем.

ВСТУП

Інтенсивне сільськогосподарське освоєння земельних угідь зменшило питому вагу природних екосистем. Під впливом господарської діяльності людини збіднюється біорізноманіття, внаслідок чого за попередніми оцінками уже на сьогодні тільки в Черкаській області під загрозою зникнення перебуває 334 види рослин та 24 види тварин.

Раціональне природокористування – це, перш за все, створення оптимізованого агроландшафту з екологічно та економічно обґрунтованим і доцільним співвідношенням сільськогосподарських угідь, лісових насаджень, земель природоохоронного призначення.

Одним із шляхів вирішення питання відтворення і збереження біорізноманіття являється оптимізація співвідношення площ природних рослинних комплексів і антропогенних територій, включаючи агроландшафти. Зупинити втрати біорізноманіття регіону допоможе екомережа.

Опрацювання структурних елементів екомережі є першим етапом поступової перебудови структури народного господарства. Поступові зміни в моделі сучасного землекористування сприятимуть загальному оздоровленню навколишнього середовища. Назріла необхідність нового науково та економічно обґрунтованого підходу до питання використання земельних ресурсів із врахуванням екологічних та соціальних факторів розвитку людства. Порушення організації території через встановлення меж новоутворених господарств вимагає комплексного підходу до організації території „по новому”. З метою збереження природної цілісності території, проектування і планування використання земель повинно здійснюватися на ландшафтному принципі, а відповідно, кожен суб’єкт господарювання дотримувався певних екологічних вимог встановлених для регіону (району, округу чи водозабору).

Застосування агроландшафтного підходу дасть

можливість покращити структуру агроландшафту, зменшити інтенсивність ерозійного впливу, досягнути природоохоронного ефекту. Розроблені таким чином проекти організації території (проекти землеустрою) можна вважати схемою формування екологічної мережі на місцевому рівні. Розроблена нами регіональна схема повинна слугувати основою при розробці згаданих вище проектів.

Розроблена регіональна схема екомережі носить рекомендаційний характер і буде використана при:

- Плануванні створення нових об'єктів природно-заповідного фонду (ПЗФ), що підлягають особливій охороні;
- Розробці землевпорядкувальної документації щодо зміни цільового використання земель на територіях ПЗФ;
- Розробці проектів відтворення природних територій на відновлювальних структурних елементах екомережі;
- Розробці проектів організації територій ПЗФ;
- Визначенні середовищ існування рідкісних та зникаючих видів рослин і тварин;
- Розробці проектних матеріалів з планування території на регіональному рівні.

Таким чином, здійснювати охорону біорізноманіття можливо лише шляхом збереження повночленності, належної стійкості природних комплексів, стан яких істотно відрізняється залежно від природних умов та особливостей антропогенного навантаження у конкретних регіонах включаючи співвідношення площ природних та сільськогосподарських угідь. У Черкаській області, яка знаходиться в аграрно і промислово розвиненому регіоні Центрального Придніпров'я, органи виконавчої влади здійснюють активні заходи щодо поліпшення екологічного стану, раціонального екологоврівноваженого землекористування, підвищення продуктивності лісів. Розроблено Програму розвитку земельних відносин у

Черкаській області на 2000 – 2010 роки та Програму розвитку лісового господарства Черкаської області на період 2002 – 2015 роки, які затверджено рішеннями обласної ради від 14 серпня 2001 р. № 21-2 та від 8 січня 2002 р. № 24-16. Відповідно до вимог екологічного та санітарно – гігієнічного законодавства ухвалено також план дій для поліпшення стану територій водоохоронних зон навколо водних об'єктів.

Для системного розв'язання проблем збереження біоти регіону розроблено проект структурно-функціональної організації екологічної мережі, охарактеризовано її складові та визначено напрями реалізації. Інформування громадськості щодо цілей і завдань розбудови екомережі здійснюється через засоби масової інформації та шляхом проведення еколого-просвітницьких заходів із залученням суб'єктів ресурсокористування та громадських організацій.

Книгу підготовлено колективом авторів під керівництвом доктора сільськогосподарських наук, професора, академіка НААНУ М. І. Бащенка. Автори висловлюють щиру подяку співробітникам Черкаської дослідної станції звірівництва та мисливствознавства Черкаського інституту АПВ НААНУ, О. М. Гавриш, Н. В. Куцелепі та Є. А. Шевченку за допомогу в проведенні польових експедицій та обробці результатів досліджень.

Автори будуть вдячні за відгуки на книгу та пропозиції щодо поліпшення збереження природи, які можна надіслати за адресою:

Черкаська дослідна станція звірівництва та мисливствознавства
Черкаського інституту АПВ НААНУ,
вул. Онопрієнка, 10
м. Черкаси
18034

РОЗДІЛ **1.** ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЕМЕЛЬНИХ УГІДЬ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Геологічна характеристика. Черкаська область знаходиться на Східноєвропейській рівнині, в басейні середньої течії Дніпра. За фізико-географічним районуванням – це Центрально Придніпровська височинна область Дністровсько-Дніпровської лісостепової провінції Лісостепової зони [50].

Геоморфологія. За геоморфологічними ознаками Черкаську область можна поділити на три основні типи рель`єфу: 1. Плоско-рівнинний (Золотоніський, Драбівський і Чорнобаївський райони); 2. Широко хвилястий долинно-балковий водно-ерозійний (Христинівський, Жашківський, Уманський, Маньківський і Тальнівський райони); 3. Вузько хвилястий долинно-балковий водно-ерозійний (Канівський, Корсунь-Шевченківський, Смілянський райони, Частина Чигиринського і Лисянського районів).

Ґрунти. Ґрунтовий покрив досить різноманітний. На лівобережжі поширені переважно чорноземи глибокі малогумусові. Тут майже немає опідзолених ґрунтів. Проте значно поширені солонуваті й солончакуваті та торфово-болотні ґрунти, низинні торфовища. Основною материнською породою є переважно важко суглинковий лес, який на сході регіону поступово переходить у легкосуглинковий. Вздовж річок ґрунти утворились на алювіальних відкладах. Переважають чорноземи типові мало гумусні та чорноземи реградовані, які охоплюють 73,6% загальної площі ґрунтів. Найбільші площі типових чорноземів поширено на лівобережжі,

багато їх у Жашківському, Кам`янському, Канівському, Лисянському, Монастирищенському, Тальнівському, Чигиринському, Шполянському районах. Темно-сірі й світло-сірі опідзолені ґрунти становлять 13,4 га, або 7,3 %. Інші типи ґрунтів – від 1,2 до 2,5 % площі в Городищенському, Звенигородському, Маньківському, Смілянському, Уманському, Христинівському районах.

Клімат району помірно-континентальний з середньою температурою повітря +7,0 – 7,7℃. Найхолоднішим місяцем року вважається січень з середньою - 5,5 – 6,1℃ нижче нуля, найтеплішим – липень, з середньою температурою +19,2 – 20,8℃. Сумарна (річна) радіація, що досягає земної поверхні, становить 4100 МДж/м^2 . Середня сума річних опадів становить 450 – 490 мм.

Структура земельного фонду області. Аналізуючи дані, приходимо до висновку, що показник розораності області досягає 60,8%.

Розораність сільськогосподарських угідь становить близько 88%. Надзвичайно висока питома вага орних земель призводить до дисбалансу між основними типами угідь. Порушилася також структура землекористування, втратилися сівозміни, відбулися зміни у складі земельних угідь. Зменшилася площа ріллі на 6,9 тис.га за рахунок перелогів та заліснення малопродуктивних земель. Для кожного регіону (адміністративного району) площа природних ландшафтів повинна становити не менше 10%. Структура земельного фонду області станом на 01.01.09р. приведена в таблиці 1.

1. Структура земельного фонду області станом на 01.01.09р.

Типи угідь	Площа, тис. га	% від загальної площі
Загальна земельна площа	2091,6	100,0
Сільгоспугіддя всього:	1451,8	69,4
в тому числі:		
Рілля	1271,9	60,8
Перелоги	8,8	0,4
Багаторічні насадження	27,2	1,3
Сіножаті	65,2	3,1
Пасовища	78,7	3,8
Ліси, та інші площі покриті лісом	338,2	16,2
Забудовані землі	82,9	4,0
Відкриті заболочені землі	30,8	1,5
Відкриті незаболочені землі (піски,яри, землі під зсувами, щебенем, галькою, голими скелями)	15,9	0,8
Поверхневі води суходолу	135,7	6,5
Інші	36,3	1,7

До природних ландшафтів належать:

- Ліси з природною структурою та видовим складом, що утворилися шляхом природного заліснення з аборигенних порід (або лісові культури, які наблизились до природних лісів), ступінь деградації яких не сягає 3 –ї стадії дигресії. Вітровали та згарища таких лісів (а також

території, відведені під спонтанне заліснення) також входять до природних ландшафтів;

- Болота з мінімальним впливом меліорації, збережені у природному стані;
- Степові та лучно-степові ділянки, а також солонці і солончаки в тому числі перелоги, де формується степова рослинність;
- Луки, та пустища, що здатні існувати без впливу людини (а також ті площі, що вийшли з регулярного використання);
- Природні водойми (із збереженим гідрологічним режимом та рельєфом дна), а також штучні водойми, що вийшли з експлуатації;
- Інші землі, на яких припинено господарську діяльність внаслідок забруднення радіонуклідами або хімічними речовинами.

До природних та наближених до природних угідь області можна віднести:

перелоги – 8,8 тис. га;

багаторічні насадження – 27,2 тис. га;

сіножаті – 65,2 тис. га;

пасовища – 78,7 тис. га;

ліси та інші площі з лісовим покриттям – 338,2 тис. га;

відкриті заболочені землі – 30,8 тис. га;

поверхневі води суходолу – 135,8 тис. га

Фактичне співвідношення площі ріллі, природних кормових, лісових, водних угідь області в цілому не є оптимальним.

Дані, що подані в таблиці 1 щодо структури земельних угідь області містяться у статистичному звіті за формою №6-зем. У наведеній таблиці відображується динаміка основних складових угідь області.

Трансформація угідь Черкаської області відображена в рисунку 1.

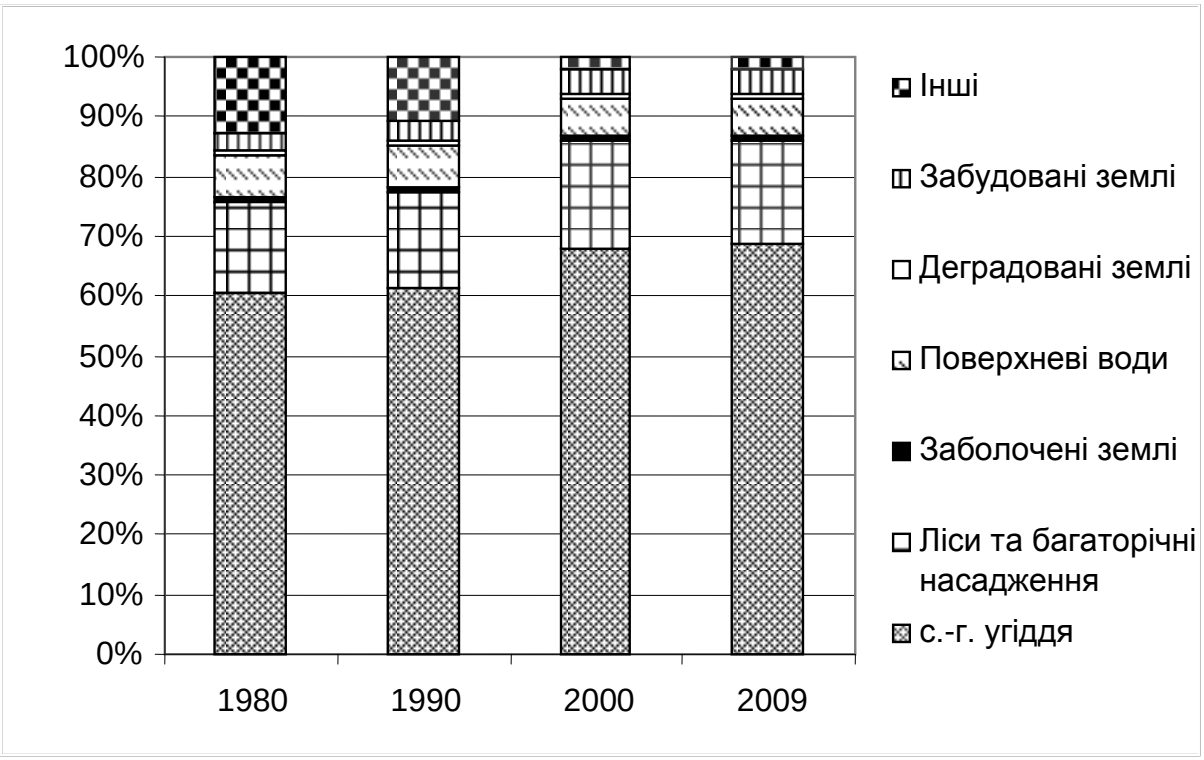

Рис. 1. Використання земельних угідь Черкаської області 1980р. – 2009р.

Природно-заповідний фонд та екомережа. Впродовж 2009 року за поданням Державного управління охорони навколишнього природного середовища в Черкаській області рішеннями Черкаської обласної ради оголошено 16 та об'єднано території 4 заповідних об'єктів. За рахунок проведених робіт площу природно-заповідного фонду області збільшено на 9447 га, показник заповідності на 0,452%. Таким чином, станом на 31.12.2009 природно-заповідний фонд області нараховує 495 заповідних об'єктів загальною площею 53774,2 га, а показник заповідності складає 2,9 %. Указами Президента України від 11.12.2009 № 1048 та від 01.01.2010 № 2 створено перший на території області національний природний парк –

«Білоозерський», розширено територію Канівського природного заповідника [75].

Система територій та об’єктів природно-заповідного фонду Черкаської області і України в цілому представляє собою основу для створення екомережі. Формування екологічної мережі передбачає зміни в структурі земельного фонду області шляхом віднесення частини земель господарського використання до категорій, що підлягають особливій охороні з відтворенням притаманного їм різноманіття природних ландшафтів [24]. При формуванні екологічної мережі збільшення її площі може бути здійснено за рахунок наступних заходів:

1. Створення об’єктів природно-заповідного фонду високих категорій заповідання, як основних ядер елементів екомережі (природних заповідників, національних природних парків, регіональних ландшафтних парків);

2. Збереження природних ландшафтів на ділянках, що мають історико-культурну цінність;

3. Запровадження особливого режиму використання водоохоронних та прибережних захисних смуг;

4. Створення захисних насаджень та полезахисних лісових смуг, залуження земель;

5. Збереження природних ландшафтів на землях промисловості, транспорту, зв’язку, оборони;

6. Екологічно доцільне збільшення площі лісів.

Наявне співвідношення площ – складових елементів екомережі приведено в таблиці 2.

2. Співвідношення площ – складових елементів екомережі

Складові екомережі	Площа, га	% ЕМ	% до площі області
Ключові території			
Національного рівня	41878	31,0	2,0
Регіонального рівня	6275	4,6	0,3
Місцевого рівня	3891	2,9	0,2
РАЗОМ:	52044	38,5	2,5
Сполучні території			
Національного рівня	50000	37,0	2,4
Регіонального рівня	15500	11,5	0,7
Місцевого рівня	900	0,7	0,0
РАЗОМ:	66400	49,1	3,2
Відновлювальні території			
Національного рівня	0	0,0	0,0
Регіонального рівня	16800	12,4	0,8
Місцевого рівня	0	0,0	0,0
РАЗОМ:	16800	12,4	0,8
ВСЬОГО:	135244	100,0	6,5
Площа області	2091600		100,0

РОЗДІЛ **2. ЕКОСИСТЕМИ КЛЮЧОВИХ СТРУКТУРНИХ ЕЛЕМЕНТІВ ЕКОЛОГІЧНОЇ МЕРЕЖІ**

До ключових структурних елементів відносяться 20 об'єктів природно-заповідного фонду Черкаського регіону. Перелік і площі ключових структурних елементів екомережі подані нижче в таблиці 3.

3. Перелік ключових структурних елементів екологічної мережі

№п/п	Об'єкт оцінки	Загальна площа, га
1	**2**	**3**
Ключові території		
Національного рівня		
1	"Липівський" (ЗкЗД)	4500
2	"Канівський" (ПЗ)	2027
3	РЛП "Трахтемирів"	5562
4	"Холодний яр" (НПП)*	5500
5	"Черкаський бір" (НПП)*	16250
6	"Сулинський" (ЗкЗД)	7871
7	"Софіївка" (ДП)	168
Разом		*41878*
Регіонального рівня		
8	"Шуляцьке болото" (ЗкЗД)	940
9	"Роський" (ЗкМ)	123
10	"Вираївський" (ЗкМ)	3522
11	"Ірдинське болото"	856
12	"Сунківський"(ЗкМ)	834
Разом		*6275*
Місцевого рівня		
13	"Закревський бір" (ПпМ)	105
14	"Конельське болото" (ЗкМ)	600

1	2	3
15	“Південне Таганчанське” (ЗУ)	1173
16	“Різаний Яр” (ЗУ)	238
17	“Герман” (ЗУ)	240
18	“Теклінська дача” (ЗУ)	732
19	“Тальнівський парк” (ППСПМ ЗД)	406
20	“Атаманський парк” (ЗУ)	397
Разом:		*3891*

Визначено, що найбільшу площу ключових територій становлять лісові угіддя – 65,9%, водно-болотні – 26,9%, сільськогосподарські – 3%, решта – 4,2% - це абсолютно заповідні території (Канівський природний заповідник та дендропарк „Софіївка”, які виділені нами в окрему категорію), (див. рис 2) [21, 29].

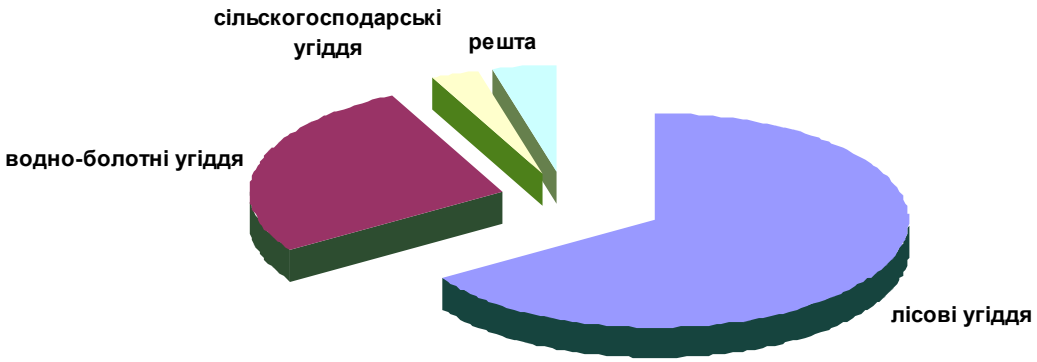

Рис. 2 – Співвідношення площ природних угідь ключових структурних елементів.

Сучасний стан угідь введених до ключових структурних елементів регіональної екомережі приведено в додатках 1 і 2. [26, 29, 34, 35, 36, 43, 51, 60, 63, 64, 73].

На ключових територіях співвідношення площ природних та напівприродних мало порушених екосистем до територій, що потребують ренатуралізації та до територій інтенсивного використання виглядає наступним чином: 97 : 1 : 2. Тобто, із загальної площі 97% ключових територій мають оптимальне співвідношення угідь – це території зайняті природними та напівприродними мало порушеними екосистемами [26, 29, 34, 35, 36, 43, 51, 59, 60, 63, 64, 73].

Проведений аналіз рослинності ключових структурних елементів показав, що найбільш різноманітною є водно-болотна рослинність, яка представлена на 30% територій ключових елементів. Лісова рослинність зростає на 69% територій, рудеральна – найбільш різноманітна на 1%.

Найрізноманітніша рослинність представлена в заказниках „Сулинський”, „Ірдинське болото”, НПП „Холодний яр” та НПП „Черкаський бір” (складові проектованого НПП „Черкаський бір” наведені в додатку 2), на території Канівського природного заповідника. Найбільш репрезентативними являються заказники „Липівський”, „Сулинський”, „Шуляцьке болото”, „Ірдинське болото”, „Конельське болото” та НПП „Холодний яр” [4, 17, 25, 34, 35, 36, 42, 43, 54, 57, 59, 63, 69]. Співвідношення площ угідь ключових структурних елементів подано нижче в таблиці 4.

4. Співвідношення площ угідь ключових структурних елементів

Назва	Площа, га	%від ЕМ	%від ключ.	% від обл.всього.	Угіддя			
					Водно-болот.	Лісові	С\Г	ПЗФ
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Національного рівня								
"Липівський" заказник	4500	3,3	8,6	0,2	4500			
Канівський ПЗ	2027	1,5	3,9	0,1				2027
РЛП "Трахтемирів"	5562	4,1	10,7	0,3		5000	562	
НПП "Холодний Яр"	5500	4,1	10,6	0,3		5000	500	
НПП "Черкаський бір"	16250	12	31,2	0,8		16250		
"Сулинський" заказник	7871	5,8	15,1	0,4	6991	380	500	
"Софіївка" ДП	168	0,1	0,3	0,0				168
Разом	41878	31,0	80,5	2,0	11491	26630	1562	2195
Регіонального рівня								
"Шуляцьке болото"	940	0,7	1,8	0,0	940			
"Роський"	123	0,1	0,2	0,0	123			
"Виграївський"	3522	2,6	6,8	0,2		3522		
"Ірдинське болото"	856	0,6	1,6	0,0	856			
"Сунківський"	834	0,6	1,6	0,0		834		
Разом	6275	4,6	12,1	0,3	1919	4356	0	0

Місцевого рівня								
1	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**	**8**	**9**
"Закревський бір"	105	0,1	0,2	0,0		105		
"Конельське болото"	600	0,4	1,2	0,0	600			
"Південне Таганчанське"	1173	0,9	2,3	0,1		1173		
"Різаний яр"	238	0,2	0,5	0,0		238		
"Герман"	240	0,2	0,5	0,0		240		
"Теклінська дача"	732	0,5	1,4	0,0		732		
"Тальнівський парк"	406	0,3	0,8	0,0		406		
"Атаманський парк"	397	0,3	0,8	0,0		397		
Разом	3891	2,9	7,5	0,2	600	3291	0	0
Всього	**52044**	**38,5**	**100,0**	**2,5**	**14010**	**34277**	**1562**	**2195**
%від ЕМ					**10,4**	**25,3**	**1,2**	**1,6**
%від ключових територій					**26,9**	**65,9**	**3,0**	**4,2**

Основні типи екосистем ключових структурних елементів регіональної екомережі подані нижче в таблиці 5.

5. Основні типи екосистем та їх співвідношення
(Ключові території РСЕМ Черкаської області)

Типи екосистем згідно класифікації екосистем України (за Дідух, Шеляг-Сосонко)	**Площа, га**	**% від регіон. ЕМ**	**% від площі області**	**% від площі ключових територій**
1	**2**	**3**	**4**	**5**
2. Екосистеми замкнутих та проточних водойм континентів	**4623**	**3,4**	**0,2**	**8,9**
"Липівський"	4500	3,3	0,2	8,6
"Роський"	123	0,1	0,0	0,2
3. Надмірно зволожені екосистеми	**8887**	**6,6**	**0,4**	**17,1**
"Сулинський"	6491	4,8	0,3	12,5
"Шуляцьке болото"	940	0,7	0,0	1,8
"Ірдинське болото"	856	0,6	0,0	1,6
"Конельське болото"	600	0,4	0,0	1,2
4. Травянисті та чагарниково-травянисті екосистеми мезофітного типу,що формуються в умовах достатнього зволоження	**500**	**0,4**	**0,0**	**1,0**
"Сулинський"	500	0,4	0,0	1,0

1	2	3	4	5
7. Екосистеми з домінуванням фанерофітів (ліси, рідколісся, чагарники)	**36304**	**26,8**	**1,7**	**69,8**
"Канівський"	2027	1,5	0,1	3,9
"Трахтемирів"	5000	3,7	0,2	9,6
"Черкаський Бір"	16250	12,0	0,8	31,2
"Холодний яр"	5000	3,7	0,2	9,6
"Сулинський"	380	0,3	0,0	0,7
"Вираївський"	3522	2,6	0,2	6,8
"Сунківський"	834	0,6	0,0	1,6
"Закревський бір"	105	0,1	0,0	0,2
"Південно - Таганчанське"	1173	0,9	0,1	2,3
"Різаний яр"	238	0,2	0,0	0,5
"Герман"	240	0,2	0,0	0,5
"Теклінська дача"	732	0,5	0,0	1,4
"Тальнівський парк"	406	0,3	0,0	0,8
"Атаманський парк"	397	0,3	0,0	0,8
8. Екосистеми антропогенного походження	**1730**	**1,3**	**0,1**	**3,3**
"Трахтемирів"	562	0,4	0,0	1,1
"Холодний яр"	500	0,4	0,0	1,0
"Сулинський"	500	0,4	0,0	1,0
"Софіївка"	168	0,1	0,0	0,3
Разом:	**52044**	**38,5**	**2,5**	**100,0**

Аналізуючи динаміку чисельності основних видів диких мисливських тварин та провівши спостереження, можна зробити висновок, що найбільш різноманітними та чисельними серед

хребетних є птахи, друге місце посідають ссавці. Найбільша кількість видів диких тварин проживає та зустрічається в межах Канівського природного заповідника, НПП „Холодний яр", НПП „Черкаський бір", „Сулинського" заказника, а найбільше різноманіття комах на території Канівського природного заповідника та РЛП „Трахтемирів." Сулинська затока та Липівський заказник – важливі для збереження видового та кількісного багатства птахів, за якими ведеться постійне спостереження Українським товариством охорони птахів [20, 58].

Оптимізація і співвідношення угідь

Найбільше природне багатство України – чорноземи, які складають 50% світового запасу. Розорані землі в Україні становлять близько 85% від площі степів та лісостепів. Посівні площі займають майже 33,5% млн.. га. Вже зіпсовано 60% чорноземів, щорічно втрачається 100 тис. гектарів родючих ґрунтів. Великої шкоди ґрунтам України завдала необґрунтована меліорація. Майже 50 тис. га орних земель підтоплені, 3,7 млн. га землі знаходиться в Чорнобильській зоні. Якщо узагальнити всі зміни, то 22% території України можна охарактеризувати як сильно і дуже сильно уражені та непридатні для повного використання.

За результатами аналізу проведених досліджень зроблено висновок, що більшість ключових території мають оптимальне співвідношення угідь. Незначна кількість малопродуктивних земель (близько 500 га), що знаходяться на території проектованого НПП „Холодний яр" може бути передана під ренатуралізацію та часткове заліснення. Проаналізувавши сучасний стан та площі угідь встановлено, що наближеним до оптимального у відповідності до рекомендацій Ю. Р. Шеляга-

Сосонко [45] є склад угідь Черкаського та Канівського районів.

Вимагає незначного корегування за рахунок проведення ренатуралізації сільськогосподарських угідь та заліснення малопродуктивних та деградованих земель структура земельного фонду Смілянського, Чигиринського, Корсунь-Шевченківського та Звенигородського районів, де рівень заліснення сягає оптимального, але спостерігається висока питома вага інших природних угідь (сінокосів, пасовищ). Кардинальних змін вимагає структура земельних угідь Жашківського, Драбівського, Христинівського, Чорнобаївського районів. Найбільш імовірним і можливим способом відтворення і збереження біорізноманіття в цих районах є оптимізація екосистем агроландшафтів за рахунок розширення площ сінокосів та пасовищ, створення полезахисних лісонасаджень, збереження водно-болотних угідь та незначних площ природних угідь серед розораних земель, а також організація агроландшафтних заповідників.

В таблиці 6 подається розподіл ключових структурних елементів за адміністративними районами.

Для цих районів необхідно в першу чергу створити екологічні мережі локального рівня, розробити генеральні схеми планування території з врахуванням регіональної екомережі та визначенням необхідних біоцентрів, які здатні забезпечити ефективне самовідновлення популяцій та проживання птахів, комах і рептилій. В основу планування повинні бути покладені ландшафтні принципи формування територіальної структури агроландшафтів.

Визначено, що ключові території регіональної екомережі становлять 38,5% від загальної площі

екологічної мережі та 2,5% від загальної площі області. Ключові території національного рівня становлять 31% від загальної площі екомережі та 2% від загальної площі області [6].

6. Розподіл площі ключових структурних елементів в розрізі районів

Район	Площа району, га	Площа екомережі, га	% від площі району
Гордищенський	88700	105	0,12
Драбівський	116100	0	0,00
Жашківський	96400	1540	1,60
Звенигородський	102200	0	0,00
Золотоніський	153900	4500	2,92
Камянський	72500	0	0,00
Канівський	128200	8885	6,93
Катеринопільський	83200	0	0,00
Корсунь-Шевченківський	89200	3760	4,22
Лисянський	74600	0	0,00
Маньківський	76500	240	0,31
Монастирищенський	71900	0	0,00
Смілянський	93500	1939	2,07
Тальнівський	91600	406	0,44
Уманський	140300	168	0,12
Христинівський	63200	0	0,00
Черкаський	161500	16733	10,36
Чигиринський	121700	5897	4,85
Чорнобаївський	155900	7871	5,05
Шполянський	110500	0	0,00

2.1 Лісовий масив „Черкаський бір”

„Черкаський бір” – ключова територія національного рівня регіональної екомережі, розташований на правобережжі Середнього Придніпров'я в східній частині області біля великого промислового міста - обласного центру Черкаси. На півночі межа з Золотоніським районом проходить по Кременчуцькому водосховищу, на півдні межує із Смілянським районом, на південному заході із Городищенським районом. З півночі на південь територія його простяглася на 40 км, з заходу на схід-на 30 км. Площа території 16250га. Висота над рівнем моря 165-245м.

НПП “Черкаський бір” – один з добре відомих пристепових борів, найбільший в Україні лісовий масив соснового лісу природного походження, що зберігся на південній межі поширення сосни звичайної.

Клімат території помірно континентальний, середньорічна температура 6,5-7,5ºС, середньорічна кількість опадів 480-520 мм.

Черкаський бір знаходиться на правобережжі Дніпра, північніше і західніше Черкас. В фізико-географічному плані ця територія неоднорідна і включає давню долину Дніпра з прилеглими до неї берегами.

Долина, шириною до 500 м, представляє собою болотний масив Ірдинь, який поступово на лівому березі переходить в першу лугову та другу борову надзаплавні тераси. Друга тераса, на якій розташований великий масив Черкаського бору має ширину 5-15 км. Рельєф цієї частини рівнинний з невеликими піщаними горбами висотою до 10-15 м та пониженнями, зайнятими болотами. Тераса складена дрібнозернистими пісками, на яких формуються дерново-слабо та середньоопідзолені грунти. Правий берег крутий, високий, піднімається над рівнем Дніпра на 165 м і моря

на 245 м і відомий під назваю Мошногірський кряж, що являє собою південні відроги Канівських дислокацій. Кряж тягнеться з північного сходу до південного заходу, а тоді круто повертає на південний схід, знаходиться між річками Вільшанкою та Ірдинкою. Його рельєф хвилястий і характеризується розвинутою системою яружної мережі. В геологічному відношенні в ньому спостерігаються всі стратиграфічні елементи осадних порід, починаючи з юрських глин і закінчуючи дочетвертичними відкладами – бучацькими пісковиками. Четвертинні відклади представлені бурими глинами, які чередуються з лісовими породами.

Між Мошногірським кряжем і сосновим бором широкою смугою довжиною на 25 км витягнулося Ірдинське болото загальною площею 1160 га. Ірдинське торфове болото і прилегла до нього місцевість, що десь на 0,5-1 км вклинюється в глибину лісу, є першою древньою терасою пра-Дніпра, його заплавою. Більша частина болота знаходиться під вільховими та березово-вільховими насадженнями і заростями очерету. Річки Іринка та Вільшанка як би виділяють з Черкаського піщаного острова ланцюг Мошногірського кряжу, лісорослинні умови якого значно відрізняються своїми насадженнями від основного масиву "Черкаський бір" з його сосновими деревостанами.

Грунтовий покрив дуже різний – на алювіальних породах формуються грунти опідзоленого типу, на рухляках – дернові, лесах – сірі лісові грунти [21, 40].

Флора Черкаського бору нараховує близько 800 видів судинних рослин. Провідними сімействами по кількості видів являються айстрові, тонконогові, губоцвітні, розові, осокові. На території Національного природного парку зростають 18 видів рослин, занесених до Червоної книги України.

Серед рідкісних та зникаючих видів зустрічаються [60]:

Вовчі ягоди пахучі *(Daphne cneorum* (*L.*)*)*

Цибуля ведмежа *(Allium ursinum (L.))*

Гніздівка звичайна *(Neottia nidus-avis (L.) Rich)*

Любка дволиста *(Plantanthera bifolia (L.) Rich)*

Любка зеленоквіткова *(Plantanthera chloranta (Cust) Reichenb.)*

Зозулині сльози яйцелисті *(Listera ovata (L.) R. Br.)*

Булатка червона *(Cepholantera rubra (L.) Rich.)*

Коручка болотна *(Epipactis palustris (L.))*

Хаммарбія болотна *(Hammarbia paludosa (L.))*

Жировик Лезеля *(Liparis loeselii (L.) Rich)*

Скополія карніолійська *(Scopolia carniolsca Jacg)*

Ковила дніпровська *(Stipa boristenica Klok. Ex Prokud)*

Сальвінія плаваюча *(Salvinia natans (L.))*

Підсніжник звичайний *(Galantus nivalis (L.))*

Зозулинець болотний *(Orchis talustris)*

Пальчатокорінник м'ясочервоний *(Dactylorhiza incarnata (L.))*

Сон чорніючий *(Pulsatilla nigricans Storck)*

Коручка темно-червона *(Epipactis atrorubens (Hoffm. Ex. Bernb)*

Різноманітність природних умов території визначає наявність дубово-соснових, широколистяних лісів, луків та низинних боліт. Ліси представлені формаціями сосни звичайної, дуба черешчатого, вільхи чорної, граба звичайного, ясеня звичайного. Соснові ліси розповсюджені на другій боровій терасі з дерново-опідзоленими грунтами і представлені дубово-сосновими, рідше грабово-дубово-сосновими і власне сосновими лісами.

Невеликі ділянки грабово**-**дубово-соснових лісів зростають на Мошногірському кряжі. Вони відрізняються від аналогічних лісів Українського Полісся зростанням ролі у травостані степових видів, зменшенням кількості бореальних і представлені рядом асоціацій, формування яких обумовлене геоморфологічними умовами та грунтами.

В Черкаському бору, в умовах підвищеного рельєфу і залягання грунтових вод вище 3 м, на підвищеннях і схилах формуються соснові ліси з домінуванням злакових (куничника наземного, польовиці тонкої).

На плоских формах рельєфу розвиваються дубово-сосновий ліс орляковий, а в пониженнях грабово-дубовий з конвалією травневою або грабово-дубовий без вираженого трав'яного покриву. Ближче до болота переважають асоціації грабово-дубового лісу ліщинового із зірочником ланцетовидним в пониженнях, а на підвищеннях – дубово-соснові ліси ліщинові з конвалією травневою.

Територія між Черкаським бором та Мошногірським кряжем зайнята болотною рослинністю вільхи клейкої та осоки омської, рогозу широколистого, очерету звичайного. Найбільшу площу, переважно в південній частині болота займають трав'янисті болотні угрупування – осоки омської (50%-80%). На купинах біля осоки проростають теліптерис (болотна папороть), рогіз широколистий, щавель прибережний, очерет звичайний, лепешняк великий, зніт болотний, півники болотні. Домінуючими видами тут є очерет та рогіз (70%-100%).До Зеленої книги відносяться клас асоціацій: *Fraxineto (excelsioris) – Querceta (roboris) cotinosa (coggygriae). Асоціації: Fraxineto (excelsioris) – Querceta (roboris) cotinosa (coggygriae) – poosum (nemoralis), F. – Q. Cotinoso (coggygriae) – stellariosum (holosteae).* Екологічні умови: круті південні схили р. Ірдинь з еродованими грунтами на крейді. Фітоценотичне значення: рідкісний тип асоційованості домінантів деревного і чагарникового ярусів. Ботаніко-географічне значення: крайнє північно-східне місцезнаходження даних асоціацій.

Фауна Національного природного парку цікава і різноманітна, особливо вона багата в межах Мошногірського кряжа та Ірдинського болота. Всього в межах Черкаського бору нараховується більше 350 видів хребетних тварин, серед яких рідкісні та зникаючі, ряд яких занесений до Червоної книги України. Відмічаються деякі види, які цікаві для науки і потребують більш детального вивчення (змієїд, чорний дятел, кажани, т. ін.).

Клас земноводних представлений 11 видами, серед яких звичайний тритон, гребінчатий тритон, червоночерева джерелянка, часникова жаба, звичайна ропуха, зелена ропуха, квакша, озерна жаба, ставкова жаба, гостроморда жаба та трав'яна жаба.

Клас плазунів представляють 9 видів – болотна черепаха, веретільниця, прудка ящірка, зелена ящірка, живородяча ящірка, звичайний вуж, мідянка, звичайна гадюка та рідко зустрічається червонокнижний вид східна степова гадюка.

Особливо чисельним являється клас птахів, куди входить більше 200 видів, серед яких регіонально рідкісні та червонокнижні. Більшість із них гніздиться в межах Ірдинського болота, де створені природні умови найбільш відповідають їх вимогам. На даній території зустрічається 13 червонокнижних видів птахів.

Комплекс Ірдинських боліт має велике значення для відпочинку птахів під час весняної та осінньої міграції. Вздовж болота проходить інтенсивний шлях весняної міграції гусеподібних, який потребує охорони.

Перелітні птахи становлять велику групу у фауні області. Над територією області перелітає багато птахів, які гніздяться в Росії та інших сусідніх державах. Восени виявлений переліт з північного сходу, з морських узбереж та островів північного заходу Сибіру.

Антропогенна трансформація природних біотопів істотно впливає на міграцію птахів. Особливо це показово для територій, де антропогенні ландшафти займають обширні території.

Напрям і характер пролітних шляхів залежить від розташування гніздового і зимового ареалів, особливостей місцевості, що лежать між ними та екології кожного конкретного виду птахів. На прольоті птахи притримуються відповідних для їх існування умов. В силу цього пролітні шляхи водоплавних та біля водних птахів, звичайно йдуть по долинам річок і мають характер вузьких доріг.

Територія НПП "Черкаський бір" знаходиться на землях:

Свидівоцька сільська рада – 2897га

Геронимівська сільська рада – 1780га

Русько-Полянська сільська рада – 3384га

Мошнвіська сільська рада – 3366га

Ірдинська сільська рада – 1738га

Білозірська сільська рада – 2816га

Черкаська сільська рада – 269га

Екологічна цінність території обумовлена наступними параметрами:

- значною різноманітністю та унікальним поєднанням в межах національного природного парку ландшафтів, рослинних угрупувань, фауністичних комплексів;

- значною участю у флорі і фауні рідкісних видів, занесених до Червоної книги України та Європейського Червоного списку;

- наявністю широкої мережі заповідних територій, що має можливість здійснення моніторингових досліджень;

- збереженням унікальних природних комплексів;

- забезпеченням охорони червонокнижних видів.

Лісові насадження Черкаського бору мають надзвичайно велике природоохоронне значення.

Покриваючи древні піщані тераси лісового берега правого рукава Дніпра та круті схили його правого берега, вони запобігають руху і здуванню пісків, а також змиву і розмиву грунтів. Ліси прибережової смуги сприяють не тільки водоохороні, а й регулюють поверхневий стік атмосферної вологи, захищають береги найбільшого в дніпровському каскаді Кременчуцького водосховища від абразії. Вони покращують мікроклімат прилеглих територій, сприяють збереженню малих рік та підвищенню врожаїв сільськогосподарських культур. Черкаський бір є джерелом деревини, лікарської сировини, слугує базою для розвитку бджільництва, має велике ландшафтно-архітектурне та естетичне значення [32, 55].

Територія парку ціниться як оздоровчий ландшафт, зона відпочинку та лікування людей. Історія розвитку оздоровчого комплексу "Соснівка" нароховує за сто років. Цілорічно функціонують тут санаторії "Україна", "Мошногір'я", "Нива", профілакторії ряду підприємств міста, бази відпочинку в районі "Сокирне".

Наявність на території цінних для науки видів рослин, тварин, комах, земноводних. Великий науковий інтерес представляє собою унікальне поєднання видів рослин береального та степового типів. Певну наукову значимість можуть мати дендрокліматологічні дослідження, дослідження екосистем рекреаційних лісів. Дасть можливість більш глибоко вивчити та дослідити флору та фауну, її динаміку та зміни складу. Парк може служити науковою установою з питань моніторингу лісів, розробки наукових рекомендацій з питань охорони навколишнього природного середовища та ефективного використання природних ресурсів. Територія придатна та представляє науковий інтерес

для проведення фундаментальних та прикладних досліджень, спрямованих на розроблення рекомендацій і методів щодо збереження та відтворення ландшафтного різноманіття, в тому числі проведення оцінки сучасного стану природних ландшафтів, обгрунтування найбільш ефективних заходів, що забезпечують збалансоване і невиснажливе використання їх природних ресурсів, інвентаризацію природних комплексів та їх компонентів, організацію ведення кадастрів природних ресурсів та моніторингу довкілля, створення банку даних.

Існує потреба в просвітницькій інформації щодо біорізноманіття. Доцільно:

- забезпечити розширення обсягів екологічних знань у населення шляхом введення обов'язкового шкільного курсу "Основи екології" для учнів старших класів.

- Забезпечити внесення до професійно-кваліфікаційних вимог посадових осіб (керівників, спеціалістів, службовців), які здійснюють діяльність, пов'язану з використанням природних ресурсів та впливом навколишнє середовище, обов'язкову наявність екологічних знань, достатніх для дотримання природоохоронного законодавства.

- Забезпечити інформування громадськості про стан національної екомережі та участь у її формуванні шляхом створення нових та залучення існуючих громадських екологічних організацій.

- Забезпечити широку інформованість населення з проблем охорони довкілля.

2. 2. Лісовий масив „Холодний Яр”

Національний природний парк „Холодний Яр” - ключова територія національного рівня регіональної екомережі, який розташований між селами Мельники, Жаботин та Грушківка на південному сході Черкаської області. Землі лісового фонду відносяться до Креселецького і Грушківського лісництв ДП “Кам’янське лісове господарство”. Площа території 5500 га. Висота над рівнем моря. 221 м.

Холодний Яр – один з небагатьох лісових масивів південно-східної частини Правобережного Лісостепу. Клімат території помірно-континентальний з теплим літом та м’якою зимою. Середньорічна температура – 7,2-8,1ºС. Тривалість теплого періоду 247-255 днів. Середньорічна кількість опадів 440-480 мм в південній та південно-східній частині басейну та 500-550 мм в північно-західній частині.

В дощові роки кількість опадів зростає до 800 мм. В засушливі падає до 300 мм. Сніговий покрив тримається в середньому 76-88 днів (друга декада листопада – квітень), висота досягає 25 см.

Мінімальна відносна вологість повітря фіксується в літні місяці. В день відносна вологість дорівнює в середньому 48-54% зранку, а ввечері 70-78%. В період вегетації рослин можливі посухи, коли відносна вологість падає до 30%. Кількість таких днів на рік – 20. На території переважають північні та північно-західні вітри.

Флора та мікобіота території. В Холодному Яру зростають рідкісні реліктові види флори України, зокрема *Euonymus nana, Coronilla elegans,* які мають тут островні, відірвані від основного ареалу місцезнаходження, зростають також деякі

орхідні, такі як *Neottia nidus-avis* та *Epipactis latifolia.* У трав'яному покриві масиву на великій площі домінує досить рідкісний для рівнинної території України - *Allium ursinum.* Природні умови урочища є сприятливими для розвитку грибів різних таксономічних груп. Природоохоронну цінність з мікологічної точки зору становлять такі види грибів: *Mutinus caninus Fr*. - рідкісний вид, який занесено до Червоної книги України, *Ganoderma lucidum (Fr.) P. Karst.* - рідкісний цінний лікарський гриб, об'єкт сучасної медичної мікології, який зустрічається в природі дуже рідко, *Bjekandera adusta (Wslld.) P. Karst.* - рідкісний вид.

Серед первоцвітових найчастіше всього можна зустріти проліску дволисту (*Scilla bifolia* L.), проліску сибірську *(S. sibirica Havorth*), підсніжник звичайний (*Galanthus nivalis* L.), зірочки маленькі (*Scilla bifolia* L.) та ін.. (рис 3 – 5).

Рис. 3. Проліска дволиста (*Scilla bifolia* L.)

Рис. 4. Зірочки маленькі (*Scilla bifolia* L.)

Рис. 5. Проліска сибірська *(S. sibirica* Havorth)

В Холодному Яру зростають високопродуктивні дубово-ясеневі та дубово-грабові деревостани з надзвичайно високою якістю деревини.

Крім багатьох аборигенних порід, в Холодному яру росте і багато екзотів таких, як сосна Веймутова, дуб червоний, бархат амурський та багато інших. Там же знаходиться велика колекція грецького горіха [45].

Фауна. Гніздова орнітофауна Холодноярського лісового масиву характеризується одноманітністю та відносно невеликим набором видів. проте ця частина території становить цінність, оскільки репрезентує типові орнітоасоціації стиглих дубово-ясеневих лісів, які раніше були широко росповсюджені в Середньому Придніпров'ї, а нині практично повністю знищені. На території зустрічаються види занесені до Червоної книги України: чорний лелека *(Ciconia nigra),* степовий лунь *(Circus macrourus),* польовий лунь *(Circus cyaneeus),* степовий канюк *(Buteo rufinus),* сірий сорокопуд *(Lanius excubitor)* [39].

З орнітологічної точки зору цінність становять сухі балки навколо лісового масиву, де годується цілий ряд птахів, в тому числі занесені до Червоної книги України (степовий канюк, степовий лунь, орел-карлик) та гніздяться регіонально рідкісні види (просянка).

Міграція птахів над лісовим масивом проходить широким фронтом і має низьку інтенсивність.

Використання земельних ресурсів проводиться на більшості території лісогосподарськими підприємствами, фермерськими господарствами та населенням для вирощування сільськогосподарських культур.

Негативний вплив на стан біорізноманіття здійснюють надмірне рекреаційне навантаження, суцільні рубки, будівництво і прокладання ЛЕП та доріг, розорювання земель, хімборотьба, вселення чужорідних видів.

Пропозиції щодо впровадження нових форм охорони – прийняти рішення про оголошення Національного природного парку, розробити проект організації території та визначити шляхи її збереження, режим та форми охорони. Винести межі в натуру і провести зміну категорії земель та віднести до земель природоохоронного призначення.

Екологічна цінність території визначена на державному рівні. До Національної програми екологічного оздоровлення басейну Дніпра та поліпшення якості питної води, затвердженої Постановою Верховної Ради України від 27.02.1997р., було включено створення Національного природного парку "Холодний Яр".

На території знаходиться філіал "Холодний Яр" Національного історико-культурного заповідника "Чигирин", який був створений у 1989 р. Територія входить до "Золотої підкови Черкащини", затвердженої Кабінетом Міністрів України від 15 травня 2006 року № 671.

РОЗДІЛ 3. ЕКОСИСТЕМИ СПОЛУЧНИХ СТРУКТУРНИХ ЕЛЕМЕНТІВ ЕКОЛОГІЧНОЇ МЕРЕЖІ

До сполучних структурних елементів регіональної екологічної мережі відносяться 14 об'єктів один з яких – національного рівня, регіонального – 9, місцевого – 4. Перелік сполучних структурних елементів регіональної екологічної мережі поданий нижче в таблиці 7.

7. Перелік сполучних структурних елементів екологічної мережі

№п/п	Об'єкт оцінки	Загальна площа, га
1	2	3
Сполучні території		
Національного рівня		
1	"Середньодніпровський" *	50000
Разом		*50000*
Регіонального рівня		
2	"Гнилотікичський" *	1000
3	"Гірськотікичський" *	2500
4	"Супійський" *	6000
5	"Золотоніський" *	500
6	"Роський" *	1000
7	"Тясминський" *	2000
8	"Великовиський" *	1000
9	"Ятраньський" *	1000
10	"Вільшанський" *	500
Разом		*15500*
Місцевого рівня		
11	"Сироташлицький" *	200
12	"Сухоташлицький" *	200
13	"Ревуський" *	300
14	"Синицький" *	200
Разом		900

Річкові долини відіграють важливу функціональну роль у біосфері як регуляторні екосистеми, джерело природних рослинних ресурсів, шляхи міграції видів тварин [65, 66, 68].

В регіонах з надмірно трансформованим та фрагментованим рослинним покривом долини річок залишаються єдиними екосистемами з природною та напівприродною рослинністю [41, 70]. Крім того річкові долини є сполучними територіями по яких відбувається міграція та розселення найрізноманітніших систематичних груп тварин і рослин в цілому.

Співвідношення площ. Із загальної площі ключових територій оптимальне співвідношення мають лише ~ 35%. Це території, що вкриті лісом, а також заплавні луки, що мають природне походження і не зазнають антропогенного тиску (див таблицю 8). Визначено, що найбільшу площу сполучних територій становлять сільськогосподарські угіддя – 64% (сюди відносяться землі інтенсивного використання: поля, землі під забудовою, луки що використовують для викошування та випасання худоби), водно-болотні угіддя до 2% (типові низовинні болота або рідше тип боліт перехідного типу), лісові угіддя становлять – 33% (основна територія лісів припадає на Дніпровський, Роський, Тясминський та Супійській екокоридори). На деградовані землі припадає ~ 1% на сполучних територіях (рисунок 6). Стосовно співвідношення деградованих земель то їх показник кожного року може істотно змінюватись під впливом факторів довкілля.

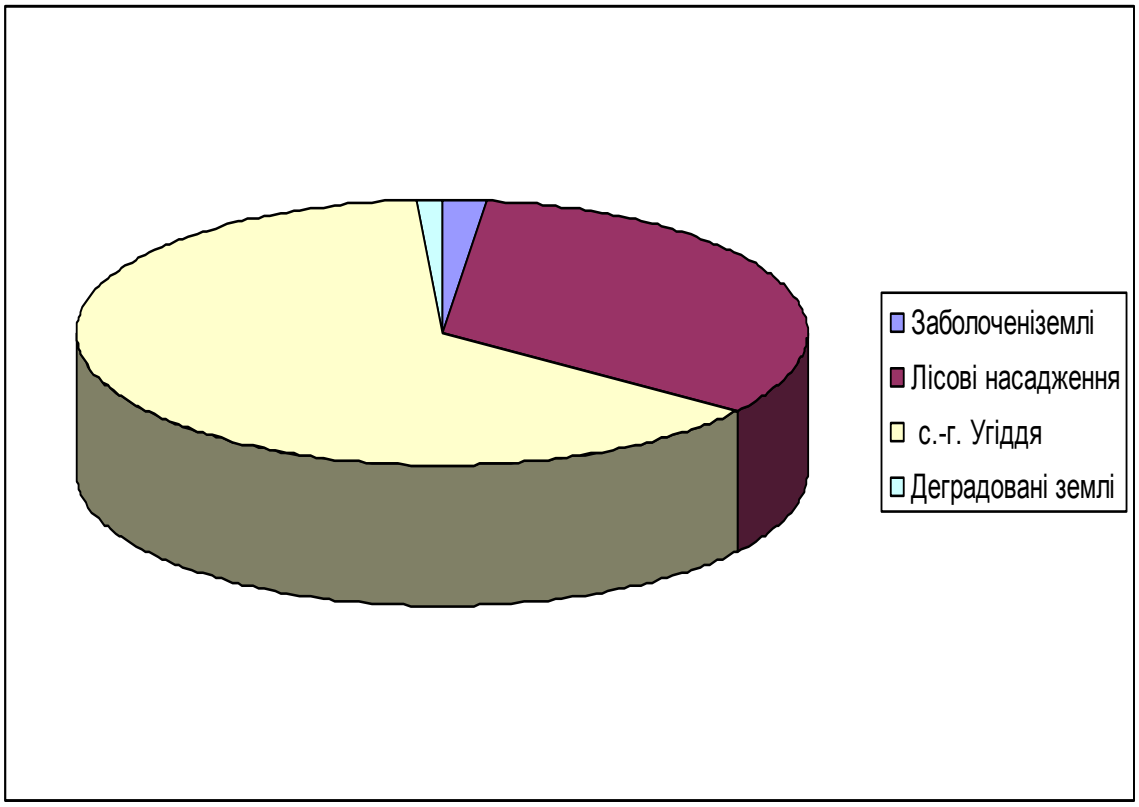

Рис. 6. Співвідношення площ угідь сполучних структурних елементів екомережі Черкаської області

На сполучних територіях співвідношення площ заболочених земель, вкритих лісовою рослинністю, с.-г. угідь, а також малопродуктивних (деградованих) земельних угідь виглядає наступним чином 2:33:64:1

Визначено, що сполучні території регіональної екомережі становлять 49 % від загальної площі екомережі та 3,2% від загальної площі області. Збільшення площ ключових територій у перспективі є можливим за рахунок виділення таких на місцевому рівні. Пропозиції нашої установи щодо їх виділення, подаються нижче.

При подальшому опрацюванні виявляються та визначилися перспективні території для включення до структурних елементів екомережі місцевого рівня.

8. Співвідношення площ угідь сполучних структурних елементів

Назва	Площа, Га	% від ЕМ	% від сполучних	% від обл.всього	Угіддя, га			
					Заболочені	Лісові	Лучні	с\г угіддя
Національного рівня								
Середньодніпровський	50000	36,98	75,30	2,40	500	20800	16500	4500
Регіонального рівня								
Гнилотікицький	1000	0,74	1,51	0,05	2	64	200	670
Гірськотікицький	2500	1,85	3,77	0,12	60	177,5	625	1487,5
Супійський	6000	4,44	9,04	0,31	244	420		6730
Золотоніський	500	0,37	0,75	0,02	5	35	896	145,5
Роський	1000	0,74	1,51	0,05		100		900
Т'ясминський	2000	1,48	3,02	0,11	50	280	470	1100
Великовиський	1000	0,74	1,51	0,05	24	71	186	719
Ятранський	1000	0,74	1,51	0,05	2,9	102	325	630
Вільшанський	500	0,37	0,75	0,02	15	50	160	
Місцевого рівня								
Сироташлицький	200	0,15	0,30	0,01	1,4	20	104	40,4
Сухоташлицький	200	0,15	0,30	0,01	40	12,6	75	72,4
Ревуський	300	0,22	0,45	0,01	27,9	41,4	66	196,5
Синицький	200	0,15	0,30	0,01		18		747
Всього:	**66400**	**49,2**	**100,0**	**3,22**	**1072**	**22191,5**	**19607**	**22538,3**
% від сполучних територій					2	33	30	34
% від ЕМ					0,05	16,4	0,8	17
% від площі обл. всього					0,06	1	0,9	1,1

Перший рівень придатності:

Ділянки, плануються для створення нових або розширення існуючих природно-заповідних територій:

Сполучною територією місцевого рівня може бути Ірдинський гідро екологічний коридор. Річка Ірдинь завдовжки 20 км, площа басейну 108 км^2, є правою притокою Вільшанки, протікає заболоченим лісом, живиться значною мірою болотними водами.

Територія , яка може бути ключовою місцевого рівня – лісовий масив розташований в трикутнику Журженці, Моринці, Пединівка (Моринське лісництво), яка з'єднує Гнилотікицький, Роський та Вільшанський екокоридори, які відіграють важливу роль у формуванні регіональної екомережі як сполучні території.

Другий рівень придатності:

Площі заплановані до заліснення згідно Програми „Ліси України" на період 2002-2015 роки по Черкаській області [18].

Важливу роль у формуванні регіональної екомережі відіграють сполучні території місцевого рівня – гідрологічні екокоридори „Росавський", „Чумгацький", „Кропивнянський", „Ірклійський", які не ввійшли у рекомендовану схему (прибережні захисні смуги однойменних малих рік). Розроблена нами схема екомережі передбачає виділення ділянок під природні ландшафти – відновлювальні території (Призолотоніська та Притясминська).

Крім того, на інших складових структурних елементах (екокоридорах) проектованої екомережі, після їх опрацювання буде запроектоване виділення ділянок під природні ландшафти чи ділянок придатних для їх відтворення.

Для визначення інших важливих для заповідання територій проводяться польові дослідження.

В ході опрацювання виявлено особливо цінні території, що підлягають охороні шляхом заповідання. Підготовлено пакет документів (наукова характеристика, обґрунтування, картографічні матеріали, клопотання) та передано до спеціально уповноважених органів у галузі охорони навколишнього природного середовища щодо оголошення заказника „Острови", який служитиме природним ядром на екокоридорі національного рівня. Прийнято рішення обласної ради від 07.08.2008 р. №20-16/\/ про оголошення загально зоологічного заказника „Осокінські острови" на території Свидівоцької сільської ради на площі 3500 га.

Працівниками дослідної станції постійно поновлюється реєстр територій та об'єктів природно-заповідного фонду області.

Після виконання першого та другого етапів та проведення аналізу зроблено висновок, що лише ~ 35% території на сполучних територіях мають оптимальне співвідношення природних угідь. Незначна кількість малопродуктивних земель (~ 70 Га) ~ 1%.

Нижче в таблиці 9 подається розподіл сполучних структурних елементів по адміністративним районам області.

Вивчаючи сучасний стан та площі угідь введених до сполучних територій встановлено, що наближеними до оптимального є склад угідь Золотоніського, Черкаського, Чорнобаївського районів. Вимагає значного корегування за рахунок проведення ренатурації сільськогосподарських угідь та заліснення структура земельного фонду Городищенського, Христинівського, Шполянського, Монастирищенського, Звенигородського районів. Незначного корегування вимагає земельний фонд Чигиринського, Маньківського та Монастирищенського районів (в межах відведених сполучних територій).

Взагалі по сполучних територіях порівняно з ключовими ситуація носить досить таки плачевний

характер. В незадовільному стані знаходяться лучні екосистеми, що постійно зазнають антропогенного тиску, досить значний відсоток розораності земель, деградованих же земель незначний відсоток, але їх кількість кожного року може змінюватись, збільшуючись під впливом як природних, так і антропогенних факторів.

9. Розподіл площ сполучних структурних елементів по районах

Район	Площа району	Площа екомережі	% від площі району
Городищенський	88700	346	0,4
Драбівський	116100	1117	1
Жашківський	96400	858	0,9
Звенигородський	102200	287	0,3
Золотоніський	153900	21203,3	13,8
Кам'янський	72500	812	1,12
Канівський	128200	4023,3	3,1
Катеренопільський	83200	796	1
Корсунь-Шавченківський	89200	843	0,9
Лисянський	74600	512	0,7
Маньківський	76500	548	0,7
Монастирищенський	71900	497	0,7
Смілянський	93500	298	0,3
Тальнівський	91600	997	1
Уманський	140300	1691	1,2
Христинівський	63200	62	0,1
Черкаський	161500	13001,4	8
Чигиринський	121700	5131,5	4,3
Чорнобаївський	155900	13001,4	8,3
Шполянський	110500	326	0,3
Разом:	2091600	66400	

Найбільш імовірним і можливим способом відтворення і збереження біорізноманіття на сполучних територіях є оптимізація екосистем агро ландшафтів за рахунок розширення площ сінокосів та пасовищ, створення полезахисних лісонасаджень, збереження водно-болотних угідь та незначних площ природних угідь серед розораних земель, а також організація агроландшафтних заповідників та заказників.

На наш погляд, для цих територій необхідно в першу чергу створити екомережі локального рівня, розробити генеральні схеми планування території із врахуванням регіональної екомережі та визначенням необхідних біоцентрів, які здатні забезпечити ефективне самовідновлення та в першу чергу міграцію популяцій та проживання птахів, комах і рептилій. В основу планування повинні бути покладені ландшафтні принципи формування територіальної структури агроландшафтів.

Більш розширена інформація про стан, та характеристика угідь введених до сполучних структурних елементів екомережі Черкаської області наведені нижче.

3.1 Сполучні території національного рівня

Дніпровський гідроекологічний коридор**.** Середньодніпровський екокоридор найбільший за своїми розмірами. Його площа становить близько 50000 га – це 36,98% від площі всієї екомережі, 75,3% від площі сполучних територій, 2,4% від області всього. (Див табл 10).

В заплаві середнього лісостепового і степового Дніпра, до того як був збудований каскад водосховищ, на заплавні водойми припадало 8 – 10% її площі, а основними типами водойм були старорічнищно-проточний та старорічнищно-озерний. На території

нижньодніпровських плавнів заплавні водойми займали 25 – 30% їх площі, а найбільш поширеними типами водойм були старорічнищно-озерний та депресійно-озерний [4]. Загальна площа водозбору становить – 12235 км^2 (в межах Черкаської області).

10. Співвідношення площі сполучної території Середньодніпровського екологічного коридору

Об'єкти оцінки	Загальна площа га	% від площі об'єкта	% від площі регіону
Національний рівень			
Загальна площа	50000		2,40
Території, які зайняті природними або напівприродними мало порушеними екосистемами	10000	20	0,48
Території, що потребують ренатурації (відновлювальні території)	10000	20	0,48
Сільськогосподарські угіддя інтенсивного використання	1700	34	0,81
Інші території господарського використання	23000	46	1,1

В лісостеповій заплаві Дніпра лучна рослинність порівняно з іншими типами трав'яної рослинності була дуже поширеною і займала в середньому 70 – 75% площі. Деревна і чагарникова рослинність

представлена порівнюючи невеликою кількість типів і займала в середньому 15 – 20% площі (переважно це були осокорові і вербові ліси, зарості білотілу і шелюги, дубові і в’язові ліси, вільхові ліси та зрідка зарості верби сірої) [71].

Нині мішані ліси, бори і субори складають більше 30% області, приурочені до борових терас Дніпра [71]. Найбільші площі займають прибережно-водна високо травна рослинність та піщані сухі луки. Більша частина середнього зволоження та лісів була затоплена при створенні водосховища та змінилася прибережно-водною рослинністю. Хоча в Дніпрі багато проток та заток, водна рослинність в Дніпровських плавнях розвинута слабко, що пов’язано з коливанням рівня води у водосховищі. Тому серед водних видів найпоширеніші занурені рослини, прикріплені до дна – водопериця колосиста, рдесник блискучий та кучерявий, латаття біле та глечики жовті. Водяна рослинність дніпровських водосховищ представлена 160 видами водоростей та 28 видами вищих судинних водяних рослин [30], загальна площа їх заростей на мілководді становить приблизно 50 км^2 [11].

Луки справжні та заболочені – займають нині невеликі площі. В комплексі з луками трапляються ділянки заплавних лісів – як на невеликих островах, так і у вигляді смуг по берегах водостоків. В деревостані переважають невисокі крислаті дуби, трапляються в’яз, тополя біла, верба ламка. В травостої заплавних лісів участь суто лісових видів невелика. Подекуди домінують конвалія звичайна, хвилі вник звичайний, ластовень лікарський. Переважають у цих лісах лучні види та так звані рослини узлісь.

Досить значні площі в плавнях займають сухі піщані луки, особливо в центральній частині заплав на невеликих островах та півостровах. В плавня зростає чимало рідкісних та мало поширених видів рослин –

водяний горіх Дніпровський, очиток шестирядний, очиток пурпуровий, ірис сибірський, куга тригранна та деякі інші види.

Фауна формувалася під значним впливом зарегулювання Дніпра. Водночас фауністичні комплекси значною мірою зберегли риси, притаманні тваринному світу колишнього Дніпра. Влітку найчисленнішими та різноманітними групами тварин є прибережно-водні та лісові. У прибережно-водних екотопах можна зустріти видру річкову, занесену до Червоної книги України, єнотовидного собаку та ондатру (обидва ці види акліматизовано) і свиню дику. Із птахів, на особливу увагу заслуговують види занесені до Червоної книги України – орлан-білохвіст, гоголь, кулик сорока та крачок малий. На прибережно-водних екотопах дуже поширеними є чаплі (сіра, руда, велика біла, мала біла та квак), качки (крижень, широконіска, чирок-трискунок), крачок (річковий, світлокрилий, чорний). На стрімких берегах проток оселяються берегові ластівки. Із плазунів зустрічається черепаха болотяна та вуж. А серед земноводних найбільш поширені – жаба озерна та ставкова.

В перші роки існування дніпровських водосховищ кількість видів та підвидів риб в них скоротилась на 7 – 11 таксонів, в тому числі в Кременчуцькому та Канівському – на 8. Зі складу іхтіофауни повністю випали прохідні (білуга, шип, осетр, севрюга, лосось, вугор) і напівпровідні (вирезуб, шемая) риби. У всіх водосховищах (за винятком Каховського) зник оселедець. У зв’язку з різким зменшенням водообміну та швидкості течії, збільшенням глибини та широти водних акваторій чисельність реофільних видів (міног, стерлядь, ялець, головень в’язь, білизна, підуст, вусач, клепець, миньок, носар тощо) у водосховищах сильно зменшилась, а лімнофільних (плітка, краснопірка, гунтера, лящ, сріблястий

карась, сазан, судак, окунь тощо), навпаки значно збільшилась.

Завдяки штучному вселенню в дніпровських водосховищах з'явилось 4 нових види риб – представники далекосхідної іхтіофауни: білий амур, амурський чебачок, білий і строкатий товстолоби, з яких два останні види набули важливе промислове значення. Треба відмітити, що білий амур і товстолоби вселені у водосховища з метою підвищення їх рибопродуктивності, а амурський чебачок завезений випадково із молоддю вказаних рослиноїдних риб (приклад випадкової негативної повної акліматизації). Широке розповсюдження у водосховищах отримали представники стародавньої понто-каспійстької фауни риб – тюлька, мала південна колюшка, риба-голка та декілька видів бичків. Зі складу іхтіофауни після зарегулювання стоку Дніпра повністю випали дві родини: лососеві та вугрові [2, 52, 53].

В дніпровських плавнях знайдено два види павуків (сріблянка та доломеда), які є індикаторами чистоти води.

Лісова фауна має дещо збіднений характер, оскільки площа лісів невелика.

3. 2. Сполучні території регіонального рівня

Гірськотікичський гідроекологічний коридор. Розробка в Україні екомережі передбачає включення до неї, поряд із національними, екоядер та екокоридорів регіонального та місцевого рівня. Річка Гірський Тікич може бути включена до екомережі як регіональний екокоридор субмеридіального простягання, що пов'язує в єдине ціле Шуляцькі болота в їх верхів'ї, акваторії та прилеглі до них території з великою флористичною

насиченістю Воронянських ставів, буксько-тальнівські виходи кристалічних порід та заплаву в районі злиття річок Гірський та Гнилий Тікич. Завдяки р. Синюха Гірсько-Тікицький гідро логічний екокоридор пов'язаний в єдине ціле з меридіальним Південно-бузьким екокоридором національного рівня (рис. 7).

Долина Гірського Тікича належить до двох геоботанічних районів Умансько-Канівського (правобережно-Центрального) округу Подільсько-Середньопридніпровської під провінції Східноєвропейської провінції Лісостепу [9, 27, 35, 61]: Жашківського лучних степів, дубових і грабово-дубових лісів і Христинівсько-Звенигородського грабово-дубових, дубових лісів, лучних степів і рослинності гранітних відслонень.

За фізико-географічним районуванням територія розміщена в Дністровсько-Дніпровській лісостеповій провінції, в Центральній та Південній лісостепових областях Придніпровської височини. Заплава річки може слугувати типовою моделлю розвитку рослинного покриву річкових заплав середніх і малих річок цього регіону. Витоки річки знаходяться в Плиськівсько-Оратівському фізико-гографічному районі, більша частина долини розташована в Маньківсько-Букському районі Центральної області, а нижче м. Тальне Гірський Тікич входить в Уманський (Буксько-Синюський) район Південної лісостепової області [38]. Загальна площа водозбору річки в межах області – 3125 км^2. Співвідношення площ угідь подані в таблиці 11. Фітоценотичний профіль (за Г. А. Чорною, 2004) наведений на рисунку 7. Картосхема басейну р. Гірський Тікич з обертами гідробудівництва та природоохоронними об'єктами зображена на рис. 8

Фауна. Акваторія річки має сприятливі умови для існування рака широкопалого – реліктового виду, який виявлений в деяких притоках та озерах Гірського тікича.

11. Співвідношення площі сполучної території Гірськотікицького екологічного коридору

Об'єкти оцінки	Загальна площа, га	% від площі об'єкта	% від площі регіону
Регіональний рівень			
Загальна площа	2500		0,12
Території, які зайняті природними або напівприродними мало порушеними екосистемами	287,5	11,5	0,01
Сільськогосподарські угіддя інтенсивного використання	1575	63	0,08
Інші території господарського використання	637,5	25,5	0,03

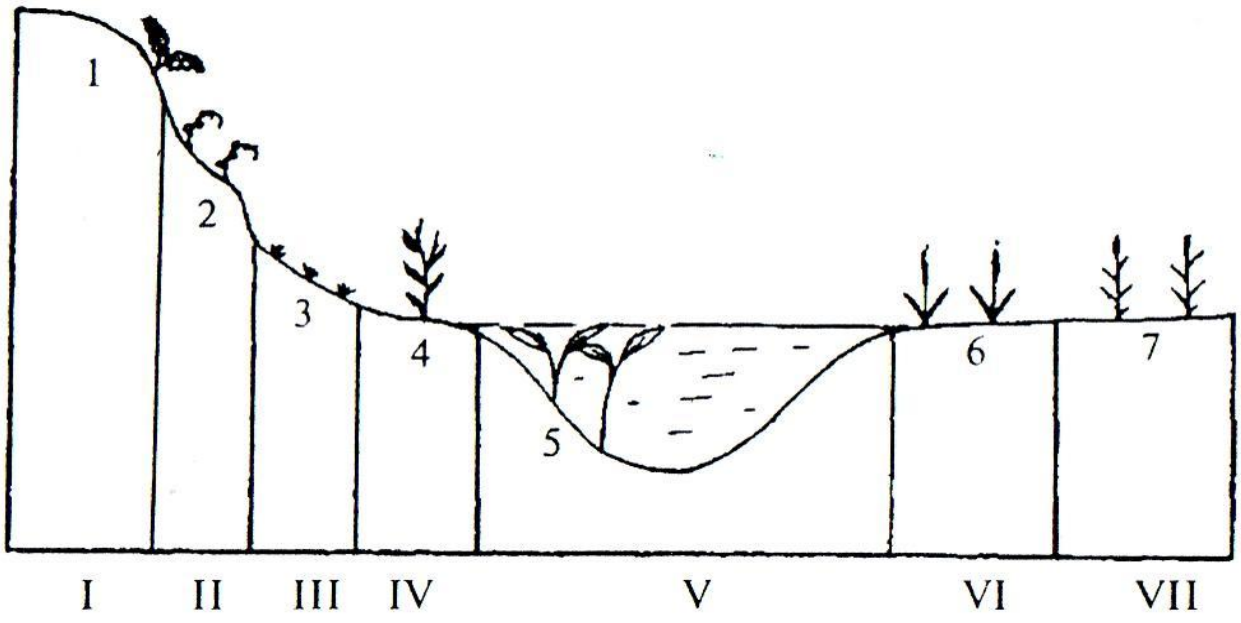

Рис. 7. Фітоценотичний профіль р.Гірський Тікич в Буцькому каньйоні (за Г. А. Чорною, 2004).

Умовні позначення: *Асоціації: I – Polipodietum, II – Asplenio – Cystopteridetum, III – Festuco valesiacae – Caricetum humilis, IV – Calistegio sepium – Caricetum acutiformis, V – Potametum nodosi, VI – Caricetum ripariae, VII – Glycerietum maxmae. Види: 1 – Polipodium vulgare, 2 – Asplenium trichomanes, 3 – Festuka valesiaca, 4 – Calistegia sepium, 5 – Potamogeton nodosus, 6 – Carex riparia, 7 – Gliceria maxima (за Г. А. Чорною, 2004)* [61]

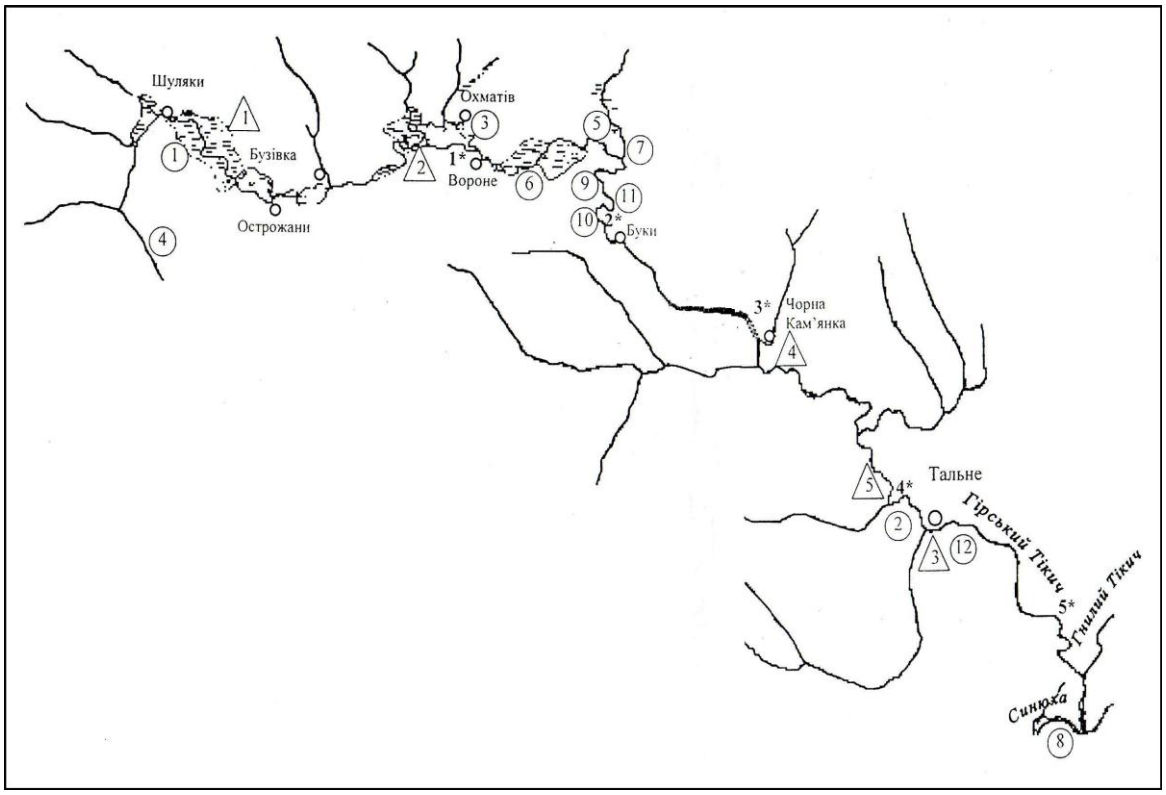

Рис. 8. Картосхема басейну р. Гірський Тікич з обертами гідробудівництва та природоохоронними об'єктами [61]**.**

Умовні позначення: ** - I (1* - 5*), О – II (1 - 12), Д – III (1 – 5). 1 – об'єкти гідробудівництва у 30-х роках XX ст.: 1* - Воронянська ГЕС; 2* - Буцька ГЕС; 3* - Юрпільська ГЕС; 4* - Тальнівська ГЕС; 5* - Кривоколінська ГЕС. II – сучасні природоохоронні об'єкти: а) заказники загальнодержавного значення: гідрологічні (1 –*

Шуляцьке болото); б) парки-памятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення (2 - Тальнівський); в) заказники місцевого значення (гідрологічні: 3 – Охматівський, 4 – цибулівський, 5 – кислинський, 6 – кутівський, 7 – русалівський; 8 – комплексний Синюський); г) пам'ятки природи (геологічна: 9 – скеля „Радіонова", гідрологічна: 10 – водоспад „Вир", комплексна: 11 – Букський каньйон); д) заповідні урочища: 12 – діброва Ф. І. Дубковецького. III – запропоновані природоохоронні об'єкти – заказники загальнодержавного значення: 1 – Адамівський, 2 – Воронянський, 3 - Тарасівський; заказники місцевого значення: 4 – Скеля, 5 – Гордашівський [61].

Гнилотікичський гідроекологічний коридор. – розташований в межах басейну ріки Гнилий Тікич. Басейн річки розташований в межах лісостепової зони. Довжина річки 156 км, площа водозабору 3125 км^2. Басейн ріки розташовується в межах Придніпровської височини. Тип долини ріки – ерозійний. Заплава річки – ерозійно-акумулятивного типу, розташована по обидві сторони відносно русла. Ширина заплави від 50 до 200 м. Тип русла річки– звивисте. Ширина від 5 до 25м, глибина на плесах від 0,8 до 1,6 м, на перекатах – 0,3-0,9 м. Відносна протяжність угідь в межах прибережної смуги становить: рілля – 13,5%, сінокоси – 4,5%, пасовища – 17,0%, присадібні ділянки – 6,0%, ліс та чагарники – 14,0%, болота – 0,5%, інші угіддя – 44,5%. Співвідношення площі даної сполучної території наведено в таблиці 12.

Рослинність. В системі геоботанічного районування басейн ріки розташований в межах Подольсько-Середньоєвропейської підпровінції, Східноєвропейської провінції, Європейсько-Сиірської області. Природна

рослинність басейну ріки займає близько 22,0% від загальної площі басейну.

Лісова рослинність займає площу 204 га або 6,4% від загальної площі басейну, лучна 95,0га – 2,98%, водно-болотна 6,38га або 0,20%, степова 196,6га – 6,17%. Вона представлена в основному характерними відповідно до умов місцезростання.

12. Співвідношення площі сполучної території Гірськотікицького екологічного коридору

Об'єкти оцінки	Загальна площа, га	% від площі об'єкту	% від площі регіону
Регіональний рівень			
Загальна площа	1000		0,05
Території, які зайняті природними або напівприродними мало порушеними екосистемами	145	14,5	0,01
Сільськогосподарські угіддя інтенсивного використання	410	41	0,02
Інші території господарського використання	445	44,5	0,02

В лісі домінують такі види дерев: в`яз, дуб черешчатий, верба біла, вільха чорна, липа дрібнолиста, ясен високий (табл. 13.). Степова рослинність представлена фрагментами типової рослинності характерної для Лісостепу (ковила Іоанна, вівсяниця східна, ковила волосатик,). Болота характеризуються як низинні. Рослинність характерна для низиних боліт (очерет, рогіз ін.). Луки заплавні

різнотравно-злакові (тонконіг вузьколистий, вівсяниця східна, польовиця мутовчата).

13. Основна характеристика лісів

Тип лісу	Площа, км^2	Частка від загальної площі (у %)
$Д_4О_2$ – сирі і мокрі чорновільхові груди	6,47	3,17
$В_2ДС$ – сухі і свіжі дубово-соснові субори	21,32	10,45
$Д_2$ – свіжі грабово-кленові діброви	142,63	69,92
$С_3$ – свіжі сосново-грабові судіброві	24,85	12,18
Інші	8,73	4,28

Фауна. Серед зоопланктону річки навесні, домінують коловертки. У літньому зоопланктоні – гіллястовусі рачки. Серед земноводних найчисельнішими є жаби: ставкова й озерна., вуж звичайний, та черепаха болотяна (в незначній кількості). В лучних екосистемах домінантами серед комах є такі систематичні групи, як твердокрилі, лускокрилі та прямокрилі. Характерними для лучних екосистем долини є бабки, життєвий цикл яких повязаний з водними екосистемами. У долині річки є сприятливі умови для рака широкопалого який є типовим реліктом, що виявлений в деяких притоках та озерах Гнилого Тікича.

Супійський гідроекологічний коридор – розташований в межах басейну ріки Супій. Річка Супій належить до басейну р. Дніпро і являється її лівою притокою. Басейн річки розташований в межах лісостепової зони. Довжина річки 130 км, площа водозабору 2000 км^2, лісистість 7,1%, заболоченість 2,4%, розорюваність 71,9%. Співвідношення площі даної сполучної території наведено в таблиці 14.

14. Співвідношення площі сполучної території Супійського екологічного коридору

Об'єкти оцінки	Загальна площа, га	% від площі об'єкту	% від площі регіону
Регіональний рівень			
Загальна площа	6000		0,31
Території, які зайняті природними або напівприродними мало порушеними екосистемами	570	9,5	0,03
Сільськогосподарські угіддя інтенсивного використання	4314	71,9	0,03
Інші території господарського використання	1116	18,6	0,05

Рослинність. Серед деревостану долини переважає сосна звичайна, та деякі листяні породи, зокрема дуб черешчатий, клен татарський, по берегах річки зустрічаються порості верби ламкої та кущистої.

Фауна. В зоопланктоні річки відмічені коловертки, одноденки, хірономіди. Серед ентомофауни заплави, досить поширені лускокрилі,

бабки та твердокрилі. Серед земноводних – жаба озерна, плазунів – вуж звичайний. Орнітофауна території не досліджувалась.

Золотоніський гідроекологічний коридор – розташований в межах басейну ріки Золотоношка. Річка Золотоношка належить до басейну р. Дніпро, являється її лівою притокою першого порядку. Басейн річки розташований в межах лісостепової зони. Протікає річка по території Черкаської області. Довжина 92 км, площа водозбору 1260 км^2. Співвідношення площі сполучної території наведено в таблиці 15.

15. Співвідношення площі сполучної території Золотоніського екологічного коридору

Об'єкти оцінки	Загальна площа, га	% від площі об'єкта	% від площі регіону
Регіональний рівень			
Загальна площа	500		0,02
Території, які зайняті природними або напівприродними мало порушеними екосистемами	40	8	0,002
Сільськогосподарські угіддя інтенсивного використання	366	73,2	0,02
Інші території господарського використання	94	18,8	0,004

Рослинність. В деревостані долини домінантами є сосна звичайна, тополя, верба ламка, акація біла, по берегах річки домінує вільха чорна.

У складі лучної рослинності домінує рід осока, жовтець (повзучий, їдкий), лоьонник звичайний та ін.

У складі прибережно-водної рослинності: рогіз вузьколистий, рогіз широколистий, очерет звичайний, вовконіг європейський, куга озерна (комиш).

Серед зануреної водної рослинності домінантами є ряска мала, спіродела багато коренева, спорадично – глечики жовті.

Серед рідкісних та зникаючих видів зустрічаються:

1. Вовчі ягоди пахучі (ЧКУ) *(Daphne cneorum Z.).*

2. Водяний горіх плаваючий (ЧКУ) *(Trapa natans Z.).*

3. Ковила дніпровська (ЧКУ) *(Stipa pennata L.).*

4. Ковила волосиста *(Stipa capillata Z.).*

5. Коручка болотна *(Epipactis palustris (Z.) Crantz.).*

6. Коручка темно-червона *(Epipactis atrorubens (Hoffm. Ex. Bernb)).*

7. Сальвінія плавуча *(Salvinia natans All.).*

Вивченість флори, та мікобіоти, рівень дослідженості ландшафтів та типів природних середовищ недостатній. Пропонується провести інвентаризацію різноманіття видів флори і фауни, рослинних угрупувань, залучивши до співпраці науково-дослідні інститути.

Природна рослинність басейну ріки займає близько16,8% від загальної площі басейну.

Лісова рослинність займає площу 7324 га або 6,8% від загальної площі басейну, лучна 7539 га – 7%, водно-болотна 1077 га або 1%, інші типи 2205 га або 2%.

Вона представлена в основному характерними відповідно до умов місцезростання.

Це ліси в основному дубово-сосновими, грабовими та сосново-грабовими насадженнями, а в пониженнях – грабово-дубовими та клейко вільховими формаціями.

Лучна рослинність є типовою для рівнинних луків (98,7%) та для заплав (1,3%).

Болота в басейні ріки можна віднести до перехідних (70%) та низинних (30%).

До Зеленої книги відносяться група асоціацій дубових лісів із дуба черешчатого татарсько кленових, група асоціацій дубових лісів – із дуба черешчатого ліщинових, асоціації грабово-дубового лісу (снитевого), асоціації липово-дубового і кленово-липово-дубового лісів із липи сердцелистої, клена гостролистого і дуба черешчатого, формація ковили волосистої, формація латаття білого, формація латаття жовтого (глечички жовті).

Фауна. Для зоопланктону річки характерні коловертки та гіллястовусі рачки, одноденки та хірономіди. Серед земноводних домінують жаба озерна й жаба ставкова. Серед ентомофауни характерними є комахи таких рядів як твердокрилі, лускокрилі, перетинчастокрилі, прямокрилі та ін. Також досить чисельними є бабки. Серед птахів зустрічається лунь польовий (рідкісний вид, що занесений до Червоної книги України)

Роський гідроекологічний коридор – розташований в межах басейну ріки Рось, яка є правою притокою річки Дніпро. Площа водозбірного басейну річки складає 12575 км^2. Басейн річки Рось розташований на правобережній Придніпровській височині. Це слабко хвиляста рівнина, почленована глибоко врізаними багато чисельними річковими долинами та густою мережею ярів і балок, особливо розвинених внаслідок ерозійної діяльності поверхневого стоку в нижній течії річки та її лівої притоки – Росави.

В існуючих типологічних схемах класифікації річково-долинних ландшафтів розглядалися в основному

територіальні одиниці вищого рангу (Н. П. Огарь, 1999; Г. И. Швебс та ін, 1982) [3, 46].

Тип місцевості гідро коридору відрізку долини р. Рось, характеризується однаковою віковою стадією розвитку заплави в класифікації Б. М. Міркіна [62]. Остання побудована на принципах розроблених Р. А. Єленевським [22]. На різних відрізках заплава представлена різними типами. При прямуванні від витоків до гирла менш зрілі типи заплави змінюються більш зрілими. За цією ознакою долина р. Рось поділяється на три типи місцевості:

I з рівнинною заплавою;

II з сегментно-гривистою заплавою – провідним заплавоутворюючим фактором є бокова ерозія і акумуляція алювію, заплава добре диференційована на еколого-генетичні елементи.

III з острівно-дельтовою заплавою – провідними заплавоутворюючими факторами є акумуляція алювію, заплава являє собою групу островів з протоками між ними.

Рослинність. Природна рослинність долини представлена лісовою та чагарниковою, заплавно-лучною, болотною, водною (рис. 9), рослинністю гранітних відслонень, пісків та лучних степів. Території на яких рослинний покрив повністю трансформований під впливом антропогенних чинників складають понад 70% [36, 31, 34].

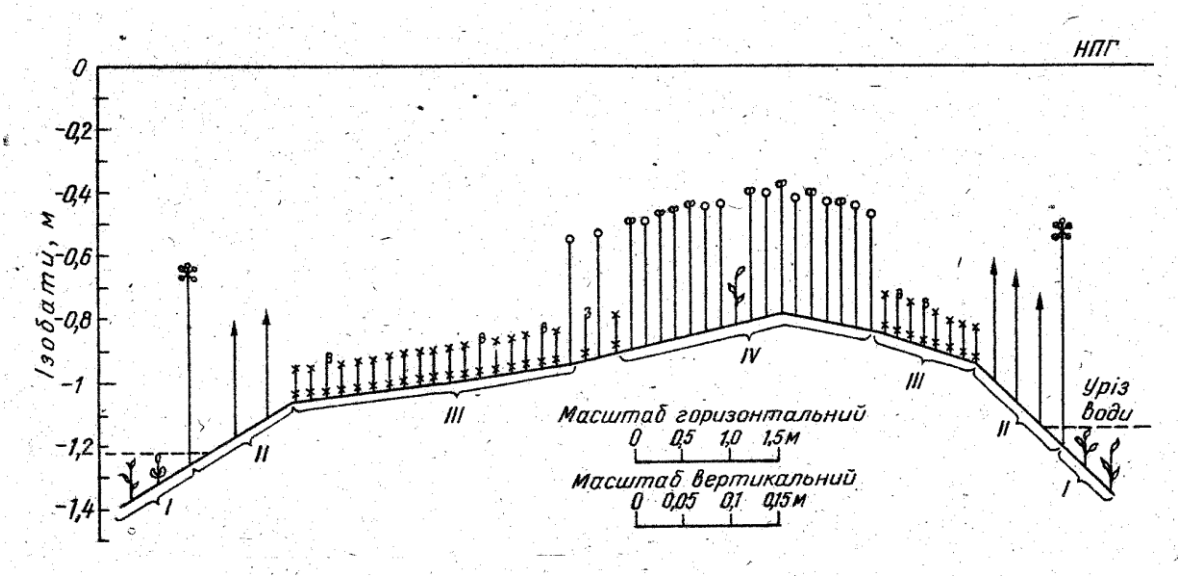

Рис. 9. Розподіл тимчасової рослинності на мілководді між річками Вільшанкою та Россю (за І. Л. Корелякковою):

I – окремі екземпляри рдесника блискучого, II – стрілолиста звичайного та сусака зонтичного, III – тимчасовий фітоценоз плакуна дніпровського та мулянки водяної, IV – фітоценоз частухи подорожникової та ситняга одно лускового [30].

Співвідношення площі сполучної території наведено в таблиці 16.

16. Співвідношення площі сполучної території Роського екологічного коридору

Об'єкти оцінки	Загальна площа, га	% від площі об'єкту	% від площі регіону
Регіональний рівень			
Загальна площа	1000		0,05
Території, які зайняті природними або напівприродними мало порушеними екосистемами	100	10	0,01
Сільськогосподарські угіддя інтенсивного використання	900	90	0,04

Фауна. До сучасного складу риб басейну річки Рось входить 33 види з 9 родин: ялець *Leuciscus leuciscus* (Linnaeus, 1758), головень *Leuciscus cephalus* (Linnaeus, 1758), в`яз *Leuciscus idus* (Linnaeus, 1758), плітка *Rutilus ruiilus* (Linnaeus, 1758), краснопірка *Scardinius eiythrophthalmus* (Linnaeus, 1758), верховодка *Alburnus alburnus* (Linnaeus, 1758), вівсянка *Leucaspius delineatus* (Heckel, 1843), плоскирка *Blicca bjoerkna* (Linnaeus, 1758), лящ *Abramis brama* (Linnaeus, 1758), білизна звичайна *Aspius aspius* (Linnaeus, 1758), товстолоб звичайний *Hypophthalmichthys molitrix* (Valenciennes, 1844), чехоня *Pelecus cultratus* (Linnaeus, 1758), гірчак європейський *Rhodeus amarus* (Bloch, 1 782), амурський чебачок *Pseudorasbora parva* (Temminck et Schlegel, 1846), пічкур звичайний *Gobio gobio* (Linnaeus, 1758), короп (сазан) *Cyprinus carpio* Linnaeus, 1758, карась сріблястий *Carassius auratus* (Linnaeus, 1758), лин озерний *Tinea tinea* (Linnaeus, 1758), щипавка звичайна *Cobitis taenia* (s.l.) Linnaeus, 1758, голець звичайний *Barbatula barbatula* (Linnaeus, 1758), сом європейський *Silurus glanis* Linnaeus, 1758, щука звичайна *Esox lucius* Linnaeus, 1758, мала південна колючка *Pungitiusplatygaster* (Kessler, 1859), триголкова колючка *Gasterosteus aculeatus* Linnaeus, 1758, судак звичайний *Sander lucioperca* (Linnaeus, 1758), окунь річковий *Perca fluviatilis* (Linnaeus, 1758), йорж звичайний *Gymnocephalus cernuus* (Linnaeus, 1758), йорж донський *Gymnocephalus acerinus* (Gueldenstaedt, 1774), ротан головешка *Perccottus glenii* (Dybowski, 1877), бичок головач *Neogobius kessleri* (Gunther, 1861), бичок пісочник *Neogobius fluviatilis* (Pallas, 1814), бичок гонець *Neogobius gymnotrachelus* (Kessler, 1857), бичок цуцик *Proterorhinus marmoratus* (Pallas, 1814). Ядро іхтіофауни становлять представники родини

коропових Cyprinidae - 18 видів, менше нараховують родини окуневих Percidae та бичкових Gobiidae (по 4 види). В родині колючкових Gasterosteidae для басейну Росі виявлено 2 види, а в родинах щукових Esocidae, баліторових Balitoridae, в`юнових Cobitidae, сомових Siluridae, головешкових Odontobutidae – по одному виду. Згідно з наявними літературними даними, в першій половині ХХ ст. в басейні Росі було зареєстровано 33 види риб, які можна вважати аборигенними. У другій половині ХХ ст. для Росі виявлено 39 видів риб, до наявних аборигенних видів додалися чужорідні. На початку ХХІ ст. з 33 видів, виявлено, 8 є чужорідними [37]. Таким чином, спостерігається динаміка видового різноманіття, коли після тимчасового збільшення за рахунок вселенців, його величина повертається до початкової, проте вже за рахунок зменшення числа аборигенних видів.

Тясминський гідроекологічний коридор – розташований в межах басейну ріки Тясмин. Річка Тясмин належить до басейну р. Дніпра і є його правою притокою першого порядку. Басейн річки розташований в межах лісостепової зони і територіально відноситься до Кіровоградської та Черкаської областей. Довжина річки 194 км. Площа водозабору 4730 км^2. Залісненість – 14%, заболоченість – 2,5%, розораність 60%. Співвідношення площі сполучної території наведено в таблиці 17.

Рослинність. Велика площа басейну зайнята широколистяними лісами (дуб, граб, берест, клен). Хвойні ліси займають площу біля 700 га. Болота в басейні Тясмина розташовані в основному в заплаві річки і займають площу 180 км^2.

17. Співвідношення площі сполучної території Тясминського екологічного коридору

Об'єкти оцінки	Загальна площа, га	% від площі об'єкту	% від площі регіону
Регіональний рівень			
Загальна площа	2000		0,11
Території, які зайняті природними або напівприродними мало порушеними екосистемами	280	14	0,013
Сільськогосподарські угіддя інтенсивного використання	1470	83,5	0,07
Інші території господарського використання	50	2,5	0,002

Фауна. На території зустрічається ряд гідрофільних птахів та видів лучного комплексу. Влітку найчисельнішими та різноманітними групами тварин є водні, прибережно-водні та лісові. Серед водних тварин було відмічено таких молюсків, як *Unio pictorum longirostris, U. tumidus, Viviparus viviparus,* жуків плавунців *(Haliplus ruficollis, H. Flavicollis, H. lineaticollis).* В значній кількості було відмічено молодь таких риб, як плотва *(Rutilus rutilus),* гірчак *(Rhodeus sericeus amarus).*

У прибережно-водних екотопах можна зустріти видру річкову та ондатру. На прибережно-водних екотопах поширеними є такі види птахів: чаплі (сіра, велика біла), качки (крижень). Із плазунів зустрічається черепаха болотяна та вуж звичайний. Серед земноводних досить поширеними є жаби – ставкова й озерна.

Великовиський гідроекологічний коридор – розташований в межах басейну ріки Велика Вись. Річка Велика Вись належить до басейну р. Синюха і являється її лівою притокою. Басейн річки розташований в межах лісостепової зони. Протікає річка по території Черкаської області. Довжина річки 165 км, площа водозабору 2842 км^2, лісистість 7,1%, заболоченість 2,4%, розорюваність 71,9%. Співвідношення площі сполучної території наведено в таблиці 18.

18. Співвідношення площі сполучної території Великовиського екологічного коридору

Об'єкти оцінки	Загальна площа, га	% від площі об'єкту	% від площі регіону
Регіональний рівень			
Загальна площа	1000		0,05
Території, які зайняті природними або напівприродними мало порушеними екосистемами	95	9,5	0,005
Сільськогосподарські угіддя інтенсивного використання	719	71,9	0,03
Інші території господарського використання	186	18,6	0,01

Рослинність. Для долини характерна лучно-степова рослинність. В травостої відмічені такі види рослин як тонконіг лучний, костриця лучна, жовтець їдкий, жовтець повзучий, очиток їдкий, очиток

пурпурний, полин низькорослий. Деревостан – дуб черешчатий, сосна звичайна. Серед чагарників – бузина чорна, ожина та ін. Видовий склад долини та її рослинні асоціації вимагають детального дослідження і уточнення на другому етапі виконання регіональної програми формування національної екомережі в Черкаській області.

Фауна. Серед ентомофауни лучних екосистем чисельними є комахи, що відносяться до ряду твердокрилі та лускокрилі. Що стосується хребетних, то досить чисельними є вуж, зустрічається гадюка звичайна. Серед земноводних – жаба озерна й ставкова. Беручи до уваги іхтіо-, орніто- та теріофауни – потрібне проведення детальних фауністичних досліджень.

Ятраньський гідроекологічний коридор - розташований в межах басейну ріки Ятрань. Річка Ятрань належить до басейну р. Синюхи і являється правою притокою першого порядку. Басейн ріки розташований в межах лісостепової зони. Протікає ріка по території Черкаської і Кіровоградської областей. Довжина ріки 107 км, площа водозбору 2170 км^2, залісненість 10,2%, заболоченність 0,29%, розораність 72,6%.

Основний тип долини ріки – ерозійний, тип заплави – ерозійно-акумулятивний, заплава двохстороння по відношенню до русла. Потужність аллювію – 0,5-10 м.

Ширина заплави: 107-57км – 50-150 м; 57-36км – 50-150 м; 36-0 км – 100-250 м; залісненість заплави – 13,3%; залуженість заплави – 13,4%; розораність заплави – 27,2%; заболоченість заплави – 3,66%; урбанізованість заплави – 15,5%; русло ріки – звивисте.

Ширина русла: 107-57км – 4-8 м; 57-36км – 5-25 м; 36-0км – 15-25 м.

Замулення русла спостерігається на відрізках ріки: 0-8,2 км – 0-0,2 м, 8,2-50 км – 0,1-0,3 м

Заростання русла: 0-8,2км – 0-10%; 8,2-50 км – 0,5-20%; 50-65 км – 1-25%; 65-91 км – 2-35%; 91-107,2 км – 5-45%.

Відносна протяжність угідь в межах прибережної смуги становить: рілля – 2,5%, сінокоси – 3,5%, пасовища – 19%, присадібні ділянки – 11%, ліс та чагарники – 14,5%, інші – 49,5%.

Аналіз даних, які характеризують схили долини, заплаву та русло ріки, свідчить про розвиток ерозійних процесів, які викликають замулення ріки. Басейн ріки Ятрань розташований в межах геологічної структури Українського щита. В геологічній будові приймають участь відклади четвертинної, неогенної, палеогенної систем і кристалічних порід докембрію. Співвідношення площі сполучної території наведено в таблиці 19.

19. Співвідношення площі сполучної території Ятраньського екологічного коридору

Об'єкти оцінки	Загальна площа, га	% від площі об'єкту	% від площі регіону
Регіональний рівень			
Загальна площа	1000		0,05
Території, які зайняті природними або напівприродними мало порушеними екосистемами	145	14,5	0,01
Сільськогосподарські угіддя інтенсивного використання	360	36	0,02
Інші території господарського використання	495	49,5	0,03

Рослинність. В системі геоботанічного районування басейн ріки розташований в межах Подольсько-Середньоєвропейської підпровінції, Східноєвропейської провінції; Європейсько-Сибирської області.

Природна рослинність басейну ріки займає близько 13% від загальної площі басейну.

Ліси займають площу 223,4 км^2 – 10,2%, степ 33 км^2 – 1,5%, луки 23,8 км^2 – 1,08%, болота 6,35 км^2 – 0,29%.

В лісі домінують такі види дерев: в'яз, дуб черешчатий, верба біла, вільха чорна, липа дрібнолиста, ясен високий (табл.20).

20. Основна характеристика лісів.

Тип лісу	Площа, (км$^{2)}$	Частка від загальної площі(у %)
$Д_4О_2$ – сирі і мокрі чорновільхові груди	5,8	2,59
$В_2ДС$ – сухі і свіжі дубово-соснові субори	23,0	10,3
$Д_2$ – свіжі грабово-кленові діброви	165,9	74,2
Інші	28,7	12,85

Степова рослинність представлена фрагментами типової рослинності характерної для Лісостепу (ковила Іоанна, вівсяниця східна, ковила волосатик,). Болота характеризуються як низинні. Рослинність характерна для низиних боліт (очерет, рогіз ін.). луки заплавні

різнотравно-злакові (мятлик узколистий, вівсяниця східна, польовиця мутовчата)

Рослини угрупування занесені до Зеленої книги – групи асоціацій із дуба черешчатого.

Фауна. У зоопланктоні річки відмічені коловертки, одноденки, хірономіди, в значно меншій кількості нижчі раки. Серед ентомофауни лучних екосистем досить чисельними є твердокрилі, прямокрилі, лускокрилі.

Серед водних хребетних в літній період відмічалася молодь таких риб як плотва і гірчак. Серед плазунів зустрічається вуж звичайний та ящірка прудка. Серед земноводних – жаби ставкова й озерна. Орнітофауна долини вивчена недостатньо і потребує детального дослідження та уточнення.

Вільшанський гідроекологічний коридор – Загальна площа екокоридору 500га, що становить 0,4% від площі всієї екомережі, та 0,02 від площі регіону. Річка завдовжки 106 км., площа водозбору 1220 км^2, впадає в Дніпро за 732 км від його гирла. Верхня й середня частина басейну Вільшанки розташована на території придніпровської височини, у пониззі річка протікає по придніпровській терасовій рівнині.

Басейн річки складений кристалічними породами, прикритий товщею піщано-глинистих третинних відкладів, четвертинних лесів та лесованих суглинків. Ґрунти переважно опідзолені, місцями чорноземи.

Долина річки слабко звивиста, завширшки здебільшого 1 – 2 км. Схили долини значно розсічені, помірно круті, лісові схили терасові, складені суглинистими, глинистими та піщаними ґрунтами. Заплава річки двостороння, лучна, у пониззі розорана.

Русло ріки у верхів'ї і середній течії слабко звивисте, у пониззі пряме. У верхів'ї воно завширшки 2 – 4 м, у пониззі 30 – 40 м.

Гідрологічний режим характеризується високою весняною повінню та низькою літньою і зимовою меженню, яка порушується влітку дощами, взимку відлигами. Загальна площа водозбору – 1260 км^2. Співвідношення площі сполучної території наведено в таблиці 21.

21. Співвідношення площі сполучної території Вільшанського екологічного коридору

Об'єкти оцінки	Загальна площа, га	% від площі об'єкту	% від площі регіону
Регіональний рівень			
Загальна площа	500		0,02
Території, які зайняті природними або напівприродними мало порушеними екосистемами	166	33,2	0,001
Сільськогосподарські угіддя інтенсивного використання	359,5	71,9	0,003
Інші території господарського використання	24,5	4,9	0,0002

Рослинність. Піщані береги (гирлова ділянка Вільшанки біля Мошнів) тут заростають кущовими вербами. На понижених ділянках між ними зустрічаються окремі плями рогозу широколистого, комишу озерного й очерету. У самому руслі водна рослинність розвинута слабко. Місцями біля берега нешироκий пояс утворюють рдесник пронизанолистий (див. рис. 10). Поодиноко зареєстровані також *Typha angustifolia, Alisma plantago-aquatica, Butomus umbellatus, Potomogeton pectinatus, P. Lucens.* Рисунок 10.

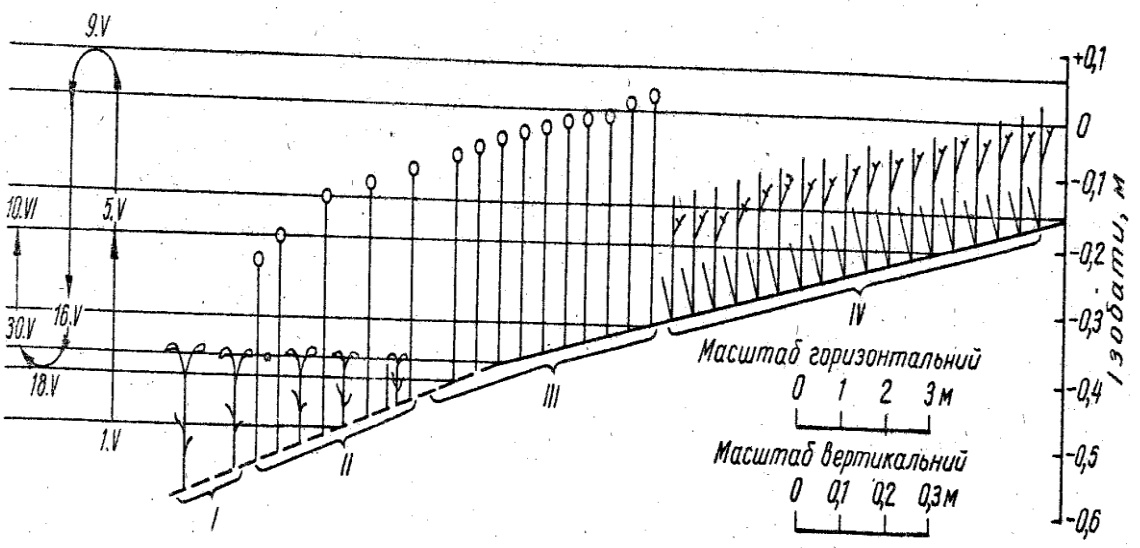

Рис. 10. Розподіл рослинності на профілі у затоці р. Вільшанки (за І. Л. Корелякovою):

І – окремі екземпляри рдесника різнолистого; ІІ – різнолистордесниково-ситняговий, ІІІ – ситнягів; ІV – повзучомітличні фітоценози [30].

Фауна. До складу донної фауни річки входять великі моллюски уніоніди (*Unio tumidus ovalis, Anodonta piscinalis*), що середньому відповідає біомасі, більшій 1 кг/м^2.

Взимку у бентосі домінують олігохети – тубіфіциди, молюски *(Unio tumidus*), личинки хірономід *(Limnochirononus nervosus)* та *Asellus aquaticus*.

Навесні показники розвитку донної фауни найменші, причому основою її є олігохети й личинки хірономід.

Влітку у бентосі й прибережній фауні знаходили молюсків (*Valvata piscinalis, Spharaerium rivicola*, *Unio tumidus, Anodonta piscinalis*), одноденок (*Cloeon dipterum, Ameletus lucens*), клопів (*Ranatra linearis*), жуків

(*Chaetarthria seminulum*), хірономід (*Chironomus dorsalis, Ch. plumosus, Tanitarsus ex gr. laurterborni, Polipedium ex gr. convictum, Limnochironomus nervosus, Endochironomus tendens, Pelopia punctipennis, Procladius ferruginenus*), риб (*Rhodeus sericens amarus, Alburnus alburnus*). Для осіннього бентосу характерний значний розвиток олігохет [11].

3.3 Сполучні території місцевого рівня

Сироташлицький гідроекологічний коридор – розташований в межах басейну ріки Сирий Ташлик. Ріка Сирий Ташлик належить до басейну р. Тясмин і є її лівою притокою першого порядку. Протікає ріка по території Черкаської області. Довжина 54,9 км, площа водозбору 591 км^2. Співвідношення площі сполучної території наведено в таблиці 22.

22. Співвідношення площі сполучної території Сироташлицького екологічного коридору

Об'єкти оцінки	Загальна площа, га	% від площі об'єкту	% від площі регіону
Місцевий рівень			
Загальна площа	200		0,01
Території, які зайняті природними або напівприродними мало порушеними екосистемами	21,4	10,7	0,001
Сільськогосподарські угіддя інтенсивного використання	140	70	0,01
Інші території господарського використання	38,6	19,3	0,002

Рослинність. В системі геоботанічного районування басейн ріки розташований в межах Подільсько-Середньодніпровської підповінції, Східноєвропейської провінції, Європейсько-Сибірської області. Природна рослинність басейну займає близько 16% від загальної площі басейну. Ліси займають площу 59,1 км^2 (10% від загальної площі басейну), степ – 29,39 км^2 (4,97%), луки 4,77 км^2 (0,81%), болота 4,14 км^2 (0,7%).

Основна характеристика лісів Сухі і свіжі грабово-липові діброви ($Д_2$) – 40,4 км^2 (68,36%), сухі і свіжі субори ($В_1$) – 14,08 км^2 (23,82%) – свіжі берестово-татарськокленові судіброви ($С_2$) – 0,81 км^2 (1,37%), інші типи – 3,81 км^2 (6,45%).

Степова рослинність представлена фрагментно-дрібними ділянками степової рослинності Лісостепу (ковила волосиста, ковила периста, цмин, осока низька, тонконіг лучний).

Луки – заплавні, болота – низинні (рогіз, очерет).

В системі ландшафтного районування басейн р. Сирий Ташлик розташований в Шполянсько-Вільшанському і Городищенсько-Кам'янському фізико-географічних районах Центральної лісостепової області Придніпровської височини.

Фауна. Серед зоопланктону річки основними домінантами є коловертки. В літній період відмічено одноденок та хірономід. Серед ентомофауни лучних екосистем досить чисельними є твердокрилі, лускокрилі, прямокрилі та перетинчастокрилі. Серед водних хребетних відмічалася молодь риби гірчака. Серед земноводних найпоширенішими є жаби ставкова та озерна. З плазунів – вуж звичайний, ящірка прудка та ящірка зелена. З птахів, що приурочені до водних екосистем – крижень. Видовий склад фауни потребує

подальших уточнень в результаті проведення поглиблених досліджень.

Сухоташлицький гідроекологічний коридор – розташований в межах басейну ріки. Ріка належить до басейну р. Тясмин і є її правою притокою першого порядку. Протікає ріка по території Черкаської області. Довжина 48,2 км площа водозбору 269 км^2. Співвідношення площі сполучної території наведено в таблиці 23.

23. Співвідношення площі сполучної території Сухоташлицького екологічного коридору

Об'єкти оцінки	Загальна площа, га	% від площі об'єкта	% від площі регіону
Місцевий рівень			
Загальна площа	200		0,01
Території, які зайняті природними або напівприродними мало порушеними екосистемами	52,6	26,3	0,003
Території, що потребують ренатурації (відновлювальні території)	75	37,5	0,004
Сільськогосподарські угіддя інтенсивного використання	72,4	36,2	0,004

Рослинність. В системі геоботанічного районування басейн ріки розташований в межах Подільсько-Середньодніпровської підпровінції, Східноєвропейської

провінції, Європейсько-Сибірської області. В деревостані долини переважають граб, липа, берест, дуб черешчатий та ін.

Степова рослинність представлена фрагментно-дрібними ділянками степової рослинності Лісостепу (ковила волосиста, ковила периста, цмин, осока низька, тонконіг лучний). Луки – заплавні, болота – низинні (рогіз, очерет). Видовий склад фауни потребує подальших уточнень в результаті проведення поглиблених досліджень.

Ревуський гідроекологічний коридор – розташований в межах басейну ріки Ревуха. Ріка впадає в річку Ятрань і являється її лівою притокою. Басейн ріки розташований в межах лісостепової зони. Протікає ріка по території Черкаської області. Довжина річки 51,7 км, площа водозбору 439 км^2. Основний тип долини ріки – ерозійний, тип заплави – ерозійно-акумулятивний, заплава двохстороння по відношенню до русла. Потужність аллювію – 0,5-5 м. Ширина заплави – 5-180 м. Залісненість заплави – 13,8%. Залуженість заплави – 12,4%. Розораність заплави – 30,0%. Заболоченість заплави – 9,30%. Урбанізованість заплави – 13,3%. Русло ріки – звилисте. Ширина русла – 4,0-12,0 м. Замулення русла спостерігається на відрізках ріки: 0,1-0,6 м. Заростання русла – 0,5- 15%. Співвідношення площі сполучної території наведено в таблиці 24.

Відносна протяжність угідь в межах прибережної смуги становить: рілля – 8,5%; сінокоси – 4,5%; пасовища – 17,5%; присадібні ділянки – 25,5%; ліс та чагарники – 12,5%; інші – 31,5%.

Аналіз даних, які характеризують схили долини, заплаву та русло ріки, свідчить про розвиток тут ерозійних процесів, які викликають замулення ріки.

24. Співвідношення площі сполучної території Ревуського екологічного коридору

Об'єкти оцінки	Загальна площа, га	% від площі об'єкту	% від площі регіону
Місцевий рівень			
Загальна площа	300		0,01
Території, які зайняті природними або напівприродними мало порушеними екосистемами	37,5	12,5	0,002
Сільськогосподарські угіддя інтенсивного використання	168	56	0,01
Інші території господарського використання	94,5	31,5	0,002

Рослинність. В системі геоботанічного районування басейн ріки розташований в межах Подільсько-Середньоєвропейської підпровінції, Східноєвропейської провінції; Європейсько-Сибирської області.

Природна рослинність басейну ріки займає близько 13% від загальної площі басейну.

Ліси займають площу 12,0 км^2 – 2,71%, степ 7,5 км^2 – 1,69%, луки 5,3 км^2 – 1,20%, болота 3,99 км^2 – 0,90%.

В лісі домінують такі види дерев: в'яз, дуб черешчатий, верба біла, вільха чорна, липа дрібнолиста, ясен високий.

Степова рослинність представлена фрагментами типової рослинності характерної для Лісостепу (ковила Іоанна, вівсяниця східна, ковила волосатик,). Болота характеризуються як низинні. Рослинність характерна для низиних боліт (очерет, рогіз ін.). луки заплавні різнотравно-злакові (мятлик вузьколистий, вівсяниця східна, польовиця мутовчата).

Фауна. Серед зоопланктону річки основними домінантами є коловертки та гіллястовусі раки (в меншій кількості). Серед земноводних чисельні жаба озерна й жаба ставкова. В ентомофауні лучних екосистем досить чисельними є такі ряди комах, як твердокрилі, лускокрилі, прямокрилі (коники), бабки, двокрилі та перетинчастокрилі в значно меншій кількості. Видовий склад фауни безхребетних та інших хребетних вимагає уточнення та подальших досліджень.

Синицький гідроекологічний коридор - розташований в межах басейну ріки Синиця. Співвідношення площі сполучної території наведено в таблиці 25.

25. Співвідношення площі сполучної території Синицького екологічного коридору

Об'єкти оцінки	Загальна площа, га	% від площі об'єкту	% від площі регіону
Місцевий рівень			
Загальна площа	200		0,009
Сільськогосподарські угіддя інтенсивного використання	180	90	0,009
Інші території господарського використання	20	10	0,001

Його площа 200 га, що становить 0,01 % від площі області, 0,15 % від площі екомережі, та 0,3 % від площі сполучних територій.

Річка належить до басейну р. Південий Буг і являється лівою притокою. Басейн ріки розташований в межах лісостепової зони. Протікає ріка по території Черкаської і Кіровоградської областей [74]. Довжина ріки 79 км, площа водозбору 765 км^2.

Співвідношення площі сполучної території та видовий склад флори і фауни потребує більш детального дослідження в подальшому.

РОЗДІЛ **4. ЕКОСИСТЕМИ ВІДНОВЛЮВАЛЬНИХ СТРУКТУРНИХ ЕЛЕМЕНТІВ ЕКОЛОГІЧНОЇ МЕРЕЖІ**

До відновлювальних структурних елементів регіональної екологічної мережі відносяться 2 об'єкти регіонального рівня. Перелік відновлювальних структурних елементів регіональної екологічної мережі поданий нижче і таблиці 26.

26. Перелік відновлювальних структурних елементів екологічної мережі

№п/п	Об'єкт оцінки	Загальна площа, га
Регіонального рівня		
1	Притясминський	16000
2	Призолотоніський	800
Разом		16800

<u>Притясминська відновлювальна територія</u>.

Притясминська заплава простягається від с. Залевки Смілянського району до с. Стецівка Чигиринського району. Висота над рівнем моря 100-110 м. абс. Територія Притясминської заплави – це Ірдинсько-Тясминська низовина розчленована меліоративними каналами, розташована вздовж річки Тясмин.

Клімат басейну помірно-континентальний з теплим літом та м'якою зимою. Середньорічна температура – 7,2-8,1ºС. Тривалість теплого періоду 247-255 днів. Середньорічна кількість опадів 440-480 мм в південній та південно-східній частині басейну та 500-550 мм в північно-західній частині.

В дощові роки кількість опадів зростає до 800 мм. В засушливі падає до 300 мм. Сніговий покрив тримається в середньому 76-88 днів (друга декада листопада – квітень), висота досягає 25 см.

Мінімальна відносна вологість повітря в басейні Тясмина фіксується в літні місяці. В день відносна вологість дорівнює в середньому 48-54% зранку, а ввечері 70-78%. В період вегетації рослин можливі посухи, коли відносна вологість падає до 30%. Кількість таких днів на рік – 20. На території басейну переважають північні та північно-західні вітри.

Середнє багаторічне випаровування за рік з поверхні грунту дорівнює 410-480 мм.

За своїми фільтраційними властивостями грунти, які складають заплаву, діляться на водопроникні, слабопроникні та, практично непроникні. Коєфіцієнт фільтрації грунтів змінюється від 0,5 до 25 м/добу.

Глибина залягання грунтових вод складає 15-30 м, в місцях наявності водонепроникних прошарків, на глибини 1-8 м, трапляються верховодки.

Джерелом живлення грунтових вод заплави служить атмосферні опади, вода повенів та приток. Під час річної зміни рівня грунтових вод спостерігаються різкий підйом його з максимумом в середині березня, на початку квітня. Амплітуда коливань рівня грунтових вод складає 0,3-2,0 м, з максимальним значенням біля річки.

Мінералізація грунтових вод змінюється від 0,1 г/л до 4,3 г/л. В більшості своїй вони прісні. Збільшення мінералізації спостерігаються від бортів долини до русла, що пояснюється застійним характером грунтових вод в грунтах важкого механічного складу.

Поверхня заплави злегка хвиляста, порізана низинами, балками та старицями. В районі с. Бузуків заплава має відмітку 80 м, біля с. Стецівки 72 м.

Грунтоутворюючими породами в заплаві Тясмина є торф, алювіальні та делювіальні відклади, болотний мергель та еолові піски. Відповідно з процесами грунтоутворення в заплаві Тясмина утворилися такі грунти: болотні, лугові і дерновопідзолисті, які за механічним складом відносяться до важко-середньо-легкосуглинистих, супіщаних, глинисто-піщаних та піщаних. Найбільш розповсюдженою групою грунтів є торфовища, які залягають по низинах заплави. Потужність їх змінюється від 0,3 до 5,5 м. По ботанічному складу вони переважно очеретяні, зі ступінем зволоження 20-70% та зольністю 14-60%. Їм властива здібність сильно пересушуватись. Переосушені торфовища різко міняють свої водно-фізичні якості. Необхідно постійно підтримувати для рослин оптимальну вологість шляхом регулювання рівнів грунтових вод.

На слабопідвищених ділянках заплави розповсюджені лучно-супіщані грунти. Вони бідніші лучних суглинистих, рідше при низьких рівнях грунтових вод, потребують додаткового зволоження.

Лучні сильносолончакові середньосуглинисті грунти утворились на слабопідвищених ділянках заплави. Вони складені болотним мергелем і характеризуються близьким заляганням засолених грунтових вод. Вміст гумусу в них 3,2-4,9%. Однак, вони не предатні для сільського господарства через хлорно-сульфатне золення верхніх горизонтів.

Флора. Трав'яна рослинність долини Тясмину представлена фрагментами лучних степів та заплавними луками. Фрагменти лучних степів зрідка трапляються на протязі всієї долини Тясмину. Здебільшого вони приурочені до схилів корінних берегів в окол. сіл Кам'янки, Яблунівки, Думанців, Чигирина. Рослинність лучних степів складена різнотравно-типчаковими та різнотравно-вузьколистотонконоговими угрупованнями. Рослинність лучних степів зазнає інтенсивного

випасання і перебуває на різних стадіях пасовищної дигресії. З їх травостоїв майже зовсім випала ковила волосиста, яка створювала тут основний фон.

Заплавні луки поширені в долині верхньої течії Тясмину, де вони займають близько 80% площі заплави. В долині середньої і нижньої течій річки їх майже немає. Заплавні луки представлені трьома класами формацій: справжні, болотисті та засолені.

До складу справжніх лук входять формації з переважанням у травостої костриці лучної *(Festuca pratensis Huds.)* і пажитниці багаторічної *(Lolium perenne L.).* Займають справжні луки середні рівні заплави. Під ними переважають здебільшого лучні свіжі та вологі суглинисті грунти. Найпоширеніші з справжніх лук лучнокостричники, що займають рівнинно-підвищені ділянки з грунтами, багатими на гумус. Травостій формації густий (85-90%), складений злаками і бобовими з невеликою домішкою різнотрав'я (%): костриця лучна 30-35, пажитниця багаторічна 15-20, мітлиця біла *(Agrostis alba L.)* 15, мітлиця повзуча 8-10; а також лядвенець рогатий *(Lotus corniculata L.),* конюшина лучна, повзуча *(Trifolium repens L.)* і суннцевидна *(T. fragiferum L.),* люцерна хмелевидна *(Medicago lupulina L.).* Пажитннчники приурочені до рівнинних ділянок заплави з лучними легкосуглинистими слабкоструктурними грунтами. Травостій густий (95-100%), добре витримує випасання та витоптування. Крім злаків і бобових — пажитниці багаторічної (30-35%), мітлиці повзучої (10-15%), костриці лучної, конюшини лучної і повзучої, до його складу входить велика кількість різнотрав'я: кульбаба лікарська *(Taraxacum officinale Web. ex Wigg.),* любочки осінні *(Leontodon autumtialis L.),* перстач гусячі лапки *(Potentilla anserina L.)* тощо.

Болотисті луки пов'язані з різноманітними зниженнями заплави. Місця зростання їх дуже

зволожені. Грунти під ними лучно-болотні, подекуди мулувато-глейові. Представлені болотисті луки формаціями з переважанням у травостої мітлиці повзучої, осоки стрункої *(Carex gracilis Curt.)* та лепешняку водяного *(Glyceria aquatica (L.) Wahlb.).* Луки мітлиці повзучої займають зниження заплави з лучно-болотними та мулувато-глейовими грунтами. Травостій повзучомітличників густий (95-100%), складений мітлицею повзучою (35%), пажитницею багаторічною (10-15%), а також тонконогом болотним *(Poa palustris L.),* конюшиною повзучою, жовтецем повзучим *(Ranunculus repens L.)* тощо. Струнконосочники характерні для заплавних знижень з близьким стоянням ґрунтових вод. До складу їх травостоїв входять осока струнка (20-25%), мітлиця повзуча, лепешняк водяний, жовтець повзучий, перець водяний *(Polygonatum hydropiper L.).* Водянолепешвякові луки в рельєфі заплави займають нижчі місця, ніж струнконосочники. Найчастіше лепешняк водяний росте разом з осокою стрункою. В невеликій кількості до цієї асоціації входять мітлиця повзуча, хвощ болотний *(Equisetum palustre L.)* та омег водяний *(Oenanthe aquatica (L.) Poj).*

Болота в басейні Тясмина розташовані в основному в заплаві річки і займають площу 180 км^2. Велика площа басейну зайнята широколистяними лісами (дуб, граб, берест, клен). Хвойні ліси займають площу біля 700 га. Чисті сосняки, або бори, у переважній більшості є штучними насадженнями. Вони приурочені до слабоопідзолених піщаних і супіщаних грунтів різного ступеня зволоженості. Найбільше поширені 25-30 річні чисті соснові насадження. Серед них невеликими острівцями трапляються природні 70-80-річні чисті і дубові сосняки.

Характерними для долини Тясмину є природні сосняки із злаково-різнотравним трав'яним покривом. Деревостан утворений сосною звичайною *(Pinus silvestris*

L.), інколи з поодинокою домішкою дуба звичайного *(Quercus robur L.)* в межах другого ярусу на знижених місцях. Чагарниковий ярус представлений кущами зіноваті руської *(Cyiisus ruthenicus Fisch.)* та дроку красильного *(Genista iinctoria L.).* У рідкому трав'яному ярусі домінують келерія сиза *(Koeleria glauca DC),* чебрець звичайний *(Thymus serpillum L.),* нечуйвітер волохатенький *(Hieracium pihsella L.).* Поодиноко трапляються смовдь гірська, герань кривавочервона. У моховому покриві переважає *Pleurozium schrcberi*. Дубово-соснові ліси, або субори, в долині Тясмину трапляються досить рідко, на родючіших грунтах, аніж чисті сосняки. Превілюють під ними дерново-слабопідзолисті супіщані грунти. Деревний ярус складається з сосни звичайної і дуба звичайного. Підлісок виявлений краще: крім видів, властивих борам, тут з'являються бруслина бородавчаста *(Evonymus verrucosa Scop.)* і крушина ламка *(Rhamnus frangula L.).* Найбільше поширені сосняки дубово-орляковий і дубово-куничниковий. Перші пов'язані з рівнинними, а другі — з підвищено-рівнинними ділянками першої надзаплавної тераси.

Вільшняки, що збереглися в долині Тясмину, дуже порушені систематичними рубками та випасанням. Складені вони головним чином коренепаростковими різновіковими насадженнями. В деревостані панує вільха клейка *(Alnus gluiinosa (L.) Gaertn.).* У рідкому підліску ростуть крушина ламка, смородина чорна *(Ribes nigrum L.).* Трав'яний покрив представлений кропивою жабрієлистою *(Ilriica galeopsifolia Wierzb. ex Opiz.),* вербозіллям звичайним *(Lysimaciiia vulgaris L.),* чередою трироздільною *(Bidens tripartita L.),* осокою пухирчастою *(Carex vesicaria L.),* мітлицею повзучою *(Agrostis stolonizans Bess.),* пасльоном солодко-гірким *(Solatium dulcamara L.).*

На території заплави вільхові ліси виконують протиерозійну роль. Вони захищають грунти заплави від розмивання повеневими водами, а в окремих місцях лучні угіддя й русло — від заносу делювіальними наносами, які надходять з ярів та балок водозбору (за Б. Б. Ситенко, 1974) [21].

Фауна. На території зустрічається ряд гідрофільних птахів та видів лучного комплексу. Територія має досить високий рівень різноманіття мисливської фауни, служить виводковими, захисними, іноді кормовими ділянками для польових тварин. Лісова фауна заплав має дещо збіднений характер, оскільки площа лісів невелика. Хребетні тварини представлені в основному птахами, рідше плазунами. Ссавці відвідують лісові ділянки нерегулярно.

Природоохоронні території та об’єкти, що розташовані на території Притясминської заплави наведені в таблиці 27.

До складових територій структурного елементу екомережі відносятся:

- землі водного фонду, водно-болотні угіддя, водоохоронні зони;
- землі лісового фонду;
- інші заліснені території, в т.ч. лісосмуги та інші захисні насадження, які не віднесені до земель лісового фонду;
- частково землі сільськогосподарського призначення екстенсивного використання – пасовища, луки, сіножаті тощо.

Площі вимагають уточнення на стадії детального опрацювання всіх складових структурних елементів екомережі.

27. Природоохоронні території та об'єкти розташовані на території Притясминської заплави

N	Назва об'єкту	Категорія	Площа, га	Підприємства організації, установи, землекористу-вачі або землевласники	Постанова рішення, згідно якої створено даний об'єкт
Чигиринський район					
1	Старотясминський	Гідрологічний заказник місцевого значення	12,0	Худоліївська сільська рада	Ріш.обл ради від 23.12.98р №5-3
2	Озерце біленьке	Гідрологічний заказник місцевого значення	0,05	ДП „Чигиринське ЛГ"	Ріш.обл ради від 03.07.02 №2-8
Черкаський район					
3	Старий Тясмин	Комплексний заказник місцевого значення	3,0	СТОВ „Чорнявка"	Ріш.обл. ради від 28.04.93р №14-21
4	Степанківський	Ландшафтний заказник місцевого значення	110,8	СКП „РАЙЛІС"	Ріш.обл. ради від 08.04.00р №15-4
5	Мати лісу	Ботанічна пам'ятка природи місцевого значення	0,01	ДП „Чигиринське ЛГ"	Ріш.обл ради від 03.07.02 №2-8

Екологічна цінність території. Відновлювальна територія регіонального рівня Притясминська заплава забезпечить збереження і відтворення ландшафтного різноманіття, а також сприятиме:

- міграції та популяції мисливських видів тварин, лікарських та технічних видів рослин, збільшуючи їх господарські запаси;
- формуванню єдиної територіальної структури національної екомережі;
- дотриманню екологічної рівноваги на території області;
- запобіганню безповоротній втраті гено-цено та екофонду;
- забезпеченню відновлення біогеохімічних кругообігів у навколишньому природному середовищі, зменшенню загрози деградації та втрати родючості земель;
- ренатуралізації земельних угідь, що вилучають із сільгоспвикористання;
- посиленню узгодженості діяльності місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, громадських екологічних організацій у розв'язанні екологічних проблем.

Економічна, соціальна та культурна цінність території. Відновлювальна територія регіонального рівня Притясминська заплава сприяє:

- створенню природних умов для життя і розвитку людини в екологічно збалансованому природному середовищі, максимальному наближеному до природних ландшафтів;
- розвитку ресурсної бази для заняття туризмом, відпочинку та оздоровлення населення;
- забезпеченню збалансованого і невиснажливого природокористування;

– територія має значну історико-культурну цінність.

Критерії оцінки. На території необхідно провести ренатуралізаційні заходи (створити лісові насадження та відновити рослинний покрив на пасовищах, провести залуження). Після проведення цих заходів дана територія може бути включена до сполучної між ключовими "Черкаський бір" та "Холодний Яр" (з історичних джерел відомо, що ці території були поєднані між собою). Площа території (заплава та водоохоронна смуга) достатня для здійснення відновлення. Відновлювальна територія водночас буде являтись буферною для захисту ключових та Тясминського гідроекологічного коридору. Мають ділянки нерозораних трав'яних угідь (напівприродні ценози) для яких характерні лучні, степові, прибережно-водні види. Мають досить високий рівень різноманіття мисливської фауни, служать виводковими, захисними, іноді кормовими ділянками для польових тварин.

Призолотоніська відновлювальна територія.

Розташована в поймі ріки Золотоношка справа від автомагістралі Дніпропетровск – Київ, між селами Бакаївка, Антипівка, Богуславець та між с. Вільхи та м. Золотоноша, с. Деньги та с. Чапаєвка. Висота над рівнем моря 81 м абс. Призолотоніська заплава – це плоска, злегка погорбована рівнина, подекуди заболочена в долині р. Золотоношка.

Клімат території помірно-континентальний з відносно сухим холодним періодом і більш вологим – теплим. Середня річна температура +7,4ºС, відносна вологість – 77%, кількість опадів 558мм.

Зареєстровані максимальні і мінімальні показники температури повітря відповідно

дорівнюють 39ºС та (-37)ºС. Число засушливих днів (вологість повітря становить менше 30%) в середньому становить 19°С в рік. Максимум опадів за добу, що спостерігалося – 78 мм. Сніговий покрив встановлюється з кінця грудня і тримається до кінця березня. Найраніше встановлення снігового покриву – середина листопада. Стійкий сніговий покрив спостерігається в 90% випадків. Середня висота сніжного покриву становить 6 см, максимальна – 46 см. Найбільша глибина промерзання ґрунту – 128 см. В теплий період переважають вітри північного і північно-західного напрямку, в холодний – південно-східного напрямку.

Флора. У складі лучної рослинності домінує рід осока, жовтець (повзучий, їдкий), лоьонник звичайний та ін. Серед рідкісних та зникаючих видів зустрічаються:

- Вовчі ягоди пахучі (ЧКУ) *(Daphne cneorum Z.).*
- Ковила дніпровська (ЧКУ) *(Stipa pennata L.).*
- Ковила волосиста *(Stipa capillata Z.).*
- Коручка болотна *(Epipactis palustris (Z.) Crantz.).*
- Коручка темно-червона *(Epipactis atrorubens (Hoffm. Ex. Bernb).*

У складі прибережно-водної рослинності: рогіз вузьколистий, рогіз широколистий, очерет звичайний, вовконіг європейський, куга озерна (комиш). Вивченість флори, та мікобіоти, рівень дослідженості ландшафтів та типів природних середовищ недостатній. Пропонується провести інвентаризацівю різноманіття видів флори і фауни, рослинних угрупувань, залучивши до співпраці науково-дослідні інститути.

В деревостані заплави домінантами є сосна звичайна, рід тополя, верба ламка, акація біла, по берегах річки домінує вільха чорна. Лісова рослинність представлена в основному характерними видами відповідно до умов місцезростання.

Ліси представлені в основному дубово-сосновими, грабовими та сосново-грабовими насадженнями, а в пониженнях – грабово-дубовими та клейко вільховими формаціями.

Лучна рослинність представлена характерними видами для рівнинних луків та для заплав. Болота в басейні ріки можна віднести до перехідних та низинних.

До складових територій структурного елементу екомережі відносятся:

- землі водного фонду, водно-болотні угіддя, водоохоронні зони;
- землі лісового фонду;
- інші заліснені території, в т.ч. лісови смуги та інші захисні насадження, які не віднесені до земель лісового фонду;
- частково землі сільськогосподарського призначення екстенсивного використання – пасовища, луки, сіножаті тощо.

Площі вимагають уточнення при виконанні II фази на стадії детального опрацювання всіх складових структурних елементів екомережі.

Природоохоронні території та об’єкти, що розташовані в межах Призолотоніської заплави наведені нижче в таблиці 28.

Критерії оцінки. Відновлювальна територія, де необхідно провести ренатуралізаційні заходи (створити лісові насадження, провести залуження). Територія буде буферною Золотоніського гідрологічного екокоридору від негативного антропогенного впливу. На території трапляється значна кількість природних ландшафтів з високою концентрацією різноманітності флори і фауни.

28. Природоохоронні території та об'єкти розташовані в межах Призолотоніської заплави

№	Назва об'єкта	Категорія	Площа, га	Підприємства, організації, установи, землекористувачі або землевласники	Постанова рішення, згідно якої створено даний об'єкт
Золотоніський район					
1	Бакаївське	Заповідне урочище	367,0	Красногірський монастир, Бакаївська допоміжна школа	Ріш.ОВК від 19.03.76 р. №177
2	Липа Максимовича	Ботанічна пам'ятка природи місцевого значення	0,01	Богуславецька сільська рада	Ріш.обл.ради від 23.12.98 р. №5-3
3	Вітове	Зоологічний заказник місцевого значення	4,0	Дослідне господарство „Золотоніське"	Ріш.обл. ради від 08.04.00 р. №15-14

На відновних територіях регіональної екологічної мережі співвідношення площ угідь виглядає наступним чином (див. табл.29).

29. Співвідношення площ угідь відновлювальних структурних елементів екологічної мережі (регіональний рівень)

Угіддя	«Притясминська»		«Призолотоніська»	
	Га	%	Га	%
Водно-болотні	4480	28	210,4	26,3
Забудовані	4000	25	8	1
Лісові	3200	20	-	-
Деградовані землі	160	1	-	-
Луки	4000	25	210,4	26,3
Природно-заповідний фонд	125,86	1	371,01	46,4

Визначено, що відновні території регіональної екологічної мережі становлять 12% від її загальної площі, та приблизно 1% (0,8%) від загальної площі області. Збільшення площ відновних територій у перспективі є можливим за рахунок виділення таких площ під ренатуралізацію, для заліснення або ж залуження.

Провівши аналіз основних типів екосистем та визначивши їх співвідношення (табл. 30), дійшли висновку що найбільшу площу займає водно-болотна рослинність – 25%, на лісові насадження приходиться – 19%. Лучні екосистеми займають до 25 % території. Також певну територію займають псамофітні угрупування – Черкаський та частково Чигиринський райони. Незначну площу займають деградовані землі (див. рис. 11).

30. Основні типи екосистем та їх співвідношення (Відновлювальні території РЕМ Черкаської області)

Типи екосистем згідно класифікації екосистем України (за Дідух, Шеляг-Сосонко)	Площа, га	% від регіон. ЕМ	% від площі області	% від площі ключових територій
1. Екосистеми замкнутих та проточних водойм				
«Притясминська»	16000	12	0,8	95
2. Надмірно зволожені екосистеми				
«Призолотоніська»	800	0,6	0,04	5

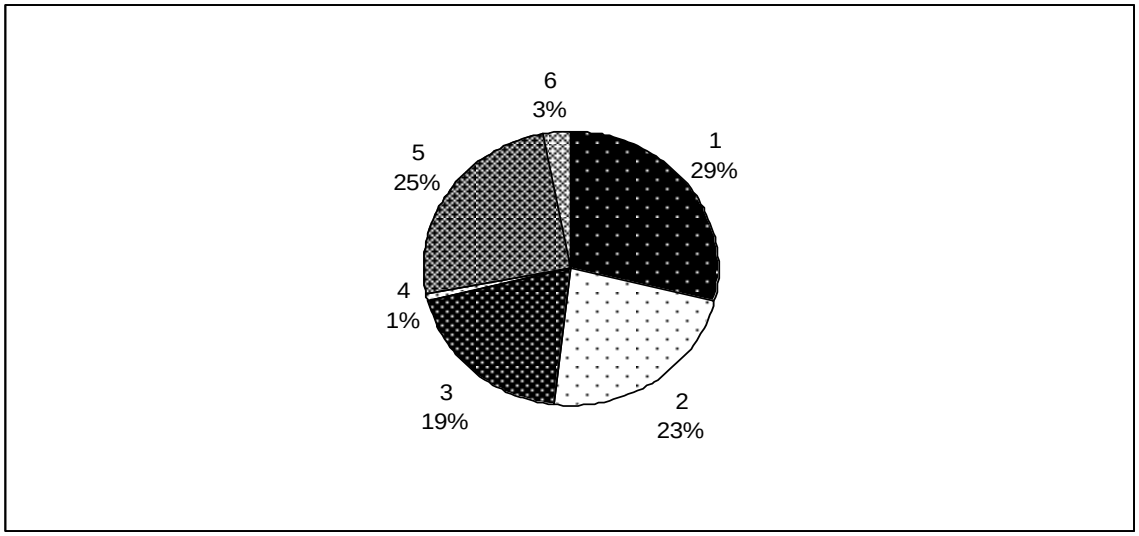

Рис. 11. Співвідношення площ угідь на відновлювальних структурних елементів

1 – водно-болотні угіддя; 2 – територія під забудовою; 3 – лісові угіддя; 4 – деградовані землі; 5 – лучні угіддя; 6 – природно-заповідний фонд

Нижче в таблиці 31 подається розподіл відновлювальних структурних елементів по адміністративних районах.

31. Розподіл площ відновлювальних структурних елементів по районах

Район	Площа району, га	Площа екомережі, га	% від площі району
Золотоніський	153900	4500	3
Черкаський	161500	11500	7
Чигиринський	121700	800	0,5
Разом:	437100	16800	10,5

Вивчаючи сучасний стан та площі угідь встановлено, що наближеним до оптимального є склад Черкаського та частково Золотоніського районів. Значного корегування і випуску під ренатуралізацію вимагають угіддя всіх інших адміністративних районів Черкаської області.

РОЗДІЛ **5. БІОРІЗНОМАНІТТЯ РЕГІОНУ ТА МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО В ГАЛУЗІ ЙОГО ЗБЕРЕЖЕННЯ**

5.1 Флора регіону.

За ландшафтним районуванням Черкаська область відноситься до рівнинних східноєвропейських лісостепових ландшафтів, найобширнішими серед яких є лісостепові височинні розчленовані, лісостепові розчленовані та терасові (див. додаток 5).

Деревна рослинність. У лісах області широко представлені дерева листяних порід Найбільшу площу (48,7 %) займає дуб звичайний (*Ouercus robur L.*). Окрім дуба звичайного, у лісових масивах і особливо парках значного поширення одержав дуб червоний *(Quercus rubra L.)*, що відрізняється крупнопильчастим краєм листової пластинки та порівняно швидким ростом. Особливо декоративно дивляться такі дуби восени, маючи багряне листя всіх відтінків. Походженням цей дуб з Північної Америки, але добре прижився в Україні.

Другою по цінності деревною породою з листяних у лісах Черкащини є ясен звичайний *(Fraxinus excelsior L.)*, однак він значно поступається за площею дубу звичайному.

Граб звичайний *(Carpinus betulus L.)* теж поширений майже в такій же кількості як і ясен у лісах Черкащини. Будучи тіневинесливим деревом, граб добре себе почу-ває у лісі під пологом дубових, липових, кленових дерев. Дуже рідко утворює чисті деревостани в лісі, зустрічаючись в другому ярусі листяних насаджень, в умовах сугрудкових і грудкових типів місцезростання.

Береза бородавчаста або повисла *(Betula pendula Roth.)* - досить поширена лісова порода у північних і західних областях України. На Черкащині березові переліски зустрічаються у меншій мірі, ніж з інших

листяних порід. Найчастіше вона у вигляді домішки входить до складу деревостанів майже у всіх типах лісу, зрідка створює чисті насадження.

Береза світлолюбива деревна порода. Вона утворює світлий деревостан, тому в народі зветься веселкою. Хоч береза бородавчаста і любить свіжі родючі ґрунти, однак вона мириться з сухістю повітря, її можна часто зустріти у свіжому сосновому бору.

Береза пухнаста *(Betula pubescens Ehrh.)* більш тіневитривала. У народі її часто називають чорною, через колір кори.

Березу широко використовують у декоративному садівництві, створюючи мальовничі алеї і пейзажні групи. Особливо вдало поєднується береза бородавчаста в пейзажних групах з голубими ялинками, білими вербами плакучої форми та горобиною.

Клен гостролистий *(Acer platanoides L.)* вважається найбільш поширеним супутником дуба в лісах.

У листяних, рідше змішаних лісах та парках, в другому ярусі дерев досить часто зустрічається липа дрібнолиста, або серцевидна *(Tilia cordata Mill.)*.

На Черкащині окрім природно розповсюджених по вологих місцях тополі чорної *(Populus nigra L.)* і білої *(P. alba L.)*, зустрічаються й інші види більш декоративних тополь, зокрема канадської *(P. deltoides Maisch.)*, китайської *(P. simonii Carr.)*, пірамідальної *(P. pyramidalis Rozier.)*.

Як домішка в листяних та мішаних лісах зустрічається ще один вид тополі - "тремтяча" або осика *(Populus tremula L.)*, лише зрідка вона утворює чисті насадження у похідних формах лісостанів.

Серед деревних порід у лісах області після дуба (48,7 %) друге місце займає (32,5 %) сосна звичайна *(Pinus sylvestris L.)*, представник найдавніших насіннєвих рослин нашої планети. Сосна звичайна зустрічається на всій території області, але головні її масиви зосереджені

у Придніпров'ї в Черкаському борі, на території Черкаського адміністративного району. До речі, 35 % державного лісового фонду в Україні приходиться саме на сосну (див. додаток 4).

Досить часто в області зустрічається сосна Веймутова *(P.strobus L.)*.

Значного поширення в лісах Черкащини одержали такі дикорослі плодові дерева, як горіх волоський, груша дика, ліщина деревовидна, черешня, яблуня лісова, горобина звичайна.

Кущі. У лісах Черкащини серед відомих кущів досить поширена ліщина звичайна *(Corylus avellana L.)*. Ліщину можна зустріти як у мішаних лісах, так і в тих, де росте дуб чи граб. Ліщина часто створює густі зарості під шатами лісу, хоч часто зустрічається і поодинокими кущами.

Під покривом листяних та мішаних лісів в умовах із значною кількістю вологи, а також по берегах річок і водоймищ любить рости калина звичайна (*Viburnum opulus* L).

Ботанічна назва цієї рослини з родини жимолостевих "Вібурнум опулюс". Перше слово походить від латинського "віере" - плести, в'язати, бо молоді її гілки придатні для плетіння кошиків. Друге слово "опулюс" - римська назва клена гостролистого, бо листя калини схоже на кленове.

Російська і українська назва рослини "калина" ма-буть пов'язана з яскраво-червоним кольором її стиглих плодів, що мають "розжарений" (калений) колір.

Калина - високий (2-4 м) кущ. Весною калина чарує запашними білими квітами, а пізно восени фонами плодів (кістянок) яскраво-червоного кольору.

У парках області і лісонасадженнях ще зустрічається калина цілолиста, гордовина (*V.lantana L.*). Вона має опушені листки та пагони, просте листя, чорні плоди.

Використовується переважно в захисних лісонасадженнях як кущова рослина.

З кущів, що належать до родини жимолостевих, ще зустрічається в наших лісах такі три види бузини: чорна *(Sambucus nigra L.)*, червона *(S.racemosa L.)*, трав'яниста *(S. ebulus L.)*.

У штучних лісонасадженнях, особливо протиерозійних, на узліссях лісових масивів і гаїв та в лісосмугах на Черкащині знайшов поширення кущ обліпихи *(Hyppophae rhamnoides L)*.

Алича *(Primus divaricata Leb.)*. Рослина поширена в лісі, лісонасадженнях на невдобах і садах.

На узліссях лісових масивів, біля проваль, на крутосхилах можна зустріти невибагливий кущ терену колючого *(Prunus spinosa L.)*.

Досить поширений кущ на узліссях, в придорожних насадженнях, на невдобах, ярках і проваллях - шипшина *(Rosa canina L)*.

В лісах області ще зустрічається бруслина європейська *(E. europea L.)*. Це невисокий кущ з чотиригранними гладенькими (без бородавок) зеленими пагонами. Поширений значно рідше бруслини бородавчастої.

У підліску хвойних та мішаних лісів, на відносно багатих ґрунтах зустрічається жостір проносний *(Rhamnus catarica L.)*.

У хвойних насадженнях, парках і кам'янистих схилах зустрічається барбарис звичайний *(Berberis vulgaris L.)*.

У лісових насадженнях, особливо дібровах, парках та живоплотах навколо садів зустрічаються різні види глоду, найчастіше колючого *(Crataegus oxyacantha L.)*, українського *(C.ucrainica A. Pojark.)* та інших.

Трав'янисті рослини лісу. Згідно з науковою класифікацією лісорослинних умов Е.В. Алексєєва - П.С. Погребняка в сухих борах (A_1), де знаходяться соснові

ліси з бідними піщаними ґрунтами і горбистим рельєфом, трав'яний покрив зріджений. В його складі переважають невибагливі види щодо родючості та вологості ґрунту: костриця овеча *(Festuca ovina L.)*, келерія сиза *(Koeleria glanca L.)*, булавоносець сіруватий *(Corynephorus canescens* (L.) Beauv.), гвоздика піскова *(Dianthus arenarius L.)*, куничник наземний *(Calamagrostis epigeios* (L.) Roth.), піщанка вузьколиста *(Arenaria stenophylla* Zedeb.).

Свіжі бори (A_2). Соснові ліси з їх рівнинним і слабохвилястим рельєфом. Трав'яний покрив представлений: чебрецем звичайним *(Thymus serpillum* L.) і дніпровським *(Th.borysthenicus* Klok.*)*, нечуйвітром волохатим *(Hieracium pilosella L.)*, цмином пісковим *(Helichrysum arenarium* (L.) DC.*)*, енотерою дворічною *(Onagra biennis* (L.)Scop.*)*, куничником очеретяним *(C.arundinaced* (L.)Roth.*)* та зеленомоховим покривом.

Вологі бори (A_3) займають понижені рівнинні місця. Окрім зелених мохів, трав'яний покрив має у своєму складі: біловус стиснутий *(Nardus stricta* L.*)*, мітлицю собачу *(Agrostis canina* L.*)* та вербозілля звичайне *(Zysimachia vulgaris* L.*)*.

Сирі бори (A_4), займаючи місця з рівнинною поверхнею і високим стоянням ґрунтових вод (на глибині 0,5-1 м), характеризуються, головним чином, покривом кущами та мохами, а також зрідженим травостоєм пухівки піхвової *(Eriophorum vaginatum* L.*)*, комонника лучного *(Succisa pratensis* Moench.*)*, осоки чорноколосої *(Carex melanostachya)*, ситника Леерса (*Juncus leersii* Marss.).

Субори - соснові ліси на небагатих ґрунтах, але у порівнянні з борами характеризуються більшим вмістом поживних речовин (супіщані ґрунти). Цей трофотоп має значно більшу кількість трав'янистих рослин. І до того ж, їх покрив більш густий.

У свіжих суборах (B_2), трав'яний покрив представлений: веронікою лікарською *(Veronica officenales* L.*)* і колосистою *(V.spicata* L.*)*, тонконогом вузьколистим *(Poa angustifolia* L.*)*, золотушником звичайним *(Solidago vilgaurea* L.*)*, грушанками - однобокою *(Pyrola secunda* L.*)*, зонтичною *(P.virescens* Schwegg.*)*, малою *(P.minor* L.*)*, сон-травою *(Pulsatilla patens* (L.)Mill.*)*, геранню криваво-червоною *(Geranium sanguineum* L.*)*, пестрачем білим *(Potentilla alba* L.*)*, зимолюбкою зонтичною *(Chimaphilla umbellata* (L.) Nan.*)*, котячими лапками дводомними *(Antennaria dioica* (L.) Gaerin.*)*, медункою вузьколистою *(Pulmonaria angustifolia* L.*)*, підмареником весняним *(Galium vernum* Scop.*)*, фіалкою собачою *(Viola canina* (L.) Reichb.*)*, гвоздикою пишною *(Dianthus superbus* L.*)*, повсюдно орляком звичайним *(Pieridium aquilinum* Kuhn.*)* та іншими.

Вологі субори (B_3) теж багаті різноманітними трав'янистими рослинами. Тут зустрічаються: перстач прямостоячий *(Potentilla erecta* (L.) Raeusch.*)*, грушанка круглолиста *(Pyrola rotundifolia* L.*)*, веснівка дволиста *(Majanthemum bifolium* (L.) F.W.Schmidt.*)*, одинарних європейський *(Triendalis europea* L.*)*, кадило мелісолисте *(Melittis melissophyllum* L*)*. Характерно те, що перелічені види не створюють значні по площі куртинки, основний фон складається з зелених мохів. Як і в попередньому типі лісорослинних умов, значного розповсюдження тут набуває папороть - орляк звичайний.

В сирих суборах (B_4) знайшли поширення: осока звичайна, ситник розлогий *(Juncus effusus* L.*)*, вербозілля звичайне *(Lysimachia vulgaris* L.*)*, а також мохи.

У свіжих судібровах (C_2) з деревостаном дуба і значно багатшими ґрунтами зростають: купина лікарська *(Polygonatum officinale* All.*)*, конвалія звичайна *(Convallaria majalis* L.*)*, печіночниця звичайна *(Hepatica nobilis* Gars.*)*, осока волосиста *(Carex pilosa* Scop.*)*,

конюшина альпійська *(Trifolium alpestre* L.*)*, чина весняна *(Orobus vernus* (L.) Bernh.*)*, дзвоники персиколисті *(Campanula persicifolia* L.*)*, підмаренник північний *(Galium boreale* L.*)*, фіалка дивна *(Viola mirabilis* L.*)*, зірочник лісовий *(Stellaria holostea* L.*)*.

Вологі судіброви (C_3) мають густий трав'яний покрив з копитняку європейського *(Asarum europaeum* L.*)*, яглиці звичайної *(Aegopodium podagraria* L.*)*, герані робертової, квасниці звичайної *(Oxalis acetosella* L.*)* та мохів.

В сирих судібровах (C_4) знаходяться осока лісова *(Carex sylvatica* L.*)*, мітлиця собача *(Agrostis canina* L.*)*, жовтець повзучий *(Ranunculus repens* L.*)*, гадючник в'язолистий *(Filipendula ulmaria* (L.) Maxim.*)*, плакун верболистий *(Lythrum salicaria* L.*)*, розрив-трава *(Impatiens holi-trangere* L.*)*, у великій кількості папороті та мохи.

Свіжі діброви ($Д_2$) - найбільш поширений тип лісорослинних умов лісостепової частини Черкащини. Трав'яний покрив тут представлений: медункою темною *(Pulmonaria obscura* Dum.*)*, зеленчуком жовтим *(Galeobdolon luteum* Hudls.*)*, маренкою пахучою *(Asperula graveolens)*, просянкою розлогою *(Milium effusum* L.*)*, печіночницею звичайною *(Hepatica nobilis* Gars.*)*, зубницею бульбастою *(Dentaria bulbifera* L.*)*, рястом Галлера *(Corydalis halleri* Willd.*)* та іншими.

Вологі діброви ($Д_3$) мають травостій більш зріджений. Тут зустрічаються: кропива дводомна *(Urtica dioica* L.*)*, переліска багаторічна *(Marcurialis perennis* L.*)*, гравілат річковий *(Geum rivale* L.*)*, цирцея звичайна *(Circaea lutetiana* L.*)*, часник кінський черешковий *(Alliaria officenalis* Andrz.).

У травостоях сирих дібров ($Д_4$) переважають такі рослини: жовтець повзучий *(Ranunculus repens* L.*)*, зірочник гайовий *(Stellaria nemorum* L.*)*, паслін солодко-гіркий *(Solanum dulcamara* L.*)*, жеруха лучна *(Cardamine*

pratensis L.*)*, слабник водяний *(Myosoton aguaticum* (L.) Moench.*)*.

Річки Ірдинка і Вільшанка як би виділяють з Черкаського піщаного острова ланцюг Мошногірського кряжу, лісорослинні умови якого значно відрізняються своїми насадженнями від основного лісового масиву Черкаського бору, з його сосновими деревостанами.

Майже вся Ірдинська заплава шириною 1,5-2 км поросла лісом, у якій болото чергується з галявинами і озерами. На підвищених місцях піднялись дубняки, а в пониззях - діброви-чорновільшанники з підліском із горобини та черемхи.

У травостої лісостанів зустрічається вівсяниця лучна *(Festuca pratensis* Huds.*)*, тимофіївка лучна *(Phleum pratense* L.*)*, звіробій звичайний *(Hypericum perforatum* L.*)*, валеріана лікарська *(Valeriana officinalis* L.*)*, деревій звичайний *(Achillea millefolium* L.*)*, череда трироздільна *(Bidens tripartites* L.*)*, щавель лісовий *(Rumex silvestris* Wallr.*)*, гусяча лапка *(Potentilla anserina* L.*)* та ряд ефемерів, зокрема, конвалія звичайна *(Convallaria majalis* L.*)*, підсніжник звичайний *(Galanthus nivalis* L.*)*, проліска дволиста *(Scilla bifolia* L.*)*.

В даний час площа під сосною звичайною в Черкаському борі складає 22,8 тис.га або 70,2 % зайнятої лісом території, під дубом черешчатим - 18,2 тис.га або 11,6 %, решта знаходиться під вільхою чорною та іншими менш цінними деревними породами.

Хоч беззаперечно відомо, що ліс у Черкаському борі поряд з інтенсивним вирубуванням почали відновлювати посівом і садінням починаючи з 1832 року, у даний час старих дерев, яким багато літ, залишилось дуже мало. Зустрічаються лише поодинокі вікові сосни та дуби. Так, в Русько-Полянському лісництві, зокрема, росте дуб черешчатий віком 450 років, який сягає висоти 24 м з діаметром стовбура 1,7 м. Середній вік соснових

насаджень тут зараз коливається десь у межах 47 років, дубових - 59, інших деревних порід - 33 роки, що складає лише половину того віку, коли ліс придатний для промислової заготівлі деревини [44].

5.2 Фауна регіону та її господарське значення

Тваринний світ перебуває нині під величезним тиском господарської діяльності людини. Охорона не тільки рідкісних, а й поки що доволі поширених тварин набуває останнім часом важливого, глобального значення. У цьому напрямі успішно розвиваються світова та європейська стратегії охорони природи: вдосконалюється законодавча база, складаються списки рідкісних видів, впроваджуються плани дій з їх охорони, розширюється мережа природоохоронних територій тощо. Нарешті розробляються програми охорони окремих біоценозів і всього біорізноманіття певних таксонів [31]. Останнім десятиліттям в Україні йде активний пошук національних пріоритетів у галузі охорони природи. Однак на регіональному рівні часто відсутні чіткі програми впровадження таких глобальних ініціатив з охорони природи в цілому та охорони тваринного світу зокрема [23, 28].

Аналізуючи видовий склад та динаміку чисельності фауни можна зробити наступний висновок: наземна малакофауна складає 57 видів [5] (додаток 3), іхтіофауна для водосховищ (Кременчуцьке та Канівське) в розрізі Черкаської області 51 вид [2], орнітофауна – 246 види [20], ссавці 68 видів.

Іхтіофауна та рибні ресурси області. Рибне господарство у Черкаській області має значний потенціал: 1037 річок, 2314 ставків та невеликі водосховища місцевого значення. В межах 5 районів

області пролягло Кременчуцьке водосховище, загальна площа якого 225 тис. га [21].

Іхтіофауна Кременчуцького водосховища налічує 51 видів і підвидів риб, а Канівського – 48 [2]. Перелік іхтіофауни Кременчуцького та Канівського водосховищ наведені в таблиці 32 .

32. Список видів і підвидів риб у водосховищах Дніпра (В. Р. Алексієнко, 2007)

Види та підвиди риб	**Водосховища**	
	1	2
Родина Міногові - Petromyzontidae:		
Мінога українська* - *Eudontomyzon marinae* Berg	+	+
Родина Осетрові - Acipenseridae:		
Стерлядь* - *Acipenser ruthenus* L.	+	+
Родина Оселедцеві - Clupeidae:		
Тюлька чорноморсько-азовська - *Clupeonella cultriventris* (Nordmann)	+	+
Родина Щукові - Esocidae:		
Щука звичайна - *Esox luceus* L.	+	+
Родина Коропові - Cyprinidae:		
Плітка звичайна – *Rutilus rutilus rutilus* (L.)	+	+
Ялець європейський** – *Leuciscus leuciscus leuciscus* (L.)	+	+
Головень звичайний** – *Leuciscus cephalus cephalus* (L.)	+	+
Бобирець звичайний – *Leuciscus boristhenicus* (Kesster)	+	+
В`язь звичайний** – *Leuciscus idus idus* (L.)	+	+

Гольян озерний – *Phoxinus percnurus* (Pallas)	+	+
Краснопірка звичайна – *Scardinius erythrophthalmus erythrophthalmus* (L.)	+	+
Білий амур східноазіатський*** – *Ctenopharyngodon idella* (Valenciennes)	+	+
Білизна звичайна, жерех – *Aspius aspius aspius* (L.)	+	+
Верховодка звичайна, вівсянка – *Leucaspius delineatus* (Heckel)	+	+
Лин звичайний – *Tinea tinea* (L.)	+	+
Підуст звичайний** – *Chondrostoma nasus nasus* (L.)	+	+
Чебачок амурський*** – *Pseudorasbora parva* (Tetmminck et Senlegeh)	+	+
Пічкур звичайний – *Gobio gobio gobio* (L.)	+	+
Пічкур світлоплавцевий дніпровський*** – *Gobio albipinnatus belingi* (Slastenenko)	+	+
Верховодка звичайна, уклея – *Alburnus alburnus alburnus* (L.)	+	+
Плоскирка звичайна, густера – *Blicca bjoerkna*(L.)	+	+
Лящ звичайний – *Abramis brama* (L.)	+	+
Клепець європейський, білоочка** – *Abramis sapa sapa* (Pallas)	+	+
Синець звичайний – *Abramis ballerus* (L.)	+	+
Рибець звичайний, сирть* – *Vimba vimba vimba* (L.)	+	+

Чехоня звичайна** – *Pelecus cultratus* (L.)	+	+
Гірчак європейський – *Rhodeus amarus* (Bloch)	+	+
Карась звичайний, золотистий** – *Carassius carassius* (L.)	+	+
Карась сріблястий – *Carassius auratus gibelio* (Bloch)	+	+
Сазан, короп європейський - *Cyprinus carpio* L.	+	+
Товстолоб білий амурський*** – *Hypophthalmichthis molitrix* (Valenciennes)	+	+
Товстолоб строкатий південно китайський*** – *Aristichthys nobilis* (Richardson)	+	+
Родина в'юнові – Cobitidae:		
Голець звичайний, вусатий слиж європейський – *Barbatula barbatula* (L.)	+	+
Щипавка звичайна – *Cobitis taenia* L.	+	+
В'юн звичайний – *Misgurnus fossilis* (L.)	+	+
Родина Сомові – Siluridae:		
Сом європейський – *Silurus glanis* L.	+	+
Родина Тріскові – Gadidae:		
Минь (налим) річковий – *Lota lota* (L.)	+	+
Родина Колючкові – Gasterosteidae:		
Багатоголкова колючка південна – *Pungitius platygaster platygaster* (Kessler)	+	+
Триголкова колючка звичайна – *Gasterosteus aculeatus* L.	+	+

Родина Голкові – Syngnatidae		
Морська голка пухло щока чорноморська – *Singnatus abaster nigrolinealus* (Eichwald)	+	+
Родина Окуневі – Percidae:		
Судак звичайний – *Sander lucioperca* (L.)	+	+
Окунь звичайний – *Perca fluviatilis* L.	+	+
Йорж звичайний – *Gymnocephalus cernuus* (L.)	+	+
Йорж носар** – *Gymnocephalus acerinus*	+	+
Родина Бичкові – Gobiidae:		
Бичок кругляк – *Neogobius melanostomus* (Pallas)	_	+
Бичок головач – *Neogobius melanostomus* (Pallas)	+	+
Бичок-пісочник чорноморсько-азовський – *Neogobius kessleri* (Gunther)	+	+
Бичок гонець – *Neogobius gymnotrachelus gymnotrachelus* (Kessler)	+	+
Тупоносий бичок цуцик – *Mesogobius batrachocephalus* (Pallas)	+	+
Бичок-пуголовочка Браунера – *Benthophiloides brauneri* Beling et lljin	+	+
Бичок-пуголовка зірчастий чорноморський** – *Benthophilus stellatus stellatus* (Sauvage)	+	+

Примітки: *(+) – присутність, (–) – відсутність, * - зникаючий вид,*

*** - рідкісний вид, **** - нові види-вселенці.*

1 – Канівське водосховище;

2 – Кременчуцьке водосховище.

За статистичними даними, промислове значення мають 17 видів, у тому числі крупно частикові: лящ, товстолоб, сом, щука, сазан, судак, білий амур, білизна, в'язь; дрібно частикові: плітка, плоскирка, синець, окунь, карась, чехоня, а також верховод і тюлька. Основою уловів у останні роки складають плітка, лящ, плоскирка, синець, верховодка, чехоня (див.рис 12).

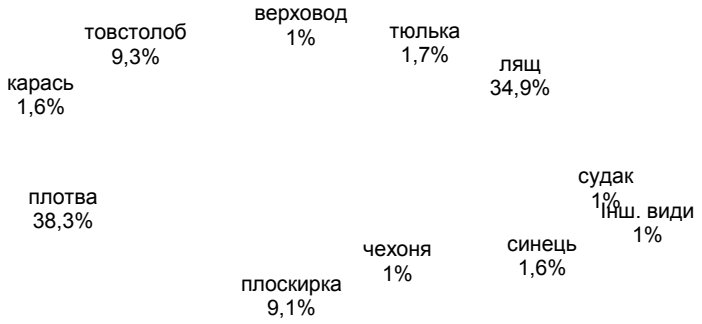

Рис.12. Видовий склад вилову риби користувачами водних живих ресурсів з Кременчуцького водосховища у 2009 р.

У 2009 р. Підприємствами та фізичними особами особами – підприємцями, що здійснювали рибогосподарську діяльність виловлено риби на 19 % більше порівняно з 2008 р (табл. 33) [76].

33. Вилов риби у Черкаській області в 2009 році (центнерів)

	2009 рік (центнерів)	2008 рік (центнерів)	У % до попереднього року
Виловлено риби – всього	57255	48336	118,5
у тому числі			
у внутрішніх водоймах	57255	48336	118,5

Динамічний розподіл вилову риби в розрізі районів на території Черкаської області поданий нижче (див рис 13 А, Б (в кілограмах)). Інформацію щодо вилову риби у розрізі районів наведено у таблиці 34.

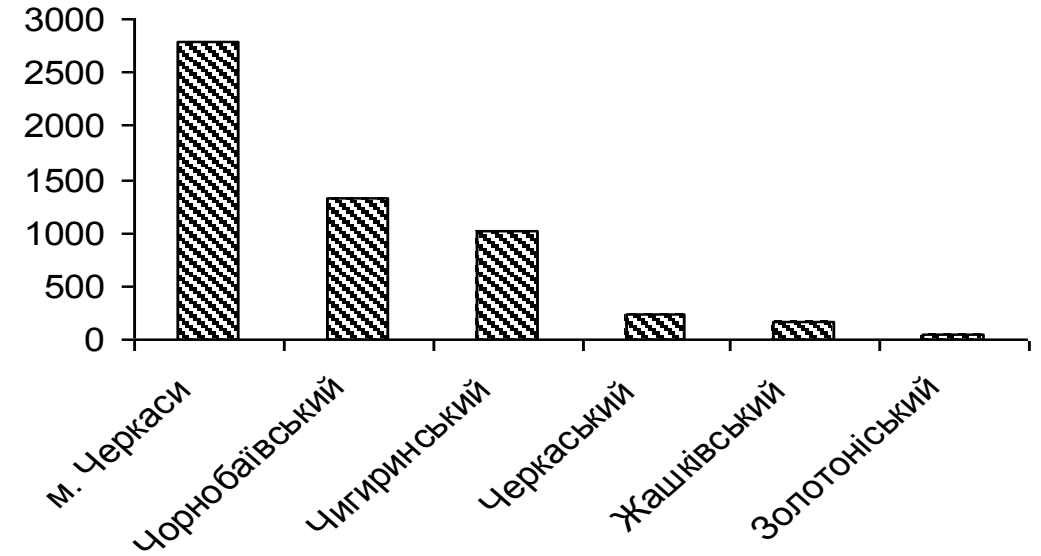

А

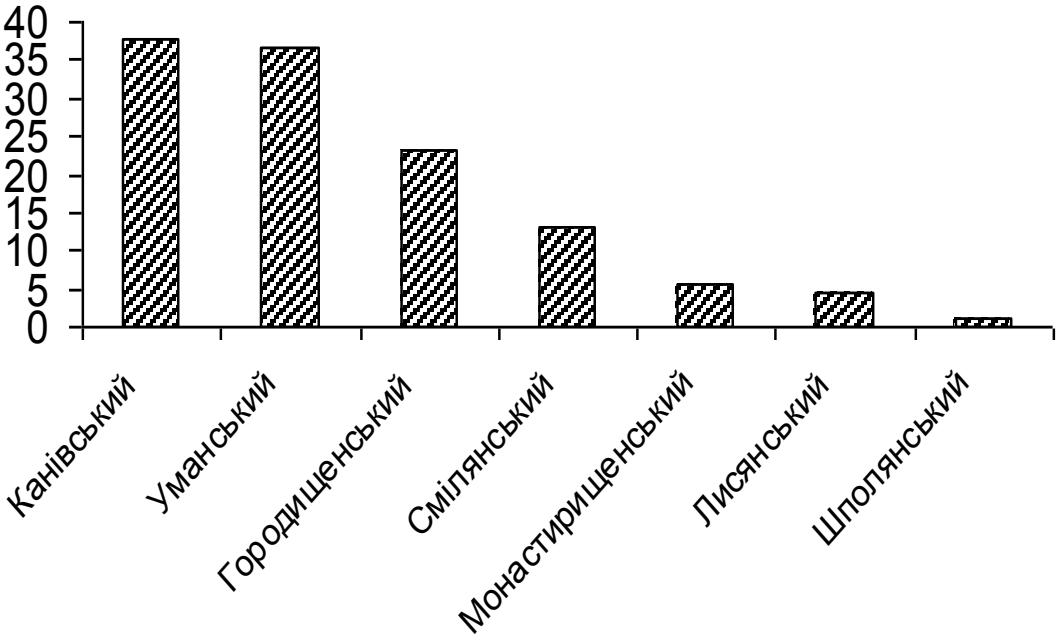

Б

Рис 13 Динамічний розподіл вилову риби в розрізі районів (в кілограмах)

34. Вилов риби у розрізі районів Черкаської області

	Виловлено всього (центерів)	
	2009 рік	**у % до попередн-нього року**
м.Черкаси	27855	123,3
У розрізі районів		
Городищенський	230	164,3
Жашківський	1713	115,2
Золотоніський	528	93,0
Канівський	379	123,9
Лисянський	46	37,7
Монастирищенський	55	103,8
Смілянський	130	91,5
Уманський	367	139,1
Черкаський	2423	133,9
Чорнобаївський	13262	112,3
Чигиринський	10262	113,3
Шполянський	5	29,4

5.2.1. Біологія основних промислових видів риб Черкаської області

Синець (*Abramis ballerus*)

Найрозповсюдженіший вид серед риб. Водиться в багатьох річках, озерах та солонуватоводних водоймах. В басейні Дніпра цей вид зустрічається вздовж всієї його течії. Розміри дорослих особин досягають 30 сантиметрів [72].

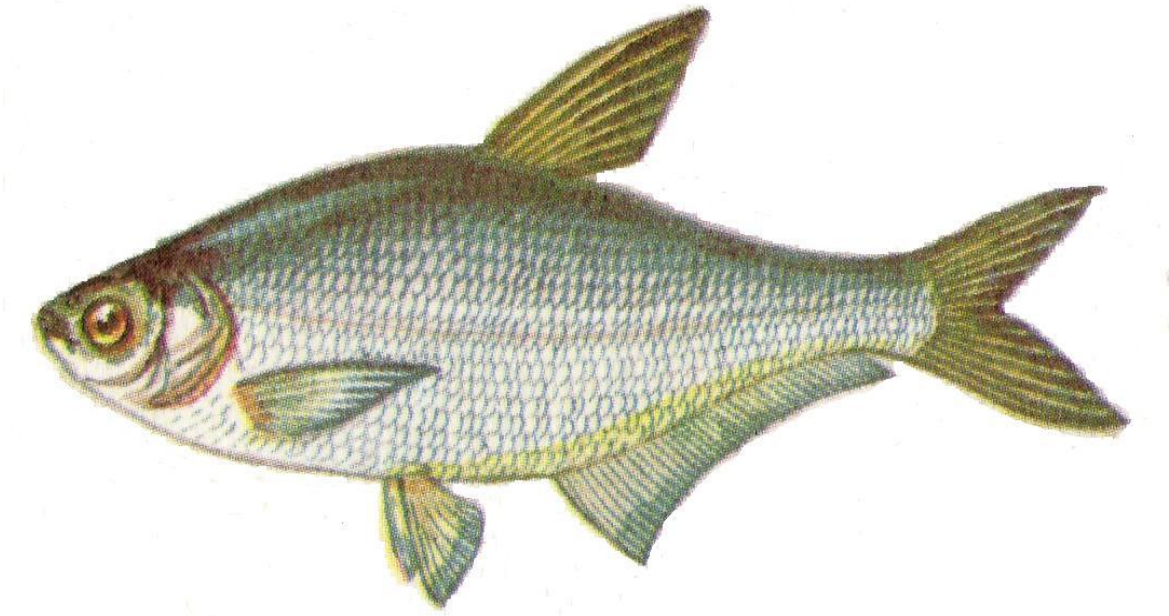

Нерест відбувається в кінці квітня – на початку травня, в більш північних районах – в червні. Українські іхтіологи вважають, що молодь синця в Дніпровському басейні живиться головним чином рослинними компонентами, зоопланктоном і тільки в окремих випадках – хірономідами. Деякі дослідники говорять про те, що синець живиться бентосом, саме тому його відносять до бентофагів.

Плотва, плітка, тараня(*Rutilus rutilus*)

Широко розповсюджений вид. Представник родини коропових. Водиться у великих і малих річках, струмках, а також у водосховищах та озерах. Розміри дорослих особин варіюють від 15 до 30 см, в залежності выд

мысць проживання [72]. Нерест відбувається переважно в травні. Живиться восновному рослинами, дрібними молюсками та личинками комах. Добре пристосовується до різних трофічних умов, тим самим пояснюють її широке розповсюдження.

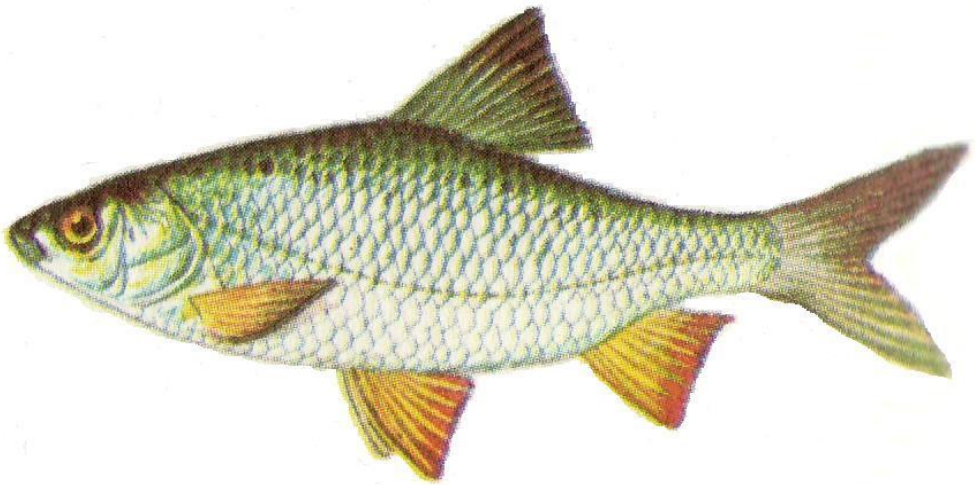

Відіграє важливу роль в живленні таких хижих риб, як окунь та щука. Нереститься переважно великими (інколи до десятка тисяч риб) зграями.

Товстолоб (*Hypophtalamichthys molitrix*)

Цінна промислова риба. Живится восновному фітопланктоном. Має досить великий розмір, до метра довжиною та вагою до 8 кілограмів і більше. Нерест вдбувається літом.

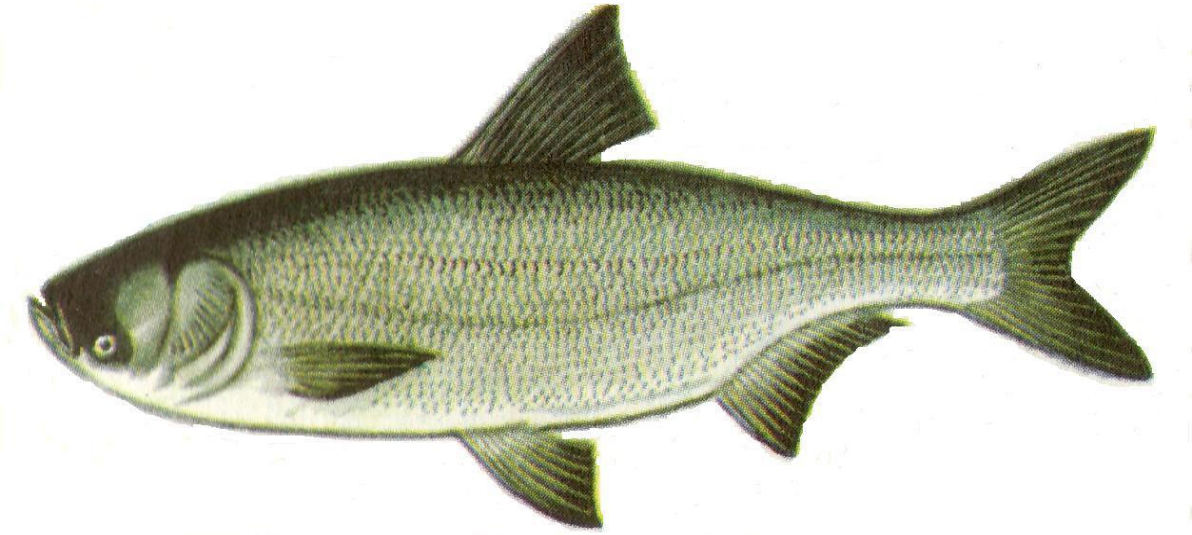

Статева зрілість настає на 5–6 –у році життя [72]. Самці стають статевозрілими раніше самок. Після нересту заходить в малі озера та невеликі притоки де є достатня кількість водоростей. Для умов нересту обовязковим є підйом рівня води, підвищення її каламутності та температурних умов 26 – 30°С. Самка товсто лоба відкладає до півмільйона пелагічних ікринок. Живе товстолоб зграями, легко акліматизується.

Тюлька (*Clupeonella delicatula*)

Є промисловим видом, може витримувати значні коливання солоності води, може постійно житии в прісних водах, що було остаточно зясовано після створення в пониззі Дніпра Каховського водосховища. Довжина тіла не перевищує 10 см, маса-7-8 г.

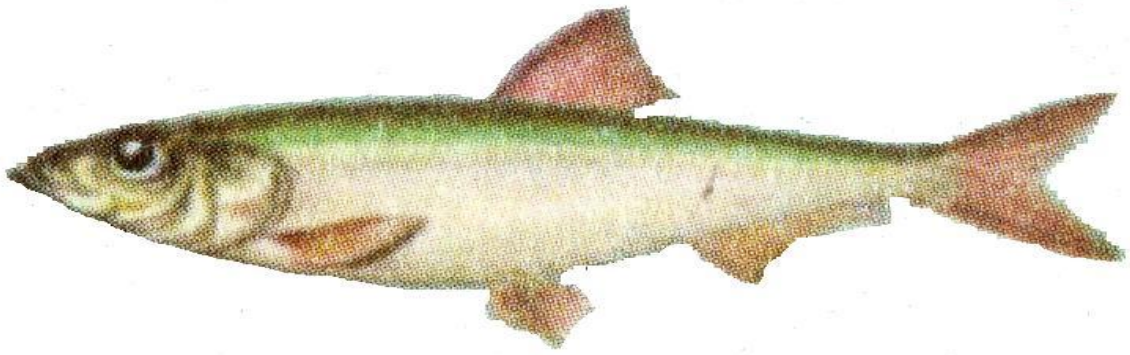

Тюлька займає важливе місце в живленні деяких видів риб, зокрема судака та чехоні. З Каховського водосховища тюлька проникла через шлюзи у водосховища, розміщених вище течіїї Дніпра, наприклад у Кременчуцьке, де також стала промисловим обєктом. Так за короткий час вона пертворилась з напівпрохідної у типову прісноводну рибу. Нерест відбувається біля поверхні води при температурі від 8 – 9 до 20 – 24°С. Живе не більше чотирьох років, частіше – три [72].

Живе тюлька не більше чотирьох років, частіше три. Основним об`єктом живлення є рослинні і тваринні організми, що живуть у товщі води.

Верховодка (*Alburnus alburnus*)

Належить до родини коропових. Розмножуватись починає на другому році життя. Ікру відкладає при температурі води не нижче 15°С за кілька прийомів на мяку рослинність. У самок довжиною близько 10 см налічується до 10 тис. ікринок [72]. За один прийом вона може відкласти не менше 700 ікринок. Одна самка нереститься близько місяця.

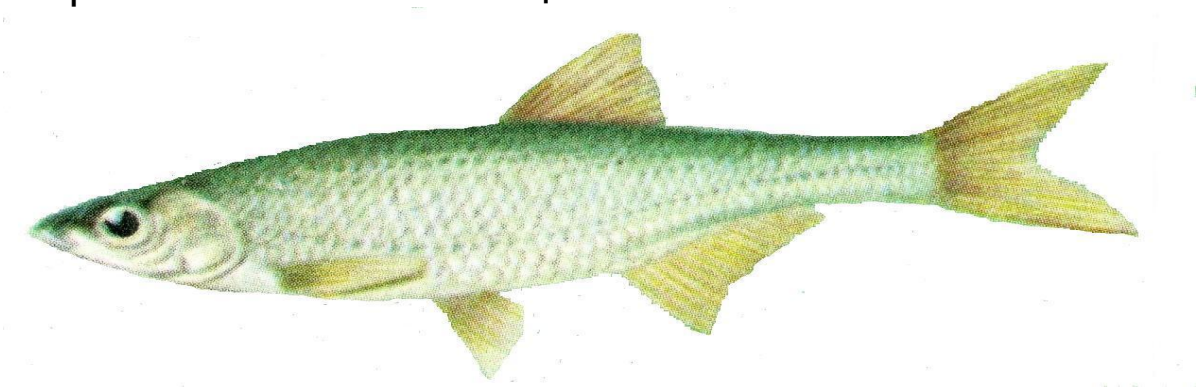

Росте верховодка досить швидко. Найчастіше довжина тіла не перевищує 15 см, хоч інколи трапяються особини до 20 см. Вік їх, як правело не перевищує чотирьох років. Особливого промислового значення верховодка не має. Проте восени, коли зграї досягають значних розмірів, її виловлюють у промислових масштабах.

Це надзвичайно рухлива рибка, тримається переважно на тиховодді, але для живлення може виходити і на відносно швидку течію. Табуни верховодок відшукують личинок комах, рачків, водорості, а також комах, які падають у воду. Верховодка живиться також ікрою риб та їх личинками. У придонні шари опускається під час похолодання і на зимівлю.

Густера (плоскирка) *(Alicca bjoerkna)*

За зовнішніми морфологічними ознаками і біологічними показниками, а також за відносною масою внутрішніх органів (серця, селезінки, печінки, нирок) густеру треба віднести до роду лящ.

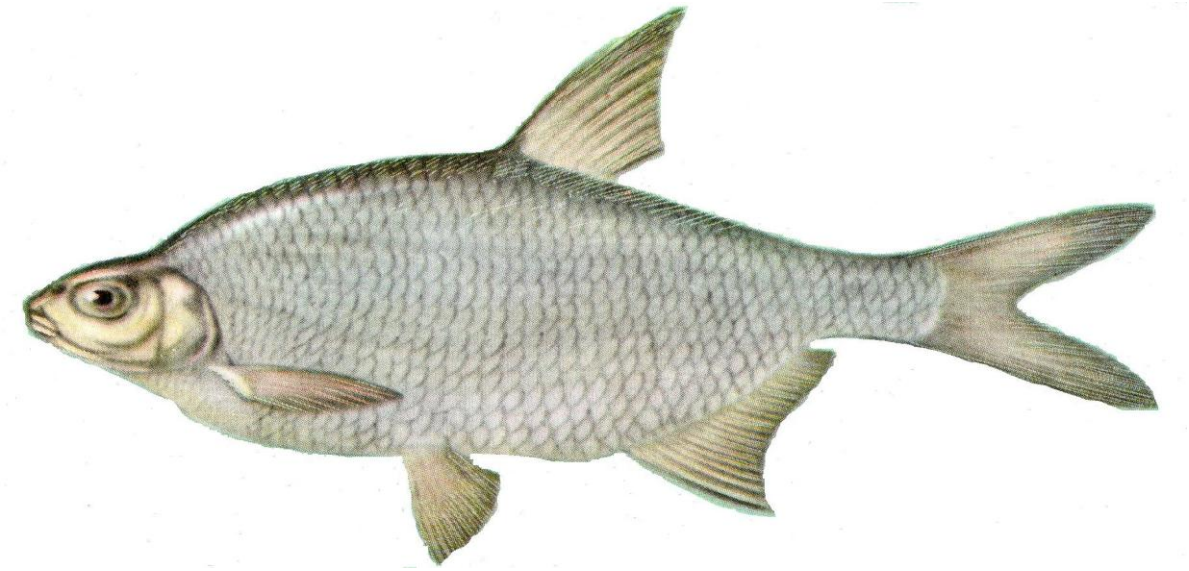

Густера відрізняється від молодих лящів, на які найбільш схожа тим, що має відносно більшу луску, особливо біля спинного плавця й на спині. Парні плавці жовтуваті, інколи навіть червонуваті, чого не буває у лящів. Тримаються табунами і майже в одних і тих самих місцях. Надають перевагу водоймам із сповільненою течією або стоячою водою. Це переважно рівнинні ділянки річок, великі озера, водосховища. Густера і лящ конкурують за обєкти живлення. Саме тому вчені рекомендують обмежувати чисельність густери, оскільки вона росте повільніше, лящ, за той самий час досягає значно більшої маси тіла. Нереститься густера в травні – червні на третьому році життя. Має значну плодючість.

Лящ (*Abramis brama*)

Належить до родини коропових. Риби даного виду тримаються зграями і майже постійно в одних і тих же місцях. Надають перевагу водоймам із сповільненою течією або стоячою водою. Це переважно рівнинні ділянки річок, великі озера, водосховища. В основному риби тримаються в глибоких ямах поблизу крутих берегів, нижче від перекатів, де трохи замулене або глинясте дно. Молодь живе у прибережній зоні, заходить у місця з рідкими заростями.

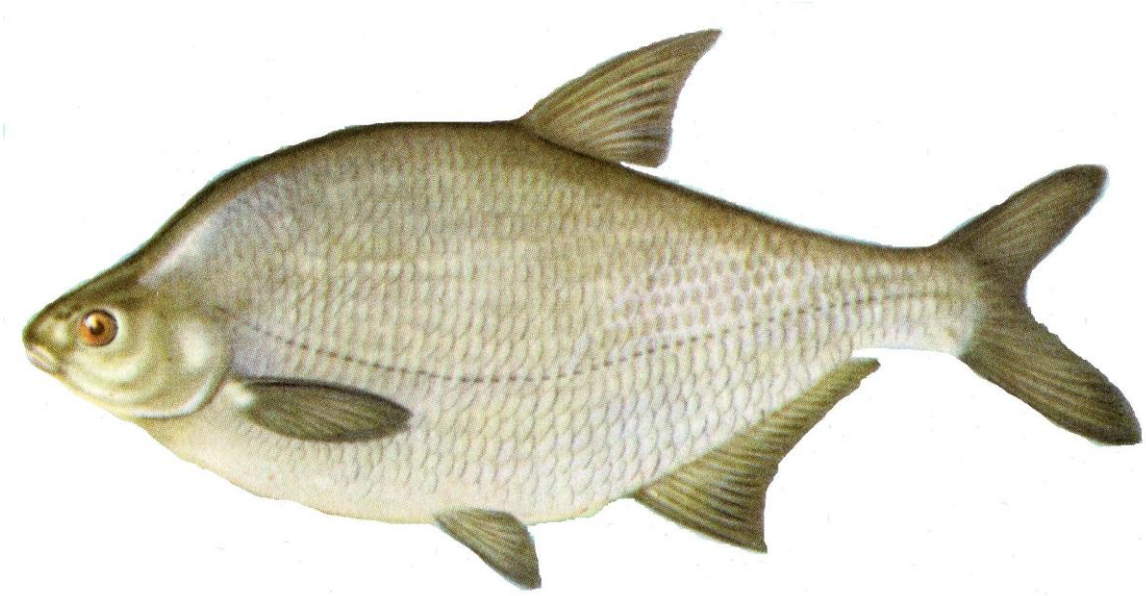

Нереститися лящі починають у чотирирічному віці. У нерестовому табуні ляща завжди трохи переважають самці. До десятирічного віку сереж одноліток самців завжди більше, ніж самок. У наступні три роки кількість самців і самок приблизно однакова, а з чотирнадцятирічного до шістнадцятирічного віку самців зовсім немає. Плодючість самок ляща збільшується залежно від довжини тіла, маси та віку. Наприклад, у самок довжиною 25-30 см виявлено в середньому 120,4 тис. ікринок, довжиною 50-55 см – 583,6 тис. Самки, маса яких 300-600 г, викидають 95 тис. ікринок, а ті з них, маса яких 3300-3600 г, - 600,5 тис [72].

Нереститься лящ при температурі води близько 15 – 18°С на глибині 0,5 – 1 м. ікру відкладає на підмиті корені верб, відмерлі залишки стебел очерету, на рогіз і навіть на черепашки відмерлих молюсків. Мілководдя залишає перед зимівлею не раніше жовтня.

Чехоня (*Pelecus cultratus*)

Належить до родини коропових. Тримається на відкритих ділянках водойм (у товщі води звідки часто підіймається до її поверхні). Основні місця літнього перебування – русла великих річок і водосховищ із значними глибинами та швидкою течією.

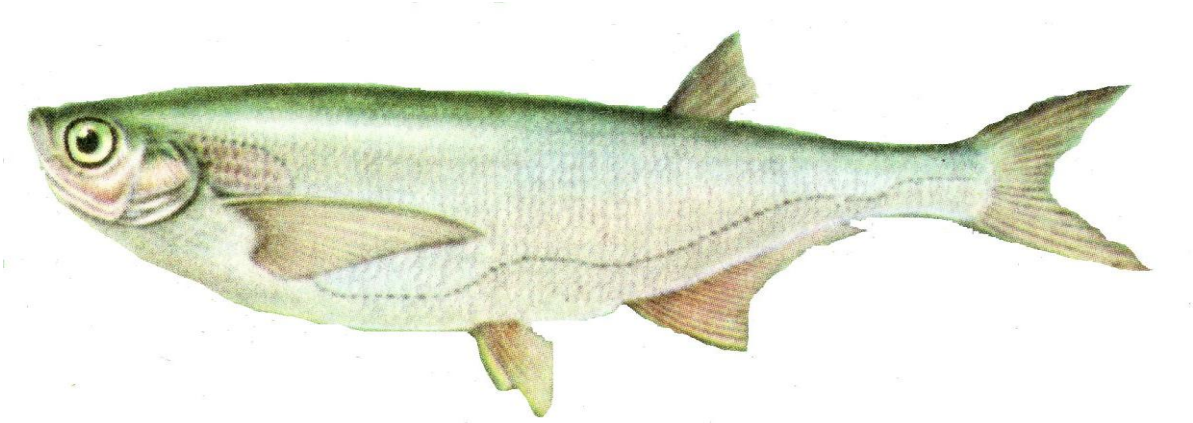

На зимівлю чехоня збирається у великих ямах, звіки навесні мігрує для розмноження. У водосховищах Дніпра вперше нереститься в три-чотирирічному віці. Живиться рибою серед якої переважає тюлька, водоростями, рачками, комахами.

Чехоня – важливий об'єкт промислу. Особливо жирна вона пізно восени та рано навесні. Споживають її найчастіше вяленою.

Карась (*Carassius*)

У водоймах України зустрічаються два види карасів: золотистий (*C. carassius*) (А) та сріблястий (*C. auratus gibilio*) (Б). Карась золотистий живе переважно в заболочених водоймах, бо дуже невибагливий до кисневого режиму.

Якщо карась золотистий – корінний представник нашої фауни, то карася сріблястого завезено в наші краї з басейну Амуру. Він, як і його попередник, дуже невибагливий до умов життя, тому поширився по всіх річкових басейнах України, водосховищах, озерах і ставках. Карась сріблястий швидко росте.

Карась сріблястий дуже лякливий, правда це більше властиве молодим рибам. Наприклад, з наближенням знаряддя ловіння риби чи інших факторів турбування, молодняк 70-120 г (дволітки) можуть зариватися у мул на глибину 20-25 см, а масою 5-15 г (цьоголітки) – на глибину 7-10 см.

Старші риби, маса яких перевищує 350-400 г, не залишають місця, де їх потурбували.

А

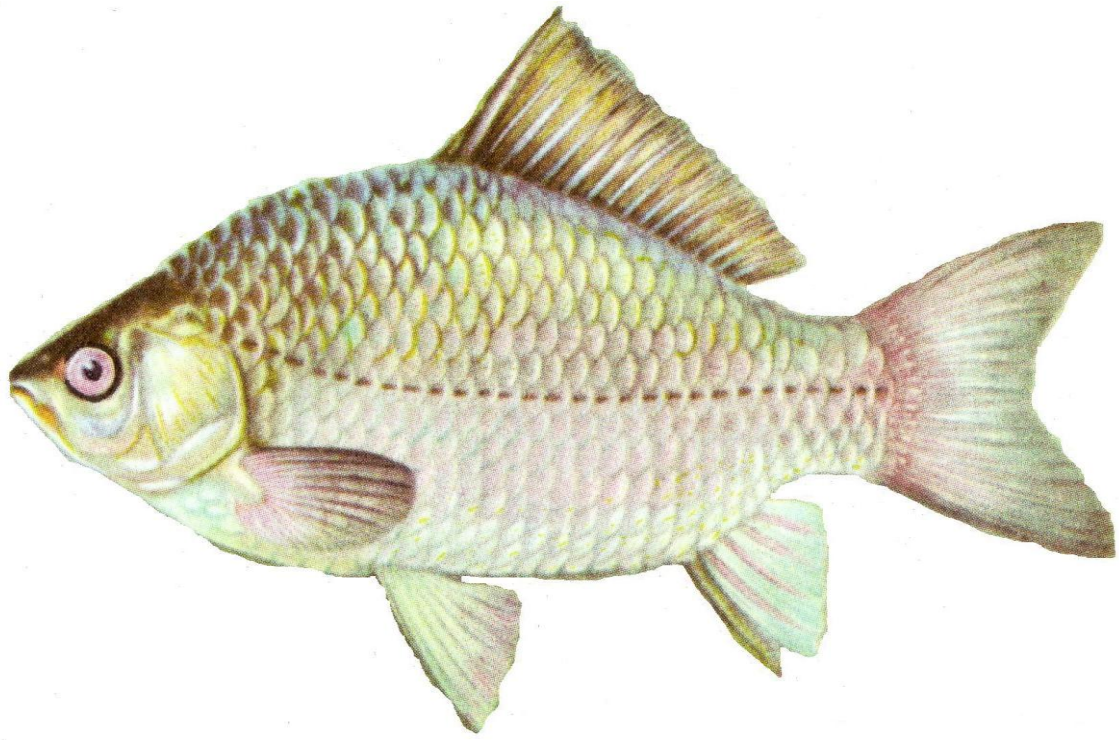

Б

Живиться рослинною і тваринною їжею. Вважають, що карась сріблястий через велику

кількість зябрових тичинок не може жити в каламутній воді, тому він часто заселяє проточні водойми. Уперше карась починає нереститись на третьому році життя. Ікру відкладає при температурі води не нижче 15 – 16°С окремими порціями [72]. У карася сріблястого тривалість нерестового періоду довша, ніж у карася золотистого. Ікра приклеюється до підводної рослинності. Плодючість досить висока – до 200 – 235 тис. ікрнок. Для нересту карасі збираються в зграї і йдуть до заростей. Процес нересту відбувається бурхливо. Карась сріблястий росте швидше за карася золотистого.

Судак (*Lucioperca lucioperca*)

Належить до родини окуневих. Типовий хижак. Живе в річках, водосховищах, проточних озерах, де обирає глибокі місця біля корчів. Але для полювання виходить на мілководні ділянки, вкриті піском або сумішшю піску й гальки.

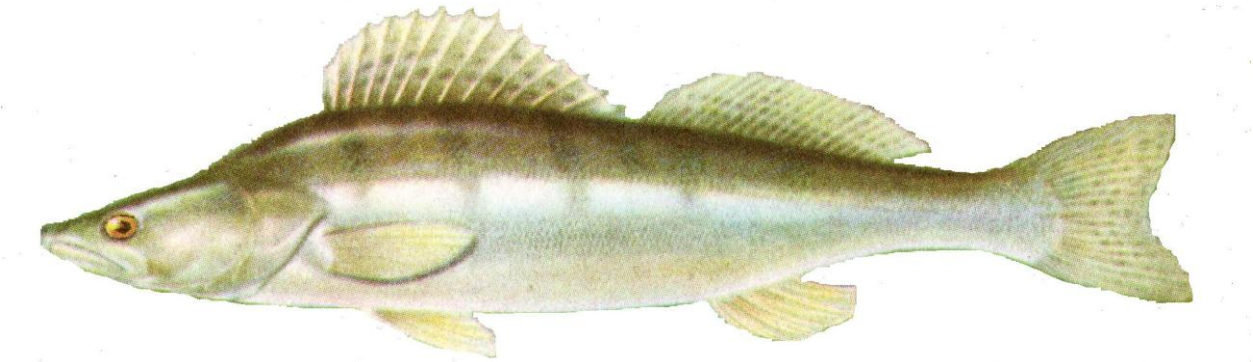

Найактивніший судак перед сходом сонця та у вечірні години. Нападає на зграї верховодок, молодих головнів та інших дрібних риб. Нереститься в заплавах, у прибережних зонах озер, водосховищ. Ікру відкладає на прикореневі частини рослин. Після відкладання ікри й запліднення її самка залишає гніздо, а самець охороняє доти не зявляться мальки. Швидкість розвитку ембріона залежить від температури

води. Молодь судака середньої течії Дніпра найінтенсивніше росте в довжину перші три місяці (травень – липень), у наступні місяці (серпень – вересень) – сповільнюється, а з жовтня припиняється або дуже сповільнюється. Цікаво, що для збільшення маси на один кілограм судак повинен зїсти у середньому 3,3 кг риби. Він споживає риб, розміри яких коливаються від 3-4 до 20-24 см, що становить від 6-8- до 30-36 % довжини його тіла [72].

У судака звичайного багато ворогів. Його личинок поїдають не тільки хижі, а й мирні риби. Молоддю живляться окунь, щука, сом та інші хижаки. Проте найбільше її знищують на ранніх стадіях розвитку безхребетні тварини, особливо циклопи.

5.2.2 Теріофауна області.

Ссавці – високоорганізовані хребетні тварини, яким властива теплокровність, внутрішньоутробний розвиток (для абсолютної більшості представників класу) і вигодовування дітей молоком (секретом молочної залози). У зв’язку з пристосуванням до різних умов ссавці характеризуються найрізноманітнішим габітусом та розмірами тіла. Уже лише за цими ознаками можна легко встановити, де, та в яких умовах живе та чи інша тварина. Не менш різноманітні ссавці і за характером свого живлення, одні з них травоїдні, інші м’ясоїдні (хижаки), є серед них і рибоїдні види тощо.

На сьогоднішній день в фауні Черкаської області 68 видів ссавців (таблиця 35).

35.Видовий перелік ссавців Черкаської області

№	Вид		Статус виду
	Українська назва	Латинська назва	
Ряд Комахоїдні (Insectivora)			
1	Їжак звичайний	*Erinaceus rumanicus*	++
2	Кріт	*Talpa europaea*	++
3	Бурозубка звичайна	*Sorex araneus*	++
4	Бурозубка мала	*S. minutus*	+
5	Кутора звичайна	*Neomys fadiens*	+
6	Кутора мала	*Neomys anomalus*	+
7	Білозубка мала	*Crocidura suaveolens*	+
8	Білозубка білобрюха	*C. leucodon*	+
Ряд Рукокрилі (Chiroptera)			
9	Нічниця війчаста	*Myotis nattereri*	+
10	Нічниця водяна	*M. daubentonii*	++
11	Вухань бурий	*Plecotus auritus*	+
12	Вухань сірий	*P. austriacus*	+
13	Широковух європейський	*Barbastella barbastellus*	+
14	Вечірниця руда	*Nyctalus noctula*	++
15	Вечірниця мала	*N. leisleri*	–
16	Вечірниця велетенська	*N. lasiopterus*	–
17	Нетопир лісовий	*Pipistrellus nathusii*	++
18	Нетопир малий	*P. kuhlii*	++
19	Нетопир середземноморський	*P. pipistrellus*	+

20	Кажан двоколірний	*Vespertilio. murinus*	+
21	Кажан пізній	*Eptesicus serotinus*	++
Ряд зайцеподібні (Lagomorpha)			
22	Заєць-русак	*Lepus europaeus*	++
23	Дикий кролик	*Oryctolagus cisuniculus*	–
Ряд Гризуни (Rodentia)			
24	Білка	*Sciurus vulgar*	++
25	Ховрах крапчастий	*Citellus suslicus*	–
26	Ховрах малий	*C. pygmaeus*	–
27	Сліпак	*Spalax sp.*	–
28	Пацюк сірий	*Rattus norvegicus*	++
29	Миша хатня	*Mus musculus*	++
30	Миша маленька	*Microtus minutus*	+
31	Миша лісова	*Apodemus sylvaticus*	++
32	Мишак жовтогорлий	*A. flavicollis*	++
33	Миша польова	*A. agrarius*	++
34	Миша курганчикова	*Mus spicilegus*	+
35	Хомяк звичайний	*Cricteus cricteus*	–
36	Хомяк сірий	*Cricetulus migratorius*	–
37	Ондатра	*Ondatra zibethica*	++
38	Бобер	*Castor fiber*	++
39	Полівка водяна	*Arvicola terrestris*	++
40	Полівка руда	*Clethrinomys glareolus*	++
41	Полівка сіра	*Microtus arvalis*	++
42	Полівка економка	*M. oeconomus*	+

43	Полівка підземна	*M. subterraneus*	–
44	Вовчок сірий	*Glis glis*	+
45	Вовчок лісовий	*Dyromys nitedula*	+
46	Вовчок садовий	*Eliomys quercinus*	+
47	Вовчок горішниковий	*Muskardinus avellanarius*	+
48	Мишівка степова	*Sicista subtilis*	+
49	Нутрія	*Myocastor coypus*	–
Ряд Хижі (Carnivora)			
50	Вовк	*Canis lupus*	+
51	Лисиця	*Vulpes vulpes*	++
52	Єнотовидний собака	*Nyctereutes procionoides*	++
53	Куниця камяна	*Martes foina*	++
54	Куниця лісова	*M. martes*	+
55	Ласка	*Mustella nivalis*	+
56	Горностай	*M. erminea*	–
57	Норка європейська	*M. lutreola*	+
58	Норка американська	*M. vison*	++
59	Тхір степовий	*M. eversmanni*	–
60	Тхір чорний	*M. putorius*	++
61	Барсук	*Meles meles*	+
62	Видра	*Lutra lutra*	+
Ряд Парнокопитні (Artiodactyla)			
63	Свиня дика	*Sus scrofa*	++
64	Козуля	*Capreolus capreolus*	++
65	Лось	*Alces alces*	+
66	Олень плямистий	*Cervus nippon*	++
67	Лань	*C. dama*	–
68	Олень благородний	*C. elaphus*	+

Примітки: *++ - чисельні; + - рідкісні; – - за останні 20 років дані відсутні.*

5.2.3. Мисливська теріофауна та її господарське значення.

Деякі види ссавців можуть значною мірою впливати на агроландшафти завдаючи як значної шкоди, так і приносячи певну користь. Так, наприклад зайці та деякі копитні, зокрема козуля в певний період року (зима – початок весни) можуть наносити значних збитків як посівним так і деревним культурам згризаючи кору та молоді пагони. Дика свиня під час годівлі нариває значні площі землі, добуваючи молоді паростки рослин, кореневище та дрібних тварин (безхребетні та деякі хребетні). Подібна риюча діяльність значною мірою впливає на відновлення лісових культур. З одного боку свині сприяють лісовідновленню, зариваючи деяку частину насіння в землю, з іншого – наносять значної шкоди агроценозам переорюючи значні площі сільськогосподарських угідь в пошуках поживи. Деякі види хижаків, наприклад лисиці, мають дуже важливе значення в сільському господарстві. Найголовніша її користь полягає в тому, що вона є одним з головних знищувачів гризунів особливо на полях, оскільки в її раціоні гризуни складають до 90 %. При значній чисельності мишовидних гризунів, лисиця душить більше ніж може з'їсти. Відомі випадки, коли лисиця за ніч знищила до 100 полівок. Негативною стороною є те, що лисиця приносить часто відому шкоду знищенням інших мисливських звірів, (зайців, дитинчат козуль), та свійських птахів, кім того лисиця є переносником збудника сказу. Таким чином, збільшення чисельності мисливських видів тварин може значною мірою впливати на агроландшафти (і не обов`язково негативно), і тому має велике значення проведення обліків з метою регулювання їх чисельності. Динаміку та видовий

склад мисливської фауни (ссавці та птахи) наведено в таблиці 36.

У загрозливому стані знаходяться промислові копитні тварини. Значною мірою це спричинено несанкціонованим відстрілом та зменшення площ стацій мешкання. Внаслідок цього, лось зустрічається лише на переходах, знизилася чисельність оленя, козулі, кабана, швидко скорочуються площі природних ареалів мисливських тварин, тому чисельність тварин, які не мають можливості пристосування до існування в агроценотичних ландшафтах знижується до мінімуму або наближується до вимирання. Щільність мисливських тварин внаслідок розширення агроценотичних ландшафтів розподілена у просторі нерівномірно, тому їх популяції змушені постійно переміщуватися. Копитні тварини особливо страждають від впливу агроценозів, бо не всі типи агроценозів забезпечують їх захистом та кормовою базою. Наприклад, для козулі, найпоширенішого виду копитних у ландшафтах Середнього Придніпров'я, відсутність кущової рослинності — головного кормозахисного елемента для існування виду призводить до вразливості тварин щодо негативного впливу кліматичних чинників, козулі змушені триматися окраїн лісів, де більше кущової рослинності залежить від класу бонітету. Тому, для збереження зазначених видів тварин та ефективної охорони природи необхідно збільшувати площі об'єктів природно-заповідного фонду до науково-обґрунтованих розмірів. Адже загальнодержавною програмою формування національної екологічної мережі передбачено збільшення площі земель ПЗФ до 10,4% на 2015 рік. Слід зауважити, що оптимальний відсоток охоронних територій складає 30-40 % [5, 16, 26].

36. Динаміка чисельності мисливської фауни

Назва виду	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р
1	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**	**8**	**9**
КЛАС ССАВЦІ (MAMMALIA)								
Білка звичайна (*Sciurus vulgaris*)	2198	2079	2273	2261	2209	2168	2735	2808
Ондатра (*Ondatra zibethica*)	9563	8925	8356	7569	6018	6458	6515	6638
Бобер звичайний (*Castor fiber*)	1066	1180	961	973	982	1119	973	1368
Лисиця звичайна (*Vulpes vulpes*)	2272	3246	2781	2837	3069	2668	2798	2594
Вовк (*Canis lupus*)	18	13	8	9	0	3	0	6
Єнотовидний собака (*Nyctereutes procyonoides*)	329	300	320	334	337	344	426	359
Норка американська (*Mustela vison*)	164	97	152	131	180	225	130	327

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Барсук (*Meles meles*)	1466	1281	1273	1353	1339	1506	1444	1541
Видра річкова (*Lutra lutra*)	389	411	417	391	374	355	383	400
Куниця (*Martes*)	1509	1419	1402	1400	1553	1606	1437	1590
Тхір (*Mustela*)	524	613	609	491	711	765	744	509
Свиня дика (*Sus scrofa*)	1394	1493	1362	1332	1516	1870	2133	2342
Лось (*Alces alces*)	85	63	45	42	47	44	54	53
Олень благородний (*Cervus elaphus*)	69	65	47	26	10	11	38	41
Олень плямистий (*Cervus nippon*)	351	394	302	333	361	375	410	473
Козуля (*Capreolus capreolus*)	6257	6588	5763	5676	5593	5909	6329	6840
Заєць-русак (*Lepus europaeus*)	46877	45784	47587	43652	45075	44448	45495	45907
КЛАС ПТАХИ (AVES)								
Фазан звичайний (*Phasanus colchicus*)	3012	2330	2260	2282	187	378	813	1495

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Куріпка сіра (*Perdix perdix*)	7778	6196	6993	5920	6599	7036	7589	7354
Перепілка (*Coturnix coturnix*)	16834	19004	22131	24658	25485	28436	32827	30547
Гуси (Anserinae)	2272	1815	2095	2501	2607	2803	3031	2268
Качки (Anatinae)	100302	76243	78028	85246	85288	88347	91865	90677
Лебеді (Cigninae)	3179	2176	2138	2159	1958	1523	2011	1600
Лиски (*Fulica atra*)	67911	67122	82341	87299	81515	87491	90948	85334
Кулики (Charadrii)	26597	27760	26294	28165	28475	28552	29339	28476
Голуби (Columbidae)	53547	53455	50432	49485	52657	53125	55952	56952

Найбільшого впливу на зміну чисельності мисливських видів має техногенний фактор. Матеріали, приведені в табл. 36, свідчать про скорочення чисельності багатьох видів хутрових звірів. Загальна їх кількість на Черкащині за останнє десятиріччя знизилася на 5745 особин, або 8,6%. Чисельність зайця-русака знизилася на 5196 особин, низькою залишається чисельність бобра, яка продовжує зменшуватися, із 12,47 голів на 1 тис. гектарів у 1996 році до 8,42 у 2005 р., що є наслідком вирубки лісових масивів, які часто ведуться без урахування ценотичних зв'язків. Водночас, такі види, як білка, видра лісова куниця та борсук, збільшили чисельність на 60%, 56,6%, 35,1% та 22,2%, відповідно. Збільшилась також популяція вільної норки на 114,7%, але вона все ще залишається малочисельною.

5.2.4 Мисливська орнітофауна

Розбудова в заплаві р. Дніпро призвела до суттєвих змін у населенні птахів Придніпров'я, його якісних та кількісних показників, просторової структури, гніздової біології окремих видів. До будівництва водосховищ у заплаві Середнього Дніпра, за літературними даними [20, 21, 25, 51] нараховувалось 295 видів птахів, з яких 173 гніздових (в тому числі 46 осілих), а решта 122 – пролітні, залітні та літуючі.

За даними П.П. Орлова, кількість птахів, здобутих мисливцями лише в Черкаському районі за сезон полювання 1938 року становила 106 188 птахів, в тому числі: качині – 70 647 гол., в т.ч. крижень – 15 627 гол.; пастушкові – 13 024 гол., в т.ч. лиска – 9367 гол.; кулики – 9076 гол., в т.ч.

бекас – 2755 гол.; голубині – 2709 гол.; курині – 2830 гол., [47]. Це складало 28,7 % мисливських птахів, зареєстрованих в Черкаській області у 2009 році.

Наявна динаміка чисельності видового складу птахів вказує, що на Черкащині найбільш поширеним видом є качки – 90 677 особин у 2009 році (табл. 36). Чисельність цього виду у порівнянні з 2006 роком збільшилась на 5389 особин. За останні десять років майже у двічі зменшилося поголів'я лебедів.

Водночас, загальна чисельність промислових видів птахів Черкащини, у порівнянні з 1996 роком, знизилася на 10 325 особин, або на 3,6 %. Це пов'язано з скороченням стацій мешкання цих видів під впливом інтенсивного впливу антропогенного фактору. Особливо загрозливих форм набуває скорочення чисельності фазанів на 50,6 %. Особливу увагу слід звернути на зниження й без того незначної кількості сірої куріпки, яка славиться не лише як цінний мисливський вид, а ще й тим, що поїдає комах, які живуть у верхніх шарах ґрунту та в траві, на злакових та овочевих культурах. Так, три-чотири виводки куріпок майже повністю знищують довгоносика і його личинок на одному гектарі цукрових буряків. Поїдає куріпка сіра і колорадського жука, якого мало які птахи споживають [4]. Таким чином, доцільно сприяти розмноженню і розселенню цього виду, який знищуючи шкідливих комах та поїдаючи насіння бур'янів, може стати важливим біологічним засобом підтримки стабільного розвитку сучасних агроценозів.

5.2.5 Рукокрилі та їх роль в агроценозах

Фауна рукокрилих Черкаського регіону на сьогодні налічує 13 видів (два види відомі з літературних джерел). Тільки в проектованому національному природному парку «Холодний Яр» виявили 10 видів.

Вечірниця руда *(Nyctalus noctula)* – досить чисельний вид.

Зустрічається як в лісових екосистемах так і на території населених пунктів. Як схованки використовує як дупла дерев (дуб, сосна, верба), а також людські будівлі (цегляні будинки). Нажаль досить великих колоній не знайдено. Вид здатний до сезонних міграцій.

Вечірниця мала *(N. leisleri)* – останнім часом на території регіону не зареєстрована, але наявні публікації про знахідку даного виду [7]. Вид досить рідкісний

Вечірниця велика *(N. lasiopterus)* – вид не зареєстрований на території регіону.

Є давні публікації, які містять інформацію про наявність даного виду [1].

Нетопир середземноморський (*Pipistrellus kuhlii*) – досить поширений вид, в зоогеографічному плані новий для фауни регіону.

На території України останнім часом спостерігається інвазія. Типовими стаціями є біотопи населених пунктів. Вид являється справжнім синантропом. Не демонструє сезонних змін ареалу, осілий. Як схованки використовує людські будівлі. Масових колоній не знайдено.

Нетопир натузіса *(Pipistrellus nathusii)* – досить поширений вид, заселяє лісові екосистеми.

Як схованки використовує дупла дерев (дуб, граб, клен). Масових колоній не знайдено.

Нетопир малий *(P. pipistrellus)* – займає проміжне положення між нетопирем середземноморським і лісовим в умовах Черкаського регіону. Як схованки використовує дупла дерев, рідше людські будівлі.

Типовими біотопами є сади, ліси та берегові зони водойм. Масових колоній не знайдено.

Вухань бурий *(Plecotus auritus)* – великих скупчень не утворює. Не є чисельним. На території Черкаського регіону зустрічається в лісах, садах, парках населених пунктів.

Як схованки використовує дупла дерев та людські будівлі.

Вухань сірий *(P. austriacus)* – на території регіону масових скупчень не утворює. Знайдений тільки в населених пунктах. В зоогеографічному відношенні для Черкаського регіону вид є новим.

Широковух європейський *(Barbastella barbastellus)* – рідкісний вид. Мешканець переважно лісових екосистем. На території Черкаського регіону зустрічається не часто.

Як схованки використовує дупла дерев, та схованки антропогенного походження. Характерні сезонні міграції.

Нічниця війчаста *(Myotis nattereri)* – рідкісний вид. На території регіону зустрічається спорадично. Мешканець лісових екосистем.

Масових скупчень не зафіксовано.

Нічниця водяна *(M. daubentoni)* – досить поширений вид.

Типовим біотопом є водні і біляводні екосистеми. Масових скупчень не знайдено.

Кажан пізній *(Eptesicus serotinus)* – досить поширений вид. Як схованки використовує виключно людські будівлі в населених пунктах. Для даного виду характерне явище добових міграцій.

Як стації для полювання використовує парки та лісові галявини. Масових скупчень на території Черкаського регіону не знайдено.

Кажан двоколірний *(Vespertilio. murinus)* – на території регіону зустрічається спорадично. Великих скупчень не утворює.

Типовими місцями поширення є лісові біотопи та біотопи населених пунктів. Селиться як в дуплах дерев, так ів людських будівлях. Має схильність до синантропії.

Кажани є важливим компонентом наземних екосистем і водночас є вразливою групою ссавців [13]. Живлячись комахами, серед яких дуже багато шкідників сільськогосподарських культур, садів, лісів, кажани приносять дуже велику користь. Значення рідкісних видів, досить мізерне, але в сумі всі види кажанів знищуть дуже велику кількість різноманітних комах – починаючи з комарів і закінчуючи хрущами. Діяльність кажанів особливо важлива саме тому що, нічні види комахоїдних птахів у нас зовсім відсутні, не беручи до уваги дрімлюгу. Звідси, тих комах-шкідників, які активні вночі, знищують тільки кажани [11]. Таким чином актуальність вибраної для долслідження теми важлива в двох аспектах: природоохоронному та у можливості залучення кажанів до засобів біологічної боротьби із шкідливими видами комах, в першу чергу для сільського господарства [9].

Розбудова в заплаві р. Дніпро призвела до істотних змін у населенні птахів Придніпров'я, його якісних та кількісних показників, просторової структури, гніздової біології окремих видів. До будівництва водосховищ у заплаві Середнього Дніпра, за літературними даними [3, 7, 15, 19] нараховувалось 295 видів птахів, з яких 173 гніздових (в тому числі 46 осілих), а решта 122 — пролітні, залітні та літуючі.

5.3 Міжнародне співробітництво в галузі збереження біорізноманіття

Життя організмів любої популяції в екосистемі господарського освоєння регіону проходить під дією різноманітних екологічних факторів: біотичних, абіотичних та антропогенних.

Серед антропогенних факторів значну позитивну роль відіграють природоохоронні. Охорона

біорізноманіття – сукупність міжнародних, державних і регіональних господарсько-адміністративних і громадських заходів, спрямованих на збереження популяційно-видового складу і підтримання чисельності тварин і рослин на рівні який забезпечує їх існування.

Зусиллями окремих держав неможливо раціонально використовувати і зберігати природні ресурси морів, океанів, рік, лісів та ін. екосистем, мігруючих риб, птахів, ссавців та рослинних ресурсів. Збереження генофонду як планети так і окремого регіону потребує колективних зусиль усіх країн, координації державної і громадської діяльності в розв'язанні загальноосвітніх екологічних проблем. Склалися основні форми такого співробітництва: діяльність міжнародних природоохоронних організацій, двосторонні і багатосторонні і багатосторонні міжнародні міждержавні угоди. Основним інтернаціональним органом, що розв'язує питання охорони природи і природних ресурсів (МСОП), створена в 1948 році. Комісією з рідкісних і зникаючих видів при МСОП було видано міжнародну Червону книгу (1963 р). Червона книга періодично поповнюється новими даними, вона охоплює біорізноманіття у глобальному масштабі і містить рекомендації щодо охорони, на тих територіях де склалася загрозлива для рослин і тварин ситуація. Міжнародна організація Всесвітній фонд охорони природи (ВФОП) розробляє і здійснює заходи щодо збереження рідкісних і зникаючих видів. Створено міжнародну раду захисту птахів, міжнародне бюро з вивчення водоплавних птахів, Міжнародну раду з полювання й охорони дичини. У роботі ЮНЕП (програма з ООН з навколишнього середовища) бере участь і Україна. Це міжнародна організація покликана сприяти розв'язанню ключових проблем

сучасності і насамперед збереження миру й самого життя на Землі.

За участю України укладено ряд міжнародних угод: конвенція про водно-болотні угіддя, що має значення головним чином, для охорони середовища існування водоплавних і навколо водних птахів (1971); про охорону дикої дикої флори і фауни та природних середовищ їх існування в Європи (1979); про збереження мігруючих видів диких тварин (1979); про захист Чорного моря від забруднення (1992); про охорону біологічного різноманіття (1994); Всеєвропейську стратегію збереження біологічного та ландшафтного різноманіття (1995).

Відповідно до Закону України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015» передбачається співробітництво України з такими державами, як Польща, Румунія, Словаччина, Росія, Білорусь, Молдова в галузі створення спільних транскордонних природоохоронних об’єктів – біосферних і природних заповідників, національних парків – з метою формування національної та все європейської екологічних мереж.

5.4 Вплив на стан біорізноманіття основних негативних факторів

Вплив індустріального комплексу. Забруднення атмосфери промисловими викидами Черкаської промагломерації починаючи з 1960 року спричинило хронічний тип забруднення лісових насаджень в радіусі до 30 км від промислової зони міста. Соснові насадження , які старші 50-60 років, мають зовнішні ознаки

ослаблення, деякі - середній ступінь пошкодження. Структура дерево станів спрощується, ліс деградує, зникають своєрідні лишайники, збіднюється флора та фауна. Останнім часом викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря за обсягами зменшилися, але, враховуючи хронічний тип забруднення, наслідки відчутні.

Проблема накопичення, збирання, переробки, утилізації, видалення, знешкодження та захоронення відходів є однією з гострих проблем функціонування будь-якого населеного пункту. Відходи виробництва та споживання, при їх накопиченні, є джерелом суттєвої екологічної небезпеки та соціальної напруги. Кількість утворюваних твердих побутових відходів постійно збільшується, а склад їх змінюється, що пов’язане із застосуванням нових пакувальних матеріалів, як вітчизняного, так і іноземного виробництва.

Важлива проблема в області пов’язана із накопиченням відходів у місцях їх утворення.

Через відсутність технологій по переробці відходів та незадовільне фінансування заходів у сфері поводження з відходами, спрямованими в першу чергу на їх знешкодження та утилізацію, значна кількість таких відходів накопичується в місцях їх утворення.

На сміттєзвалища та полігони ТПВ вивозяться відходи від житлових будинків громадських будівель та установ, підприємств торгівлі, громадського харчування.

Розміщення міського сміттєзвалища в самому центрі Черкаського бору призвело до забруднення лісового масиву та всихання лісових насаджень на значній площі.

Джерелами забруднення водних об’єктів являються очисні споруди та каналізаційні мережі виробничих управлінь житлово-комунального господарства. Із діючих в області 38 комплексів очисних споруд більше половини потребують реконструкції. У п’яти районах області очисні споруди взагалі відсутні. Це

Городищенський, Драбівський, Жашківський, Корсунь-Шевченківський та Шполянський райони.

Будівництво дороги для перевезення сміття проведено без врахування вимог щодо забезпечення та охорони шляхів міграції тварин. Через порушення правил та технології експлуатації сміттєзвалища, зросла чисельність хижих шкідливих видів тварин (лисиць, бродячих собак та котів, ворон та інших), які наносять шкоду всім іншим видам тварин.

Вплив енергетики та транспорту. Однією з важливих екологічних проблем в області є забруднення атмосферного повітря шкідливими викидами автотранспортних засобів, у тому числі оксидами вуглецю і азоту, вуглеводнями, сполуками свинцю. Вздовж головних транспортних магістралей зосереджуються викиди шкідливих речовин.

Будівництво автомагістралі державного значення Київ – Одеса створило ряд перешкод на шляхах міграції тварин, створюючи ефект бар’єру, призводить до фрагментації екосистеми.

Вплив сільськогосподарського виробництва. Висока розораність, деградація системи захисних насаджень, забрудненість агроландшафтів стічними водами, залишками пестицидів, які зберігаються на складах бувших КСП та являються потенційними забруднювачами довкілля.

За останні роки різко скоротилися об'єми внесення мінеральних добрив та засобів захисту рослин. Але хімізація сільського господарства, яка проводилась в попередні роки, супроводжувалась негативними наслідками для навколишнього середовища: мали місце забруднення ґрунтів токсикантами, накопичення препаратів, непридатних для використання, забруднення ґрунтових вод та водойм тощо.

В період інтенсивної хімізації землеробства застосування мінеральних добрив зумовило

зростання кислотності ґрунтів. За матеріалами багаторічних досліджень Черкаського центру "Облдержродючість" площі кислих ґрунтів зросли від 87,7тис.га в 1970р. до нинішніх 321,6 тис.га або у 3,7 рази. За 20-річний останній період у деяких районах області площі ґрунтів з кислою реакцією ґрунтового розчину (pH 5,5 і нижче) збільшилась на 35-40%, що призвело до зменшення вмісту обмінного кальцію в орному шарі ґрунту, погіршення водно-фізичних і фізико-хімічних властивостей ґрунтів області. Основні масиви кислих ґрунтів зосереджені у дев'яти районах Черкаської області: Звенигородському – 30,0 тис.га, Канівському – 12,6 тис.га, Корсунь-Шевченківському – 17,7 тис.га, Маньківському – 24,5 тис.га, Христинівському – 22,5 тис.га, Черкаському – 18,6 тис.га, Чигиринському – 16,5 тис.га.

Система ведення лісового господарства. У зв'язку з інтенсифікацією лісового господарства, зріс антропогенний вплив на ліси. Сучасні технології ведення лісового господарства включають механізовані як суцільні (рубки головного користування, санітарні, лісовідновні) так і вибіркові (рубки догляду) рубки. Щорічно в області суцільні зруби становлять більше 1000 га, що призводить до тимчасової фрагментації лісів. Застосування потужної техніки при трелюванні та вивезенні деревини – до знищення рослинного покриву та послідуючої зміни видів. При проведенні рубок догляду за лісом, які проводяться щорічно майже на 17 тис.га, зріджуються деревостани, міняється освітлення ґрунтового покриву, відбувається зміна видового складу, знищуються ремези, відбувається турбування фауни.

Випалювання сухої природної рослинності та лісові пожежі. Протягом останніх 5 років значно зросла кількість випадків випалювання сухої водно-болотної рослинності та сіножатей, а також обсяги

лісових пожеж. Пожежі наносять значну шкоду природним екосистемам, скорочують чисельність багатьох комах, птахів, тварин, призводять до зміни рослинного покриву

Згідно статистичних даних, майже 100% лісових пожеж виникають з вини людини, через її недбалість, і зовсім мізерна частина як наслідок природних факторів (див. табл. 37).

37. Динаміка лісових пожеж в регіоні за період 1999-2006 рр.

Рік	Кількість випадків	Площа пожеж (га)		
		загальна	в т.ч. верхових	на один випадок
1999	373	187	40,1	0,50
2000	141	22	-	0,16
2001	223	92,31	9,2	0,41
2002	340	129	2,99	0,38
2003	250	185	41,15	0,74
2004	132	24	0,3	0,18
2005	231	48	3,89	0,21
2006	185	33	7,4	0,18

Вплив мисливського господарства. Ведення мисливського господарства в останнє десятиріччя значно ускладнилось у зв’язку з частими змінами користувачів, дробленням великих господарств, незначним вкладенням матеріальних ресурсів у ведення мисливського господарства. Вивчення та порівняння динаміки чисельності основних видів мисливських тварин свідчить про скорочення їх чисельності. Нехтування закономірності розвитку природних систем наносить шкоду також рослинним ресурсам. Так, штучне збільшення чисельності кабана на території МГ

„Трахтемирівське", призвело до майже знищення популяції пальчаторінників, бульби яких викопували кабани (Парнікоза та ін. 2005).В невільних та напіввільних умовах утримуються дикі тварини як для випуску „під постріл", так і з метою збільшення чисельності в природі. Жодне з мисливських господарств області не має науково - обґрунтованих розрахунків оптимальної чисельності такого утримання. Чисельність деяких видів тварин близька до критичної при якій існує вірогідність спорідненого схрещення та зменшення генетичної різновидності.

Інші фактори впливу. Серед інших факторів негативного впливу на біорізноманіття слід відмітити такі як надмірне використання дикорослих рослин як лікарської та харчової сировини, випасання худоби, зривання квітів на букети, браконьєрство та хижацтво по відношенню до тварин, меліорація, інші.

Однією з найбільш важливих складових частин біоресурсів області є запаси риби та інших об'єктів водного промислу.

Згідно з даними Червоної книги України на території області в басейні Дніпра представлені наступні види червонокнижних видів круглоротих та риб: минога українська *(Eudontomyzon mariae*, Bern, 1931*)*, стерлядь *(Acipencer rutenus,* Linnaeus, 1758*)* та марена дніпровська *(Barbus barbus borysthenicus,* Dybowsri, 1862*)*.

Практично всі внутрішні прісноводні водойми - річки, озера, водосховища, технічні водойми активно освоюються добувним промислом. На протязі останніх років на більшості водойм спостерігається чітка тенденція до зниження загального вилову риби, добування інших об'єктів водного промислу або погіршення видового і якісного складу уловів риби.

5.5. Тенденції зміни біорізноманіття та визначення шляхів пом'якшення загрози негативного впливу

В умовах постійного погіршення стану навколишнього природного середовища і поглиблення екологічної кризи значення природоохоронних територій підвищується. Антропогенні зміни довкілля сягли такого ступеню, що їх вже слід розглядати не тільки як стабілізуючий ланцюг у процесі поліпшення екологічних умов. Вже мало хто сумнівається щодо можливості екологічної катастрофи.

Особливостями сучасного стану розвитку біосфери є нестримний антропогенний вплив на всі, без виключення, рівні існування біологічної організації – від субклітинного, клітинного до екосистемного та ландшафтного. Інтенсивний розвиток енергетики, ресурсозатратних промислових технологій, зарегулювання стоку річок, урбанізація, екстенсивне ведення сільського та лісового господарства, мисливства та промислове рибальство, розширення рекреаційних зон, військова діяльність та інше значно інтенсифікували загрозу біорізноманіттю.

Джерелами загрози біологічному різноманіттю можуть бути, як природні, так і антропогенні фактори, причому останні явно переважають. Найбільш розповсюдженими причинами зниження чисельності та видового різноманіття є:

- руйнування місць розповсюдження тварин та рослин внаслідок господарської діяльності;
- забруднення навколишнього природного середовища;
- нераціональний промисел та браконьєрство;
- суцільні рубки лісів;
- лісові пожежі;
- недостатньо розвинута мережа територій, які

знаходяться під охороною;

- відсутність комплексного управління та єдиної системи охорони біорізноманіття.

Зниження чисельності звірів обумовлено складною економічною ситуацією в країні, що призвело до посилення браконьєрства, погіршення матеріального забезпечення користувачів мисливських угідь, контролюючих служб. Природні умови існування диких тварин значно погіршуються за рахунок зростаючого антропогенного впливу, зокрема, через дачне та підсобне будівництво на місцях та поблизу з місцями мешкання цих тварин.

Географічне положення, кліматичні умови Черкащини зумовили формування на території області різноманітної рослинності та утворюють умови для проживання численних видів тварин.

Через фрагментарність наукових досліджень на сьогоднішній день відсутні уточнені дані стосовно різноманіття рослинного та тваринного світу області.

На території області виявлено 377 видів хребетних тварин, в тому числі занесених до Червоної книги України – 8 ссавців, 14 видів птахів, 2 види плазунів.

5.6 Шляхи пом’якшення загроз негативного впливу на біорізноманіття

Інструментом збереження біорізноманіття має служити екомережа України. Однією із складових її являється регіональна екомережа. Першочерговими заходами забезпечення охорони, збереження та відтворення біорізноманіття при впровадженні екомережі являються:

- Покращення стану збереження природного і напівприродного середовища існування

біорізноманіття шляхом оголошення територій та об’єктів ПЗФ;

- Винесення меж структурних елементів регіональної екомережі в натуру, нанесення на картографічні матеріали, обов’язкове враховування при розробці генеральних схем розвитку населених пунктів, іншої містобудівної документації та будь-яких регіональних програм з питань охорони земель, лісів, річок і ін.;
- Проведення інвентаризації біоти та надання созологічної оцінки видів, що потребують охорони. Особливу увагу щодо досліджень необхідно приділити ендемічним видам та визначенню переліку окремих видів дикоростучих рослин, які не повинні завдавати шкоди іншим живим істотам в межах області;
- Встановлення моніторингу за рідкісними типами природних середовищ та видами флори і фауни. Організація системи екологічного моніторингу, завданням якого є збирання, опрацювання, накопичення та передача інформації про стан екосистеми та динаміку зовнішніх чинників, які впливають на неї з наступним прогнозуванням можливих сценаріїв розвитку у часі і просторі, обґрунтуванням управлінських рішень щодо збереження і відновлення природних ресурсів. Налагодження екологічного моніторингу ландшафтів – узгодження галузевих програм моніторингу, що ведуть спостереження за окремими компонентами ландшафту;
- Визначення локальних, національних і глобальних пріоритетів охорони біорізноманіття;
- Залучення об’єднань громадян до питань охорони та збереження біорізноманіття. Розробки локальної (елементарної) моделі екомережі для кожного ландшафту, де можливе тривале або навіть тимчасове збереження виду. Розташування елементарних ланок екомережі має визначатись перш

за все наявністю рідкісних та зникаючих видів, що мають державний, європейський чи світовий статус охорони. До екомережі місцевого рівня необхідно включати ліски та лісосмуги, ставки, озера, болота, закрайки поля, як шляхи міграції, розробити рекомендації щодо оптимальної структури закрайок поля в агроландшафтах різних природних зон. Необхідно планувати відновлення агробіорізноманіття деградованих територій. Доцільно передбачити створення “степових" та “лучних” ланок екомережі та збереження існуючих та створення нових реміз серед полів (ділянки луків та степів, балки, невеликі водойми, болітця, зарості кущів та дерев, кар’єри, звалища, інші неугіддя);

- Збереження існуючих та створення нових екокоридорів вздовж шосейних і ґрунтових доріг, водостоків, в т.ч. меліоративних каналів, а також буферних (неораних) смуг навколо водойм, лісів також між полями. Заборонити прокладання ґрунтових доріг безпосередньо вздовж лісів, водойм, інших природних і напівприродних угрупувань (з метою зниження фактора турбування). При будівництві шосейних доріг з насипом передбачити переходи для тварин (під дорогою).

З метою зменшення антропогенного навантаження на екосистеми при веденні сільського господарства та поліпшення структури угідь необхідно провести наступні заходи:

- Впровадження ґрунтозахисних систем землеробства з контурно-меліоративною організацією території;
- Рекультивацію порушених земель із застосуванням ландшафтно-екологічних принципів;
- Консервацію деградованих сільськогосподарських угідь;
- Створення захисних лісових насаджень;
- Окремі поля оголосити мисливськими заказниками;

- Накласти мораторій на розорювання будь-яких ділянок, що не розорювались протягом останніх 10-15 років;
- Встановити відшкодування за незібрані ділянки сільгоспкультур для збереження гнізд та виводків мисливських видів та покарання за їх знищення;
- Застосування грунтозберігаючих технологій (безвідвальний обробіток), зменшення хімічного тиску на поля (використання агротехнічних методів боротьби з шкідниками та бур'янами, біометодів та органічних добрив, заборона небезпечних хімічних засобів);
- Застосування правильної сівозміни із значною участю кормових багаторічних трав, із вирощуванням великої кількості різноманітних культур, особливо кормових для диких тварин: вівса, гороху, картоплі, пшениці. При збиранні врожаю рух агрегатів направляти від центра поля до його периферії;
- Зменшення розмірів полів та розміщення їх контурів за грунтово-рельєфними межами.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Порушення в результаті природокористування цілісності та стану природних екосистем Центрального Придніпров'я в межах Черкаської області набуло загрозливого рівня, особливо в зоні екологічно неузгодженого землеробства, лісівництва, рибництва тощо [21].

Фактичне співвідношення площі ріллі, природних кормових, лісових, водних угідь області в цілому не є оптимальними. Показник розораності області досягає 60,8%. Розораність сільськогосподарських угідь становить близько 88%. Надзвичайно висока питома вага орних земель призводить до дисбалансу між основними типами угідь. Наближеним до оптимального є склад угідь Черкаського та Канівського районів. Вимагають незначного коректування угіддя Смілянського, Чигиринського, Корсунь-Шевченківського та Звенигородського районів. Кардинальних змін вимагає структура земельних угідь Жашківського, Драбівського, Христинівського, Чорнобаївського районів.

Сучасний стан та площі угідь введених до ключових структурних елементів: - 97% ключових територій мають оптимальне співвідношення угідь – це території зайняті природними та напівприродними мало порушеними екосистемами. На існуючих ключових територіях малопродуктивні та деградовані землі, що підлягають заліснення або ренатуралізації мають незначний відсоток. В наслідок проведених досліджень виявлено особливо цінні території, що підлягають охороні шляхом заповідання.

Визначено основні типи екосистем ключових структурних елементів національного рівня регіональної екомережі та їх співвідношення за рекомендованою схемою класифікації екосистем України (за Дідух, Шеляг-Сосонко, 2001) [2].:

- Екосистеми замкнутих проточних водойм континентів – 8,9% від ключових територій;
- Надмірно зволожені екосистеми 17,1%;
- Трав'янисті та чагарниково-трав'янисті екосистеми мезофітного типу, що формуються в умовах достатнього зволоження 1%;
- Екосистеми з домінуванням фанерофітів (ліси, рідколісся, чагарники) – 69,8%;
- Екосистеми антропогенного походження – 3,3%.

Сучасний стан та площі угідь введених до сполучних структурних елементів: лише ~ 35% сполучних територій мають оптимальне співвідношення площ угідь – це території зайняті природними та напівприродними мало порушеними екосистемами (лісові насадження штучного та природного походження, лучні екосистеми, що більш-менш зберегли свій первинний флористичний склад). На існуючих сполучних територіях деградовані землі складають невеликий відсоток ~ 1% (до 700-800 га). В межах сполучних територій встановлено, що наближеним до оптимального є склад угідь Золотоніського, Черкаського, Чорнобаївського районів. Значного корегування, за рахунок проведення ренатурації сільськогосподарських угідь та заліснення структура земельного фонду Городищенського, Христинівського, Полянського, Монастирищенського, Звенигородського районів. Незначного корегування вимагає земельний фонд Чигиринського, Маньківського та Монастирищенського районів. В ході роботи встановлено, що всі типи екосистем сполучних структурних елементів відносяться до екосистем замкнутих проточних водойм континентів [2].

Вивчаючи сучасний стан та площі угідь введених до складу відновлювальних структурних елементів встановлено, що наближеним до оптимального є склад Черкаського та частково Золотоніського районів. Значного корегування і випуску під ренатуралізацію

вимагають угіддя всіх інших адміністративних районів Черкаської області. В ході досліджень встановлено, що основними типами екосистем є екосистеми замкнутих та проточних водойм та надмірно зволожені екосистеми.

Для Христинівського, Смілянського, Звенигородського, Городищенського, Шполянського районів необхідно першочергово створити екомережі локального рівня (стосовно сполучних територій в цих районах), розробити генеральні схеми планування території із врахуванням регіональної екомережі. В основу планування повинні бути покладені ландшафтні принципи формування територіальної структури. Найбільш імовірним і можливим способом відтворення і збереження біорізноманіття в цих районах є оптимізація екосистем агроландшафтів за рахунок поліпшення стану площ сінокосів та пасовищ, створення полезахисних лісонасаджень, збереження водно-болотних угідь та незначних площ природних угідь серед розораних земель, а також організація агроландшафтних заповідників.

В найкоротші терміни розробити заходи (Програму) щодо заліснення відновлювальних територій (Призолотоніської та Притясминської).

Поліпшення і раціональне використання лучних екосистем, що входять до складу сполучних структурних елементів екомережі (оскільки більше ніж 90% лучних екосистем на сполучних територіях втратили своє природне походження). Для цього слід впроваджувати: насадження деревних порід і чагарників, з метою закріплення легких піщаних ґрунтів і більш раціонального використання малородючих ґрунтів; врегулювання зволоження лук на сухих і мокрих місце виростаннях; відведення доріг в певному напрямку і заборона їзди на луках в різних напрямках.

Не слід знищувати деревну і чагарникову рослинність на крутих схилах грив, гряд на берегових

схилах річок, стариків, проточних долин незалежно від їх місцезнаходження.

Значна частина прируслової заплави лісостепового Дніпра повинна бути заліснена; у прибережній смузі шириною не менше як 50 – 100м, потрібно створити густі деревні і чагарникові насадження. А на решті площі заплави і на високих горбах, гривах та грядах центральної заплави, що мають слабо дернові і дернові ґрунти піщаного і супіщаного характеру, слід створити розріджені деревні насадження, які сприятимуть осіданню мулистих частинок алювію і поліпшенню ґрунтів. На слабо задернованих пісках доцільніше насаджувати шелюгу. Оскільки вона є найкращим закріплювачем пісків.

Прибережні штучні насадження мають складатися: на місцях від меженного рівня до брівки заплави – з білоталу, на понижених місцях заплави – з верби білої, на підвищених – з осокора та тополі білої.

Створення лугопарків в заплавах має велике значення. В затінку дерев лугопарку трава росте краще, ніж на відкритих ділянках. Дерева утворюючи тимчасовий затінок, сприяють меншому випаровуванню вологи. Дерева і чагарники сприяють також нагромадженню снігу, який є додатковим джерелом весняної вологи.

Раціональне використання заплавних лук зводиться, головним чином, до умілого вибору строків сінокосіння та правильного догляду за луками в різні періоди їх розвитку. Вибираючи час для сінокосіння, треба мати на увазі не лише якість і кількість сіна, але й те, щоб встановлені строки не впливали на зменшення в наступні роки продуктивності лук.

На сінокосні луки дуже негативно впливає випасання худоби, особливо у весняний період. За літературними даними зменшення продуктивності лук під впливом випасання худоби досягає 50%, а іноді й

більше. Весняний випас худоби, дуже поширений на заплавних луках, слід категорично заборонити. Випас можна дозволяти лише на добре просушених, після весняної повені щільних ґрунтах на дуже короткий час, уважно спостерігаючи за станом рослинності. Повинно існувати розмежування між сінокісними луками і луками під випасання (пасовища). На пасовищах слід встановити раціональне випасання – загінний випас (загінна система випасання).

Існуючі пасовища, які переважно знаходяться навколо населених пунктів, настільки збитні, що майже зовсім втратили свою продуктивність. В зв'язку з цим вони повинні бути включені до плану докорінного поліпшення.

Необхідно внести Ірдинський гідроекологічний коридор до складу сполучних територій і оголосити сполучною територією місцевого рівня. Річка Ірдинь завдовжки 20 км, 108 км^2, є правою притокою Вільшанки, протікає заболоченим лісом, живиться значною мірою болотними водами.

1. Необхідно оголосити заповідними території: „Пехівська дача", „Дубове" та „Тамарине", лісовий масив розташований в трикутнику сіл Журженці, Моринці, Пединівка (Моринське лісництво), агроландшафтні заповідники на території Золотоніського та Драбівського, Чигиринського та Чорнобаївського районів, сполучні території місцевого рівня – гідрологічні екокоридори „Росавський", „Чумгацький", „Кропивнянський", „Ірклійський" та прискорити організацію НПП „Холодний яр" та „Черкаський бір". Це дасть можливість підняти рівень заповідності до 10% та оптимізувати агроландшафти [42, 43].

2. Проектами організації територій НПП необхідно передбачити заходи по веденню лісового господарства на екологічній основі.

3. Існуючі об’єкти природно-заповідного фонду, які входять до структурних елементів екомережі повинні бути визначені в натурі, захищені від антропогенних дій, навіть випадкового характеру. Необхідно уточнити користувачів та власників угідь, що входять до структурних елементів екомережі

4. Посилити контроль за дотриманням вимог природоохоронного законодавства в межах охоронюваних територій.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Абелєнцев В. І.* Ряд рукокрилі, або кажани – Chiroptera. Фауна України (Ссавці) / В. І. Абелєнцев, Б. М. Попов – Київ: Вид-во АН УРСР, 1956. – Том 1, випуск 1. – С. 229 – 446.

2. Алексієнко В. Р. Іхтіологія. / Алексієнко В. Р. – К.: Укр..фітосоціоцентр, 2007. – 116 с. – (Підручник).

3. Афанасьєв Д. Я. Заплавні луки середнього Дніпра та заходи їх поліпшення / Афанасьєв Д. Я. - К.:1950. – 64 С.

4. Афанасьєв Д. Я. Прибережно-водна рослинність лісостепового та степового Дніпра і водойм його заплав / Д. Я. Афанасьєв // Укр. ботан. журн. - Т. 23. - №4. – 1966. – С. 44 – 49.

5. Балашов І. О. Наземні молюски Середнього Придніпров`я / Балашов І. О., Лукашов Д. В., Свердлова Н. В. – Київ:2007. – 132 с. – (Методичний посібник і визначник).

6. Бащенко М. І. Оптимальне співвідношення природних та господарських угідь угідь ключових структурних елементів екомережі / М. І. Бащенко, О. Ф. Гончар // Агроекологічний журнал (Спецвипуск, червень). – 2009. – с. 40 – 43.

7. *Бащенко М. І.* Екосистемний аналіз природно-заповідного фонду територій Черкащини та вплив антропогенних факторів на динаміку чисельності мисливських видів тварин. / М. І. Бащенко, О. Ф. Гончар // Агроекологічний журнал. – 2007. - №2. – с 39 – 45.

8. Билецкая М. Г., Лихотоп Р. И., Сологор Е. А. Применение искусственных убежищ для привлечения рукокрылых // Материалы по экологии и фаунистике некоторых представителей рукокрылых. — К.: Институт зоологии АН УССР, 1990. — С. 5–9. — (Препринт / Ин-т зоол. АН УССР, Украинское отделение ВТО, № 90.4).

9. Білик Г. І. Європейська-Сибірська лісостепова область / Г. І. Білик // Геоботанічне районування УРСР – К.: Наук. Думка, 1977. – С. 140 – 194.

10. Білушенко А. А. Роль рукокрилих (Chiroptera) в агробіотопах Середнього Придніпров`я. /А. А Білушенко.// Вісник Черкаського інституту агропромислового виробництва. – 2008. – вип. 8. – С. 71 – 78.

11. Географічна енциклопедія України – К.: Наук. Думка. – 1978. – 270 с.

12. Гептнер В. Г. Вредные и полезные звери районов полезащитных насаждений / Гептнер В. Г., Морозова-Турова Л-Г., Цалкин В. И. – М.: МГУ, 1950. – 451 с.

13. *Гетьман В. І.* Бажане і реальне про національну екомережу в Україні. (Матер. конфер., присвяч. 80-річчю Канівського природного заповідника, м. Канів, 9-11 вересня 2003 р.). — Канів, 2003. - С. 10-12.

14. Гідробіологія і гідрохімія річок правобережного Придніпровя. – К.: Наук. думка. – 1978. – 270 с.

15. *Годлевська О. В.* Сучасний стан рукокрилих фауни України в умовах антропогенної трансформації середовища: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. біол. наук: спец. 03.00.08 „Зоологія” / О.В.Годлевська – Київ, 2006. – 23 с.

16. *Гончар О. Ф.* Збереження та відтворення агробіорізноманіття в умовах сучасного сільськогосподарського виробництва / Гончар О. Ф., Коноваленко Т. Ф., Гавриш О. М. [Історія освіти, науки і техніки в Україні. До 100 – річчяз дня заснування інституту рослинництва ім. В.Я.Юрєва УААН], (Матеріали четвертої конференції молодих учених та спеціалістів. 2 січня 2008). – Київ, 2008 – с. 95 – 97.

17. Григора И.М. Геоботаническая характеристика пойменных лугов низов’я р. Рось и пути повышения их продуктивности / Григора И.М., Елин Е.А // Приемы

повышения с/х культур. – К.: Урожай, 1967. – С. 272 – 278.

18. Державна програма "Ліси України" на період 2002-2015рр. по Черкаській області. – Черкаси – 2001.

19. Доброчаева Д.Н. Определитель высших растений Украины / Доброчаева Д.Н., Котов М.И., Прокудин Ю.Н. – Киев: Фитосоциоцентр. – 2000. – 613 с.

20. Евтушевский Н. Н. Фауна Черкащини / Н. Н. Евтушевский (методические рекомендации по охране, изучению, хозяйственному использованию) – Черкассы, 1987 – 84с.

21. Екологічна мережа Центрального Придніпров'я: [Монографія] / М. І. Бащенко, О. Ф. Гончар, В. В. Лавров, С. І. Дерій. – К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2009 – 386 С.

22. Еленевский Р. А. Пойма р.Сулы от г.Лубен до с.Жовтин (Лубен. и Кременч.окр.) Р. А. Еленевский // Тр.совещ.геоботаников и луговедов, созванное Гос. луг. инст. 15-20 января 1928 г. в Ленинграде. - Л., 1928. - №2. - С.75-89.

23. *Жученко В. Г*. Природно-заповідпий фонд України: стан і перспективи розвитку. Роль охоро-нюваних природних територій у збереженні біорізноманіття (Матеріали конфер., присвяч. 75-річчю Канівського природного заповідника, м. Канів, 8-10 вересня 1998 р.). - Канів, 1998. -С. 14-15.

24. Закон України від 21.09.2000р. №1989-Ш "Загальнодержавна програма формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки"

25. Зеленая книга Украинской ССР: редкие, исчезающие и типичные, нуждающиеся в охране растительные сообщества. Под общ. Ред. Шеляго-Сосонко Ю.Р. – Киев: Наукова думка, 1987. – 216с.

26. Зеров Д. К. До флори Черкаської округи / Д. К. Зеров // Вісник Київського ботанічного саду. – 1924. - Вип. 1. – С. 53-56.

27. Клеопов Ю. Д. Про геоморфогенетичний розвиток рослинного вкриття УСРР / Ю.Д. Клеопов // Журн. Ін-ту ботан. УАН. – 1935. - № 5. Т 31. – С. 13 – 73.

28. *Клестов М. Л.* Науковий центр заповідної справи: підсумки та перспективи / М. Л. Клестов, М. О. Осикова, О. Т. Крижановська // Рідна природа. — К, 2003. -Вин. 3.-С. 17-18.

29. Коноваленко Т.Ф.. Природно-заповідний фонд Черкаської області / *Коноваленко Т. Ф.*, Барило О. С., Карстан І. М. – Черкаси: "Вертикаль", 2006. – 196 с.

30. Корелякова І. Л. Рослинність нерестилищ Кременчуцького та Київського водоймищ / І. Л. Корелякова // Біологія риб Кременчуцького водоймища. – К.: Наукова думка, 1970 (АН УРСР Ін-т гідробіології)

31. *Крисаченко В. С.* Екологія. Культура. Політика: Концептуальні засади сучасного розвитку/ В.С. Крисаченко, М. І. Хилько. — К: Знання України, 2002. — 598 с.

32. Критерії та індикатори сталого розвитку лісової галузі України. Методичні рекомендації з питань ведення та управління лісовим господарством. За ред. О.І. Фурдичка – К., 2003 – 138 с.

33. Куземко А. А Рослинний покрив долини нижньої течії р. Рось та шляхи його збереження. / *А. А. Куземко* – К., 2000. – С. 523-577.

34. Куземко А. А. Охорона флори і рослинності долини р. Рось / А. А. Куземко // Укр. ботан. журн. – 2002 - №5. – С. 569 – 577.

35. Куземко А. А. Охорона флори і рослинності долини річки Рось / А. А. Куземко // Український ботанічний журнал. – 2004. - №5. – С. 569 – 577.

36. Куземко Г. А. Рослинність долини річки Рось: син таксономія, антропогенна динаміка, охорона: дис. … к. біол..наук: 03.00.05 «Ботаніка»/ Куземко Ганна Аркадіївна. – К., 2003. – 270 С. (Том 1)

37. Куцоконь Ю. К. Сучасний стан рибного населення бассейну річки Рось: автореф. дис. на здобуття степеня канд. біол. наук: спец. 03.00.10 «Іхтіологія» / Ю. К. Куцоконь. – Київ, 2007. – 23 с.

38. Личков Б. Л. О террасах Горного и Гнилого Тикичей в Украинском кристаллическом мас сиве / Б. Л. Личков, В. Н. Чирвинский // Тр. Геоморф. Ин-та. – 1933. – Вып. 9 – С. 5 – 49.

39. Лісове законодавство України. Збірник нормативно-правових актів у 2-х томах, Т. 1. Київ, 2003 – 600с., Т. 2 – Київ, 2003. – 576с.

40. Методичні рекомендації щодо підвищення стійкості аеротехногенного забруднення лісових насаджень Правобережжя Середнього Придніпров`я. [Лавров В. В., Мірошник Н. В., Гончар О. Ф.]. – Київ: ДІА, 2010. – 22с.

41. Миркин Б. М. Закономерности развития растительности речных пойм / Миркин Б. М. – М.: Наука, 1974. – 174 с.

42. Моляка О. Н. Фізико-географічні умови середньої течії р. Рось та її водно-прибережні макроліти / О. Н. Моляка // Наукові записки ЧДПІ. – 1958. – Т. XIII, Вип. 4. С. 79 – 87.

43. Моляка О. Н. Флора і рослинність заплавних лук нижньої течії р. Рось / О. Н. Моляка //Наукові записки ЧДПІ. – 1961 а. – т. XVI, вип. 5. – С. 75 – 87.

44. *Мороз П. І.* Природа Черкащини: стан, проблеми раціонального природокористування та охорони в контексті виживання / Мороз П. І., Лук'янець В. Л., Косенко І. С., Мороз О. К. – Миколаїв: АТ „СІМАО", Одеса: ОКФА, 1996. – 400 с.

45. Мосякін С. Л. Рослини України у світовому Червоному списку / *С. Л. Мосякін* // Укр. ботан. журн. - 1999. – Вип. 7. – С. 79-88.

46. Огарь Н. П. Растительность долин рек семиаридных и аридных регионов континентальной

Азии: Автореф.дис…д-ра биол.наук: 03.00.05 «Ботаніка» / Н. П. Огарь. – Алматы, 1999. – 47 с.

47. Орлов П. П. Орнітофауна Черкаського району. – Черкаси, 1948. – 130 с.

48. *Пархісенко Л. В.* Методічні рекомендації щодо проведення естетичної оцінки території з метою заповідання. / Пархісенко Л. В. - К.: 2003. – 28с.

49. Патика В. П. Перспектива використання, збереження та відтворення агробіорізноманіття в Україні / В. П. Патика. – К.: Хімджест, 2003. – 256 с.

50. Попов В. Н. Физико-географическое районирование Украинской ССР / Попов В. Н., Маринина А. М., Ланько А. И. – К.: Изд-во Киевск. ун-та, 1968. – 683 с.

51. Природа Черкащини / Самарського С. Л., Головатюк В. С., Дудник О. М., Моляко О. Н., Сидоренко В. Н. – К.: „Урожай”, 1971. – 124 с.

52. Раритетна іхтіофауна прісних водойм України (Крім Карпатського регіону)/[Долинский В. Л., Гончаренко Н. І., Афанасьєв С.О., Кирилюк О. П.] – К.: «Фітосоціоцентр», 2008. – 100 С.

53. Современное состояние ихтиофауны Каневского водохранилища / Г. Д. Коханова, А. Е. Борбат, К. А. Снежина, И. В. Пробатова // Рыбное хозяйство. – 1987. – Вып. 41. – С.55 – 59.

54. Соломаха В. А. Аналіз рослинності заплави р. Дніпра / Соломаха В.А., Розенберг Г. С., Федоров М.І., Шеляг-Сосонко Ю.Р. // Укр. ботан. журн. – 1981. – Т. 38. - № 5. – С.18 – 23.

55. Фурдичко О. І. Ліс у степу: основи сталого розвитку: [Монографія] / Фурдичко О. І., Гладун Г. Б, Лавров В. В. – К, Основа, 2006 – 496с.

56. *Цуканова Г. О.* Регіональні ландшафтні (природні) парки в Європі та в Україні / Г. О. Цуканова // Заповідна справа в Україні. — 2002.- Т. 8, вип. 2. — С. 18-25.

57. Червона книга України. Рослинний світ. Київ УЗ – 1996 – 605с.

58. Червона книга України. Тваринний світ. За ред. М.М. Щербака – Київ; УЗ – 1994. – 464 с.

59. Чопик В. І. Конспект флори Середнього Придніпров'я. Судинні рослини / Чопик В.І., Бортняк М.М., Войтюк Ю.О.. – Київ, Фітосоціоцентр, 1998. - С. 1-137.

60. Чопик В.І. Каталог видів флори і фауни України, занесених до Бернської Конвенції про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ в Європі. Флора / Упор. *К.*; Фітосоціоцентр, 1999. – 121 с.

61. Чорна Г. А. Рослинний покрив заплави річки Гірський Тікач / Г. А. Чорна // Український ботанічний журнал. – 2004. - №2 – Т. 61. – с. 84 – 93.

62. Швебс Г. И. Долинно речные парагенетические ландшафты / Швебс Г. И., Васютинская Т. Д., Антонова С. А. // Географ. и природ. ресурсы. – 1982. - №1. – С.24-32.

63. Шевчик В. Л. Рослинність північно-західної частини болота Ірдинь. / Шевчик В. Л., Сенчило О.О., Воробйов Є.О., Кондратюк І.М. // Укр. Фітоцен. Збірн. Київ. Сер. А1 (6). – С. 92-100.

64. *Шеляго-Сосонко Ю. Р.* Формування регіональних схем екомережі (методичні рекомендації) / Ю .Р. Шеляго-Сосонко. - Київ: Фітосоціоцентр, 2004. - 71с.

65. Шеляг-Сосонко Ю. Р. Планетарне та соціальне значення рослинності / Шеляг-Сосонко Ю. Р.// Фітосоціологія. 100 років наукового напрямку. Матеріали наукової конференції (Київ, 09. 2000 р.) – К.: Фітосоціоцентр, 2000. – С.5 – 16.

66. Шеляг-Сосонко Ю.Р. Концепция, методы и критерии создания экосети Украины. / Шеляг-Сосонко Ю.Р., Гродзинский М.Д., Романенко В.Д. – Киев: Фитосоциоцентр. – 2004. – 113 с.

67. Шеляг-Сосонко Ю.Р. Рослинність Холодного яру / Шеляг-Сосонко Ю.Р., Курсон В. В.. – К., 1974. – 67-71.

68. Шеляг-Сосонко Ю.Р. та ін. Збереження і невиснажливе використання біорізноманіття України: стан та перспективи, – К.; Хімджест, 2003. – 248 с.

69. Шеляг-Сосонко Ю.Р., Афанасьєв Д.Я., Соломаха В. А. т ін. Характеристика фітоценозів заплавних лук р. Дніпро // Укр. ботан. журн. – 1980. – Т. 38. - №2. – С. 16 – 31.

70. *Шеляг-Сосонко Ю.Р., Афанасьєв Д.Я., Соломаха В.А., Міркін Б.М.* Класифікація заплавних лук р. Дніпро на основі еколого-флористичних критеріїв // Укр. ботан. журн. – 1980. – Т. 37. - №6. – С. 8 – 14.

71. Шищенко П. Г. Ландшафтна структура Черкаської області / П. Г. Шищенко, С. П. Романчук, Ю. П. Щур // Вісник Київського університету. Географія. – 1988. – Вип. 30. – С. 3-9.

72. Щербуха А. Я. Риби наших водойм. – К.: Радянська школа, 1981. – 176 с.

73. Яновский Леонид. Типологический очерк Черкасского бора / Леонид Яновский // Лесной ж-л. – 1915. – Вып., 6-7. – С. 979-1007.

74. Яцюк А.В. Малі річки України / Яцюк А. В. – К.: Урожай, 1991. – 296 с.

75.http://www.eco.ck.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=164:-2009-10-19-14-07-19

75. www.ck.ukrstat.gov.ua

Додаток 1

Співвідношення площ ключових структурних елементів екологічної мережі.

Об'єкт оцінки	Загальна площа, га	% від площі регіону
Ключові території		
Національний рівень		
Липівський (ЗкЗД) у тому числі	4500	0,22
території, які зайняті природними або напівприродними мало порушеними екосистемами	4500	0,22
території, що потребують ренатуралізації (відновлювальні території)	0	
сільськогосподарські угіддя інтенсивного використання	0	
інші території господарського використання	0	
Канівський (ПЗ) у тому числі:	2027	0,10
території, які зайняті природними або напівприродними мало порушеними екосистемами	2027	0,10
території, що потребують ренатуралізації (відновлювальні території)	0	
сільськогосподарські угіддя інтенсивного використання	0	
інші території господарського використання	0	
Трахтемирів (РЛП) у тому числі:	5562	0,27
території, які зайняті природними або		

напівприродними мало порушеними екосистемами	5000	0,24
території, що потребують ренатуралізації (відновлювальні території)	0	
сільськогосподарські угіддя інтенсивного використання	562	0,03
інші території господарського використання	0	
Холодний яр (НПП)* у тому числі:	5500	0,26
території, які зайняті природними або напівприродними мало порушеними екосистемами	5000	0,24
території, що потребують ренатуралізації (відновлювальні території)	0	
сільськогосподарські угіддя інтенсивного використання	500	0,02
інші території господарського використання	0	
Черкаський бір (НПП)* у тому числі:	1625	0,78
території, які зайняті природними або напівприродними мало порушеними екосистемами	1625	0,78
території, що потребують ренатуралізації (відновлювальні території)	0	
сільськогосподарські угіддя інтенсивного використання	0	
інші території господарського використання	0	
Сулинський (ЗкЗД) у тому числі:	7871	0,38
території, які зайняті природними або напівприродними мало порушеними екосистемами	7371	0,35

території, що потребують ренатуралізації (відновлювальні території)	0	
сільськогосподарські угіддя інтенсивного використання	500	0,02
інші території господарського використання	0	
Софіївка (ДП) у тому числі:	168	0,01
території, які зайняті природними або напівприродними мало порушеними екосистемами	168	0,01
території, що потребують ренатуралізації (відновлювальні території)		
сільськогосподарські угіддя інтенсивного використання	0	
інші території господарського використання	0	
Разом: у тому числі:	41878	2,0
території, які зайняті природними або напівприродними мало порушеними екосистемами	40316	1,93
території, що потребують ренатуралізації (відновлювальні території)		
сільськогосподарські угіддя інтенсивного використання	1562	0,07
інші території господарського використання	0	
Регіональний рівень		
Шуляцьке болото (ЗкЗД) у тому числі:	940	0,04
території, які зайняті природними або напівприродними мало порушеними екосистемами	940	0,04
території, що потребують ренатуралізації	0	

(відновлювальні території)		
сільськогосподарські угіддя інтенсивного використання	0	
інші території господарського використання	0	
Роський (ЗкМ) у тому числі:	123	0,01
території, які зайняті природними або напівприродними мало порушеними екосистемами	123	0,01
території, що потребують ренатуралізації (відновлювальні території)	0	
сільськогосподарські угіддя інтенсивного використання	0	
інші території господарського використання	0	
Вираївський (ЗкМ) у тому числі:	3522	0,17
території, які зайняті природними або напівприродними мало порушеними екосистемами	3522	0,17
території, що потребують ренатуралізації (відновлювальні території)	0	
сільськогосподарські угіддя інтенсивного використання	0	
інші території господарського використання	0	
Ірдинське болото (ЗкМ) у тому числі:	856	0,04
території, які зайняті природними або напівприродними мало порушеними екосистемами	856	0,04
території, що потребують ренатуралізації (відновлювальні території)	0	
сільськогосподарські угіддя інтенсивного	0	

використання		
інші території господарського використання	0	
Сунківський (ЗкМ) у тому числі:	834	0,04
території, які зайняті природними або напівприродними мало порушеними екосистемами	834	0,04
території, що потребують ренатуралізації (відновлювальні території)	0	
сільськогосподарські угіддя інтенсивного використання	0	
інші території господарського використання	0	
Разом: у тому числі:	6275	0,30
території, які зайняті природними або напівприродними мало порушеними екосистемами	6275	0,30
території, що потребують ренатуралізації (відновлювальні території)	0	
сільськогосподарські угіддя інтенсивного використання	0	
інші території господарського використання	0	
Місцевий рівень		
Закревський бір (ППЗД) у тому числі:	105	0,01
території, які зайняті природними або напівприродними мало порушеними екосистемами	105	0,01
території, що потребують ренатуралізації (відновлювальні території)	0	
сільськогосподарські угіддя інтенсивного	0	

використання		
інші території господарського використання	0	
Конельське болото (ЗкМ) у тому числі:	600	0,03
території, які зайняті природними або напівприродними мало порушеними екосистемами	600	0,03
території, що потребують ренатуралізації (відновлювальні території)	0	
сільськогосподарські угіддя інтенсивного використання	0	
інші території господарського використання	0	
Південне Таганчанське (ЗУ) у тому числі:	1173	0,06
території, які зайняті природними або напівприродними мало порушеними екосистемами	1173	0,06
території, що потребують ренатуралізації (відновлювальні території)	0	
сільськогосподарські угіддя інтенсивного використання	0	
інші території господарського використання	0	
Різаний Яр (ЗУ) у тому числі:	238	0,01
території, які зайняті природними або напівприродними мало порушеними екосистемами	238	0,01
території, що потребують ренатуралізації (відновлювальні території)	0	
сільськогосподарські угіддя інтенсивного використання	0	
інші території господарського	0	

використання		
Герман (ЗУ) у тому числі:	240	0,01
території, які зайняті природними або напівприродними мало порушеними екосистемами	240	0,01
території, що потребують ренатуралізації (відновлювальні території)	0	
сільськогосподарські угіддя інтенсивного використання	0	
інші території господарського використання	0	
Теклінська дача (ЗУ) у тому числі:	732	0,03
території, які зайняті природними або напівприродними мало порушеними екосистемами	732	0,03
території, що потребують ренатуралізації (відновлювальні території)	0	
сільськогосподарські угіддя інтенсивного використання	0	
інші території господарського використання	0	
Тальнівський парк у тому числі:	406	0,02
території, які зайняті природними або напівприродними мало порушеними екосистемами	406	0,02
території, що потребують ренатуралізації (відновлювальні території)	0	
сільськогосподарські угіддя інтенсивного використання	0	
інші території господарського використання	0	
Атаманський парк (ЗУ)	397	0,02

у тому числі:		
території, які зайняті природними або напівприродними мало порушеними екосистемами	397	0,02
території, що потребують ренатуралізації (відновлювальні території)	0	
сільськогосподарські угіддя інтенсивного використання	0	
інші території господарського використання	0	
Разом: у тому числі:	3891	0,19
території, які зайняті природними або напівприродними мало порушеними екосистемами	3891	0,19
території, що потребують ренатуралізації (відновлювальні території)	0	
сільськогосподарські угіддя інтенсивного використання	0	
інші території господарського використання	0	
ВСЬОГО: **у тому числі:**	**52044**	**2,49**
території, які зайняті природними або напівприродними мало порушеними екосистемами	**50482**	**2,41**
території, що потребують ренатуралізації(відновлювальні території)	**0**	
сільськогосподарські угіддя інтенсивного використання	**1562**	**0,07**
інші території господарського використання	**0**	

Додаток 2

Складові проектованого НПП „Черкаський бір”

Назва землекористувачів	**№ кварт.**	**Площа, га**	**Назва землекористувачів**	**№ кварт.**	**Площа, га**
Дахнівське лісництво			Мошнівське лісництво	18	61
				19	112
	4	34			
	9	129		20	71
	10	49		21	66
	16	82		22	100
	17	65		23	63
	18	106		24	62
	19	103		25	48
	21	84		26	91
	22	95		27	109
	28	124		28	84
	29	75		29	52
	30	120		30	83
	31	108		31	
	32	111		32	88
	33	92		33	70
	34	107		34	63
	36	118		35	59
	37	94		36	76
	51	126		37	118
	52	90		38	82
	61	210		39	62
	62	113		40	123
	63	115		41	76
	64	117		42	86
	65	90		43	106
Разом		2673		44	67

Свидівоцьке лісництво	1	96		45	103
	2	77		46	100
	3	95		47	32
	5	92		48	62
	6	123		49	66
	15	115		50	124
	39	170		51	89
	40	116		53	100
	41	94		54	112
	42	165		55	66
	43	85		56	16
	44	209		57	116
	45	169		58	86
	46	140		59	25
	53	36		60	112
	54	44		61	79
	55	60	Разом		3366
Разом		1886	Військове лісництво	37	71
Руськополянське лісництво	93	31		44	68
	105	128		45	86
	106	121		46	132
	107	116		47	118
	108	115		48	123
	109	123		49	120
	118	77		54	42
	129	165		55	120
	140	163		56	110
Разом		1042		57	104
Білозірське лісництво	259	60		58	114
	269	82		59	109
	275	115		64	152

	276	100		65	112
	279	166		66	104
	280	143		67	115
	287	98		68	110
	293	157		69	115
	305	108	Разом		2345
	306	99	Міські ліси, парки		269
	307	121	Ірдинське болото -		1500
	308	175	**ВСЬОГО**		**16250**
	309	95			
	310	89			
	311	90			
	317	41			
Разом		2029			
Тясминське лісництво	292	158			
	294	159			
	295	147			
	296	137			
	297	146			
	298	95			
	299	111			
	300	103			
	303	84			
Разом		1140			

Додаток 3

Видовий склад та місця перебування молюсків на території Черкаської області (І. О. Балашов, Д. В. Лукашов, Н. В. Сверлова, 2007).

Види	Біотопи								Стації		
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1 Acicula polita	-	-	+	-	-	-	-	-	+	+	-
2 Carychium minimum	+	+	-	-	-	-	*	*	+	-	-
3 Carychium tridentatum	*	-	+	*	-	-	*	-	+	-	-
4 Succinella oblonga	+	*	+	+	*	*	+	*	+	-	*
5 Succinea putris	+	+	*	*	-	-	+	+	+	-	+
6 Oxvloma sarsii	+	+	-	-	-	-	*	*	*	-	+
7 Sphyradium doliolum	-	-	+	-	-	-	-	-	+	-	-
8 Acanthinula aculeata	-	-	+	-	-	-	*	-	+	-	-
9 Vallonia costata	+	*	+	+	-	+	+	+	+	-	-
10 Vallonia pulchella	*	+	*	*	-	+	*	+	+	-	-
11 Vallonia excentrica	-	-	*	*	-	+	*	*	+	-	-
12 Vallonia enniensis	?	?	-	-	-	-	-	-	+	-	-
13 Cochlicopa lubrica	+	+	*	+	*	+	+	+	+	-	-
14 Cochlicopa lubricella	-	-	+	+	*	+	+	+	+	-	-

15 Cochlicopa nitens	+	+	-	-	-	-	*	*	+	-	-
16 Pupilla muscorum	-	*	-	-	-	+	-	+	+	-	-
17 Pupilla bigranata	-	-	-	-	-	+	-	-	+	-	-
18 Vertilla angustior	-	-	+	*	*	-	*	-	+	-	-
19 Vertigo antivertigo	+	+	-	-	-	-	*	*	+	-	-
20 Vertigo pusilla	+	*	+	+	*	-	+	*	+	-	-
21 Vertigo pygmaea	-	-	*	*	-	+	-	*	+	-	-
22 Columella edentula	-	-	+	-	*	-	*	-	+	-	*
23 Truncatellina costulata	-	-	+	*	-	*	-	-	+	-	-
24 Truncatellina cylindrica	-	-	*	*	-	+	-	*	+	-	-
25 Merdigera obscura	-	-	+	-	-	-	*	-	+	+	-
26 Brephulopsis cylindrica	-	-	-	-	-	-	-	+	+	-	+
27 Chondrula tridens	-	-	-	*	-	+	-	+	+	-	*
28 Cochlodina laminata	*	-	+	+	-	-	+	-	+	+	-
29 Ruthenica filograna	-	-	+	-	-	-	-	-	+	-	-
30 Bulgarica cana	-	-	+	-	-	-	*	-	+	+	-
31 Laciniaria plicata	*	-	+	+	-	-	+	-	+	+	-
32 Punctum pygmaeum	+	*	+	+	*	-	+	*	+	-	-
33 Discus ruderatus	-	-	+	*	-	-	*	-	+	+	-

34 Euconulus fulvus	+	*	+	+	+	-	+	*	+	+	-
35 Zonitoides nitidus	+	+	-	*	*	-	+	+	+	+	*
36 Vitrea contractu	-	-	+	-	-	-	-	-	+	-	-
37 Aegopinella pura	-	-	+	-	*	-	*	-	+	-	-
38 Aegopinella minor	*	-	+	+	*	-	+	*	+	-	-
39 Perpolita hammonis	+	+	+	+	*	*	+	+	+	*	-
40 Perpolita petronella	+	+	*	*	*	-	*	*	+	*	-
41 Morlina glabra	-	-	+	-	-	-	-	-	+	+	-
42 Oxychilus diaphanellus	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+	-
43 Vitrina pellucida	+	*	+	+	*	*	+	*	+	-	-
44 Malacolimax tenellus	-	-	+	*	-	-	*	-	+	+	-
45 Lehmannia marginata	-	-	+	-	-	-	*	-	*	+	-
46 Limax maximus	*	-	*	-	-	-	+	+	+	+	-
47 Limax cinereoniger	-	-	+	*	-	-	*	-	+	+	-
48 Deroceras laeve	+	+	-	-	-	-	*	*	+	+	*
49 Deroceras agreste	+	+	-	-	-	-	+	+	+	+	*
50 Deroceras reticulatum	*	-	*	*	-	-	+	+	+	+	*
51 Arion subfuscus	+	+	+	+	+	*	+	+	+	+	*
52 Fruticicola fruticum	+	+	*	*	-	-	+	+	+	-	+

53 Helix pomatia	*	-	*	-	-	-	+	+	+	-	+
54 Cepaea vindobonensis	*	+	*	*	-	+	+	*	+	-	+
55 Xeropicta derbentiana	-	-	-	-	-	-	-	+	+	-	+
56 Pseudotrichia rubiginosa	+	+	*	-	-	-	+	+	+	-	+
57 Euomphalia strigella	*	*	+	+	*	*	+	*	+	-	+

Примітки: *1 – заплавні ліси; 2 – заплавні луки; 3 – широколистяні ліси; 4 – дрібнолистяні ліси; 5 – хвойні ліси; 6 – суходільні луки; 7 – антропогенні з деревним ярусом; 8 – антропогенні відкриті; 9 – грунти, підстилка; 10 – мертва деревина; 11 – травяний ярус.*

«+» - відповідний біотоп чи стація типові для данного виду;

«» - вид рідко зустрічається у відповідному біотопі чи стації;*

«-» - вид не вмявлений загалом або виявлений у виняткових випадках.

Додаток 4.

РОСЛИННІСТЬ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ

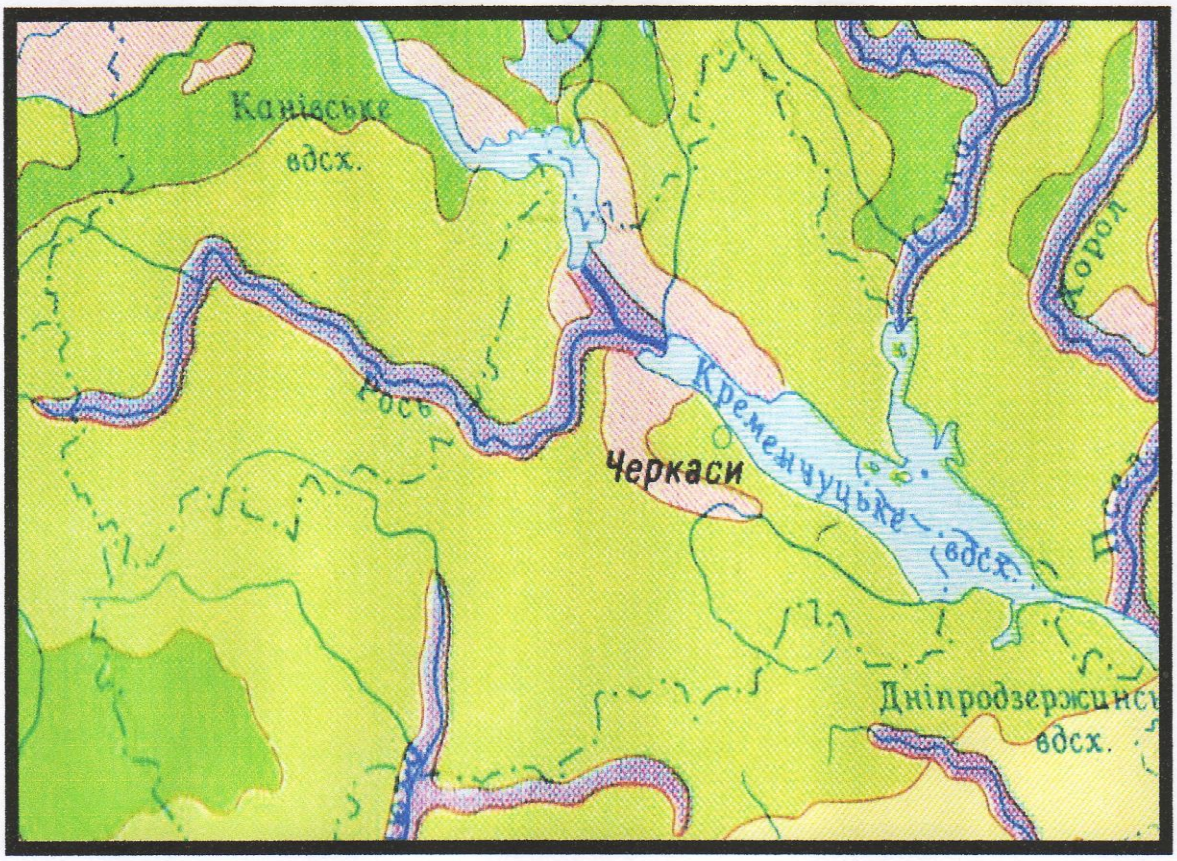

ЛІСИ

Широколистяні (бук, дуб, граб, клен, липа)

Хвойні та широколистяні (сосна, дуб, береза, граб, вільха, липа)

СТЕПИ

Лучні (злаки, різнотрав'я)

ЛУКИ

Заплавні

Масштаб 1:4 500 000

Додаток 5

ЛАНДШАФТИ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ

РІВНИННІ СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКІ

ЛІСОСТЕПОВІ

6 Лучно-степові височинні розчленовані розчленован та терасові

10 Лісостепові височинні розчленовані

ЗАПЛАВНІ

34 Лучно-лісові, болотні, остепнені рівнини

Масштаб: 1:4 500 000

УДК 502.7.502.4
ББК 28088
Б 65

Наукове видання

Бащенко Михайло Іванович
Гончар Олексій Федорович
Білушенко Анатолій Анатолійович

ISBN

Автори будуть вдячні за відгуки, які можна надіслати
за адресою:
Черкаська дослідна станція ЧІ АПВ УААН,
Вул. Пастерівська, 76, м. Черкаси, 18015
e-mail: CHDSZM@mail.ru

Підписано до друку 27.03.2010. Формат 60х84 1/16
Наклад 300 прим. Папір офсетний.
Оригінал-макет виконано в ЧДСЗМ ЧІАПВ НААНУ
18015 м. Черкаси, вул. Пастерівська, 76

Друк Чорнобаївське комунальне поліграфічне
підприємство.
19900, Україна, смт. Чорнобай, вул., Леніна, 211
тел. (04739) 2-26-42; e-mail: printch@inbox.ru